تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىدىن

Tyulemissov Madi مهدی ابواصل

tmadi1@gmail.com

تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىدىن

تەرجىمە قىلغۇچى: ياسىن ھاۋازى

تەرجىمە تەھرىرلىرى: ۋاڭ يىجۈ
ئوسمانجان ساۋۇت

مەسئۇل مۇھەررىر: خوجائابدۇللا ئوسمان

مىللەتلەر نەشرىياتى

كتابخانه شخصی
مترجم مهدی أبو أصل

كىرىش سوز

تاڭ سۇلالىسى دەۋرى (مىلادى 618 — 907 ـ يىللار) ئېلىمىزنىڭ كىلاسسىك شېئىرىيىتى تەرەققىياتىدىكى ئومۇمى يۈزلۈك گۈللىنىش دەۋرى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. تاڭ دەۋرى شېئىرلىرى ئېلىمىزنىڭ ئېسىل ئەدىبىي مىراسلىرىدىن بىرى، شۇنداقلا پۈتۈن دۇنيا ئەدەبىيات غەزىنىسىدىكى چاقناپ تۇرىدىغان مەرۋايىتتۇر. ھازىرغىچە بۇ دەۋرگە مىڭ يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ، نۇرغۇنلىغان شېئىرلار خەلقىمىزنىڭ قىزغىن سۆيۈشىگە مۇيەسسەر بولۇپ كەلمەكتە، كوپچىلىكنىڭ ئاغزىدا يادقا ئوقۇلۇپ كەلمەكتە، مانا بۇ ئۇنىڭ ھەقىقەتەنمۇ ئۇزۇن ھاياتىي كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

تاڭ دەۋرىدە ئوتكەن شائىرلار ناھايىتى كوپ. لى بەي، دۇ فۇ، بەي جۈيىلار دۇنيا بويىچە داڭلىق ۋە ئۇلۇغۋار شائىرلاردۇر، ئەلۋەتتە. ئۇلاردىن باشقا، خۇددى ئاسماننى قاپلاپ كەتكەن يۇلتۇزلارغا ئوخشاش، سان ـ ساناقسىز شائىرلارمۇ بار. بۇ شائىرلاردىن بۈگۈنكى كۈنگىچە مەشھۇر بولۇپ كېلىۋاتقانلىرىمۇ 2 مىڭ 300 دىن ئاشىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدىن «كۈللى تاڭ نەزمىلىرى»دە ساقلانغانلىرىمۇ 48 مىڭ 900

پارچىدىن ئارتۇق، بۇگۈنگە قەدەر يوقىلىپ كەتكەنلىرىمۇ ئاز بولمىسا كېرەك. ھەممىدىن قىممەتلىك بولغىنى شۇكى، ئۇلار-نىڭ ئىچىدىكى بىرمۇنچە شائىرلار شۇ دەۋردىكى كىشىلەرنىڭ ئىدىيىلىرى، ھېسسىياتلىرى ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى مۇرەككەپ قىياپەتلىرىنى ئوخشاش بولمىغان دەۋر نۇقتىسىدىن ۋە ئوخ-شاش بولمىغان تۇرغۇدىن ئوزگىچە ئۇسلۇپ ۋە ماھارەت بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلىگەن. ئۇ ئەسەرلەرنىڭ نۇرغۇن-لىرى بۈگۈنكى نۇقتىدىن قارىغاندىمۇ خېلى مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان ئەسەرلەردۇر.

لېكىن تاڭ دەۋرى شېئىرلىرى ئاپتورلىرىنىڭ كوپ قىسمى فېودال ئەدىپلەردۇر. دەۋرنىڭ ۋە سىنىپىي ئورنىنىڭ تۇرلۇك چەكلىمىسىگە ئۇچرىغانلىقى تۈپەيلىدىن، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى-نىڭ بىرمۇنچىسىدە روشەن ھالدا فېودال پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ تامغىلىرى بار. بۇ ئەسەرلەرنىڭ جەۋھىرى دەپ ئاتاشقا بولىدىغان بەزى ئەسەرلەرگىمۇ، كوپ ھاللاردا، ساغلام بولمىغان پاسسىپ نەرسىلەر ئارىلاشقان. شۇڭا، بۇ مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلىشتا، ئۇلارنى ماركسىزىم-لېنىنىزىم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى ئارقىلىق ئەستايىدىل تەھلىل ۋە پېپەن قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىنىڭ تېمىسى ئىنتايىن كەڭ. ئۇلارنىڭ مەزمۇنى ياخشىراقلىرىنى ئېلىپ ئېيتقاندا، بەزىلىرىدە شۇ دەۋردىكى سىنىپ ۋە سىنىپىي زىددىيەتلەر مەلۇم تەرەپلەردىن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، فېودالىق جەمئىيەتنىڭ قاراڭغۇ-زۇلمەت-

لىك ئىكەنلىكى پاش قىلىنغان؛ بەزىلىرىدە ئادالەتلىك ئۇرۇش مەدھىيىلەنگەن، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى ئىزھار قىلىنغان، بەزىلىرىدە ۋەتەننىڭ تاغ-دەريالىرىنىڭ گۈزەل ۋە سەلتەنەتلىك ئىكەنلىكى تەسۋىرلەنگەن. ئۇنىڭدىن باشقا، شەخسلەرنىڭ ئارزۇ-ئىستەكلىرى ۋە سەرگۈزەشتىلىرىنى ئىپادىلەيدىغانلىرىمۇ، سۆيگۈ-مۇھەببەت ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدىغانلىرىمۇ، دوستلار ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق مۇھەببىتىنى، كىشىلىك تۇرمۇشتىكى قايغۇ ۋە خوشاللىقنى تەسۋىرلەيدىغانلىرىمۇ ۋە باشقا جەھەتلەردىكى شېئىرلارمۇ بار، قىسقىسى، تەبىئەت ھادىسىلىرى، سىياسى ۋەزىيەت، ئەمگەك تۇرمۇشى، ئىجتىمائى ئۆرپ-ئادەتلەردىن تارتىپ شەخسلەرنىڭ تەسراتلىرىغا قەدەر بولغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى شائىرلارنىڭ ئۆتكۈر نەزىرىدىن چەتتە قالمىغان-دە، ئۇلار ئۇچۈن يېزىش ماتېرىيالى بولغان. ئىجادىيەت ئۇسۇلى جەھەتتە، رېئالىزىم ئېقىمىمۇ، رومانتىزىم ئېقىمىمۇ بولغان، بىر-مۇنچىلىغان ئۇلۇغۋار ئەسەرلەر مۇشۇ ئىككى خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈشنىڭ ئۈلگىسى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ، بۇلار ئېلىمىز كىلاسسىك شېئىرىيىتىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسىنى شەكىللەندۈرگەن.

تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىنىڭ شەكلى خىلمۇ-خىل. تاڭ دەۋرىدە قەدىمقى ئۇسلۇپتىكى شېئىرلار ئاساسەن بەش بوغۇملۇق ۋە يەتتە بوغۇملۇق دەپ ئىككى خىلغا بولۇنگەن؛ كېيىنكى ئۇسلۇپتىكى شېئىرلارمۇ قىتئە ۋە ئەندىزىلىك شېئىر دەپ ئىككى خىلغا

بولۇنگەن. قىتئە ۋە ئەندىزىلىك شېئىرلارمۇ يەنە ئۆز ئالدىغا بەش بوغۇملۇق ۋە يەتتە بوغۇملۇق بولۇپ، ئوخشمايدىغان تۈرلەرگە بولۇنگەن. شۇڭا، تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىنىڭ ئاساسىي شەكىللىرى مۇنداق ئالتە خىل بولغان: قەدىمقى ئۇسلۇپتىكى بەش بوغۇملۇق شېئىر، قەدىمقى ئۇسلۇپتىكى يەتتە بوغۇملۇق شېئىر، بەش بوغۇملۇق قىتئە، يەتتە بوغۇملۇق قىتئە، بەش بوغۇملۇق ئەندىزىلىك شېئىر، يەتتە بوغۇملۇق ئەندىزىلىك شېئىر. قەدىمقى ئۇسلۇپتىكى شېئىرلاردا قاپىيە ۋە ۋەزىنگە بولغان تەلەپ سەل كەڭرەك بولۇپ، بىر شېئىردا مىسرالىرى كۆپ بولسىمۇ، ئاز بولسىمۇ بولىۋېرىدۇ؛ شېئىرنىڭ ھەجمى ئۇزۇن بولسىمۇ، قىسقا بولسىمۇ بولىۋېرىدۇ، قاپىيىلىرىدە ئۆزگىرىش بولسىمۇ بولىۋېرىدۇ. كېيىنكى ئۇسلۇپتىكى شېئىرلارنىڭ رىتىم-قاپىيە ۋە ۋەزىنگە بولغان تەلەپلىرى سەل قاتتىقراق بولىدۇ: بىر شېئىرنىڭ مىسرالىرى چەكلىك قىلىپ بەلگىلەنگەن، يەنى قىتئە 4 مىسرالىق، ئەندىزىلىك شېئىر 8 مىسرالىق بولۇپ، ھەر مىسرا شېئىردىكى بوغۇم تونلىرىنىڭ كېلىشىدە مەلۇم قانۇنىيەت بولىدۇ، قاپىيىسىنى ئالماشتۇرۇشقا بولمايدۇ؛ ئەندىزىلىك شېئىر-لاردا يەنە ئوتتۇرىدىكى 4 مىسرادا روبىرولۇق بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. قەدىمي ئۇسلۇپتىكى شېئىرلارنىڭ ئۇسلۇبى ئۆتكەن دەۋرلەردىن قېپقالغان، شۇڭا قەدىمقى شەكىل دەپمۇ ئاتىلىدۇ. كېيىنكى ئۇسلۇپتىكى شېئىرلاردا قاتتىق-مۇكەممەل ئەندىزە بولىدۇ، شۇڭا بەزىلەر ئۇنى ئەندىزىلىك شېئىر دەپ ئاتىشىدۇ.

بۇنىڭدىن شۇنى كورۇۋېلىشقا بولىدۇكى، تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىنىڭ شەكلى ۋە ئۇسلۇبى مول ۋە خىلمۇ-خىل بولۇپ، كونىلىرى ئاساسىدا يېڭىلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئارقىلىق مەيدانىغا چىققان. بۇ شېئىرلاردا خەن، ۋېي دەۋرلىرىدىكى خەلق قوشاقلىرى ۋە مەھكىمە نەزمىلىرى ئەنئەنىسىگىلا ۋارىسلىق قىلىنىپ قالماستىن، شېئىر-نەزمە شەكىللىرىمۇ زور دەرىجىدە راۋاجلاندۇرۇلغان؛ ئوتكەنكى دەۋرلەردىن كېلىۋاتقان بەش بوغۇملۇق، يەتتە بوغۇملۇق قەدىمقى ئۇسلۇپتىكى شېئىرلارغىلا ۋارىسلىق قىلىنىپ قالماستىن، بۇلار ئېپىك ياكى لىرىك شەكىلدىكى چوڭ ھەجىملىك ئەسەرلەرگە تەرەققى قىلدۇرۇلغان؛ بەش بوغۇملۇق، يەتتە بوغۇملۇق شېئىر شەكىللىرىنىڭ قوللىنىلىشى كېڭەيتىلىپلا قالماستىن، ئۇسلۇبى ئاجايىپ گۈزەل ۋە رەتلىك بولغان كېيىنكى ئۇسلۇپتىكى شېئىرلارمۇ ئىجات قىلىنغان، كېيىنكى ئۇسلۇپتىكى شېئىرلار ئەينى ۋاقىتتىكى يېڭىچە شېئىر بولۇپ، ئۇنىڭ ئىجات قىلىنىشى ۋە مۇكەممەللىشىپ ۋايىغا يېتىشى تاڭ دەۋرى شېئىرىيىتى تەرەققىياتىدا چوڭ بىر ۋەقە بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ئۇ ئېلىمىزنىڭ كىلاسسىك شېئىرلىرىدىكى بوغۇملىرى ماسلاشقان، تىلى ئىخچام بولۇشتەك بەدىئى ئالاھىدىلىكلىرىنى مىسلى كورۇلمىگەن يۇكسەكلىككە كوتىرىپ، قەدىمقى لىرىك شېئىرلار ئۇچۇن ئەڭ تىپىك شەكىل تېپىپ بەرگەن، خەلق ئۇنى تا بۇگۇنگىچە ئالاھىدە ياقتۇرۇپ كەلمەكتە. لېكىن كېيىنكى ئۇسلۇپتىكى ئەندىزىلىك شېئىرلارنى ئالساق، ئۇنىڭدا قاتتىق ئەندىزە تەلۋىنىڭ

چەكلىمىسى بولغانلىقىدىن، شېئىرنىڭ مەزمۇنىنى ئاسانلا بوغۇپ قويىدۇ، ئەركىن ھالدا ئىجات قىلىشقا ۋە ئىختىيارىچە جارى قىلدۇرۇشقا بولمايدۇ، بۇ ئۇنىڭ ئارتۇقچىلىقى ئېلىپ كەلگەن ناھايىتى زور يېتەرسىزلىكىدۇر.

كوپچىلىكنى كىلاسسىك شېئىرلارغا ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى ئەينەك قىلىش ھەمدە بۇ شېئىرلارنىڭ ئىجادىيەت ئۇسۇلى، مىللى شەكلى ۋە بەدىئى ماھارىتى قاتارلىق جەھەتلىرىدىن پايدىلىق ئوزۇق ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، مەزكۇر كىتاپتا تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىنىڭ تارىختىن بۇيان بىرقەدەر مەشھۇر بولۇپ كەلگەنلىرىدىن بىر قىسمىنى كەڭ كىتاپخانلارغا تونۇشتۇردۇق. بۇ كىتاپچە ئەگەر يولداشلارنىڭ ئىنقىلاپ ۋە قۇرۇلۇش داۋامىدا تېخىمۇ كوپ، تېخىمۇ گۈزەل بولغان يېڭى شېئىرلارنى يارىتىشى ئۈچۈن ئاز-تولا رول ئوينىيالىسا، بىز ئۈچۈن ناھايىتى زور ئىلھام بولغان بولىدۇ.

«تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىدىن يۈز پارچە» دىگەن كىتاپچە ئەسلىدە جۇڭخۇا نەشرىياتى شاڭخەي تەھرىر بولۇمىنىڭ تەھرىرلىگىدە نەشر قىلىنغان. بۇ قېتىم تۈزىتىپ قايتا نەشر قىلىش جەريانىدا ئەسلى كىتاپتىكى ئەسەرلەر، چۈشەندۈرۈشلەرگە بەزى ئۆزگەرتىش ۋە تۈزىتىشلەر كىرگۈزۈلگەندىن باشقا، ھەددىدىن زىيادە ئۆزگەرتىش كىرگۈزمىدۇق. بۇ كىتاپچىغا تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىدىن 130 نەچچە پارچە شېئىر كىرگۈزۈلدى، بۇلارنىڭ تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىنىڭ پۈتۈن جەۋھىرىنى ئوز

ئۈچىگە ئېلىپ كېتەلىشى ئەلۋەتتە مۇمكىن ئەمەس، لېكىن بۇ شېئىرلارنىڭ ھەممىسى ئۆزۈن ۋاقىتلاردىن بۇيان ئېغىزدىن چۈشمەي ئوقۇلۇپ كېلىۋاتقان ئەسەرلەر، بۇلار ئومۇمەن ئالغاندا تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىنىڭ ئالاھىدە بولغان روھىي قىياپىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدۇ. كىتابخانلارنىڭ يېزىق جەھەتتىكى توسالغۇلارنى ئازايتىپ، ئاۋال ئەسلى شېئىرنى چۈشىنىشكە، شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنى، بەدىي ئۇسلۇبى ۋە يېزىقچىلىق ماھارىتى جەھەتلىرىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ چۈشىنىۋېلىشىغا ياردەمدە بولۇشىنى كوزدە تۇتۇپ، ئۆزەرەك بولغان چۈشەندۈرۈشلەر ۋە ئىزاھلارنىمۇ قوشتۇق. لېكىن بىزنىڭ بۇ شېئىرلارغا بولغان چۈشەنچىمىزدە ھېلىھەم چوڭقۇر بولمىغان، جايىدا بولمىغان يەرلەر بار، خىزمەتتىكى يېتەرسىزلىكلەرمۇ تولا، شۇڭا كوپچىلىكنىڭ ئوقۇغان چاغلىرىدا كىتاپتىكى چۈشەندۈرۈشلەر بىلەن چەكلىنىپ قالماي، ئۆزلىرىنىڭ پىكىر قىلىشى ۋە چۈشەنچە ھاسىل قىلىشىنى ئۈمىت قىلىمىز. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە كوپچىلىكنىڭ بىزنىڭ خىزمىتىمىزگە كوپىلەپ قىممەتلىك تەنقىت ۋە تەكلىپلەرنى بېرىشىنى سەممىي ئۈمىت قىلىمىز.

شاڭخەي قەدىمىي كىتاپلار نەشرىياتى

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1

ۋاڭ بو 1

تاغدا

ياڭ جيۇڭ 3

لەشكەرلىكتە

چېن زىئاڭ 5

يۇجۇ راۋىغا چىققاندا

خې جىجاڭ 7

يۇرتۇمغا قايتقاندا

مېڭ خاۋرەن 8

دوستۇمنى يوقلاپ سەھراغا بارغاندا

باھار ئەتىگەنلىكى

ۋاڭ جىخۇەن 10

لياڭجۇ نەزمىسى

لەگلەك راۋىغا چىققاندا

ۋاڭ چاڭلىڭ 12

لەشكەرلىكتە (ئىككى شېئىر)

چېگرا ناخشىسى

ۋاڭ ۋېي 15

كىيىك ماكانى

شىكار سەيلىسى

چېگرىغا ھال سوراپ بارغاندا

لى بەي 18

خوشلىشىپ چىقتىم سەھەر بەيدى بىلەن

جىنمېندا خوشلىشىش

لۇشەن شاقىراتمىسىنى تاماشا قىلىش

سېرىق تۇرنا راۋىقىدا مېڭ خاۋرەننى گۇاڭلىڭغا ئۇزىتىش

چاڭگەن نەزمىسى

تەس ئىكەن سىچۇەن يولى

شۇەنجۇدىكى شيې تياۋ راۋىقىدا ئۇردا مۇھەررىرى

لى يۇن تاغا بىلەن خوشلىشىش شەرىپىگە زىياپەت بەرگەندە

مەي ـ شاراپ ئىچەيلى!

تيەنمېن تېغىغا نەزەر

يوللار قىيىن

چۇشۇمدە تيەنمۇ تېغىنى زىيارەت قىلغانلىقىمغا بېغىشلاپ

ۋاڭ لۇنگە بېغىشلاپ

گاۋ شى 43

دۇڭ تىڭلەن بىلەن خوشلاشقاندا

سۇي خاۋ 44

چاڭگەن نەزمىسى (ئىككى شېئىر)
سېرىق تۇرنا راۋىغى
جىن چاڭشۇي 47
كوكلەمدىكى ئەلەم
دۇ فۇ 48
دەسلەپكى چېگرا ناخـشىسى
ئايدىڭ كېچىدە
باھار تەسراتى
چياڭسۇن كەنتى ھەققىدە ئۈچ شېئىر
شىنئەن بېگى
تۇڭگۇەن بېگى
شىخاۋ بېگى
نىكادىن كېيىنكى جۇدالىق
قېرىغاندىكى جۇدالىق
ماكانسىزلىقتىكى جۇدالىق
شۇ بەگلىكى ۋەزىرى ھەققىدە
باھار كېچىسىدىكى خاسىيەتلىك يامغۇر
مېھمان كەلگەندە
كۆز بورىنىدا ۋەيران بولغان كەپەمگە بېغىشلاپ
ھەزرىتى خۇا جىڭدىڭغا
خان لەشكىرىنىڭ خېنەن-خېبېينى قايتۇرۇۋالغانلىقىنى
ئاڭلاپ

ۋاڭ جاۋجۇننىڭ قەدەمجايىنى كورۇپ
ئىگىزگە چىققاندا
سول قول ۋەزىر ۋېي جى جاناپلىرىغا يېزىلغان 22
قاپىيىلىك شېئىرىي مەكتۇپ
مىسكىن - غېرىپلىق
تەيشەن تېغىنى كورۇپ
سېن شېن 83
فېڭ چاڭچىڭ جاناپنىڭ غەرپكە يۈرۈش قىلىشى
ۋۇ مىرزىنى ئاستانىغا ئۇزىتىشقا بېغىشلاپ
يۈەن جيې 87
تاش بېلىق كولى بويىدا كەيپ بولۇش
جاڭ جى 89
كېچىدە فېڭچياۋدا توختىغاندا
چاڭمېن تەسراتى
دەي شۇلۇن 91
لەنشى ناخشىسى
ئېكىنچى قىزلار نەزمىسى
ليۇ چاڭچىڭ 94
فۇرۇڭشەندە قار ياققاندا قونالغۇ تېپىش
ۋېي يىڭۇۇ 96
چۇجۇدىكى شىجيەن دەرياسى بويىدا
لى كاڭچېڭ 97

سۇ لەيلىسى يىغىش
لۇ لۇن.. 98
چىگرا ناخشىسى (ئىككى شېئىر)
خەن خۇلۇ..100
سوغ غىزا بايرىمى
لى يى...102
تۇندە غالىپ شەھەردە نەي ئاڭلاش
جياڭنەن ناخشىسى
مېڭ جياۋ..104
باپكار ئايال نالىسى
ئاخشامدا لەيلىمە كوۋرۇكتە تۇرۇپ...
لى يۈي...106
يامغۇر تىلەش
خەن يۈي...107
تووەنگە چۈشۈرۈلۈپ لەنگۈەنگە بارغاندا خەن شياڭغا
ئاتاپ...
تاشلىق تاغدا
جاڭ جى...111
ئىپپەتلىك خېنىم ناخشىسى
جاڭ بى..113
دىخان بوۋاي
ليۇ يۈيشى..114

بامبۇك شېخى قوشغى
تاشبالىق
قارا كىيىملىكلەر رەستىسى
بەي جۈيىي...117
قاما جۇۋىلىق، سېمىز ئاتلىقلار
قەدىمىي يايلاققا بېغىشلاپ
ئۇمىلىقتا
كۆل ئېلىش
پۈتمەس ئەلەم
بەرباپ نەزمىسى
كومۈرچى بوۋاي
چيەنتاڭ كولى بويىدا باھار سەيلىسى
ليۇ زۇڭيۈەن...155
قار ياققاندا دەريادا
ليۇجۇ راۋىغىدا تۇت ئايماق بېگىگە يوللانغان سالام
يۈەن جېن...158
توقۇمىچى قىزلار ناخشىسى
لېتيەنىنىڭ جياڭجۇ ئايمىقىغا دوتەي ياردەمچىسى قىلىپ
چۈشۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلاپ
تاشقى ھەرەم
جيا داۋ...162
ساڭگەندىن ئۇتكەندە

تاپالمىدىم دەرۋىشنى
لى شېن..164
ئىككى شېئىر
ليۇ چا..166
لەشكەرلىكتە
سۇي خۇ..167
ئاستانىدىكى نەنجۇاڭ كەنتىگە بېغىشلاپ
لى خې..169
ئاياغ مەھەللىدىكى باغچا
چاڭگۇدىكى يۇتۇرقى باغنىڭ يېڭى بامبۇك نوتىسىغا بېغىشلاپ
چۇشۇمدە ئەرشكە زىيارەت
يەنمېن دوتىيىگە بېغىشلاپ
لى پىڭنىڭ غوڭقا كۈيلىرى
جۇ چىڭيۇي..176
ئىمتىھان ھارپىسىدا جاڭ جى جاناپقا مەكتۇپ
دۇ مۇ..178
تاغدا يۈرگەندە
كۈز ئاخشىمى
خۇاچىڭ ئوردىسىدىن ئۆتكەندە
جياڭنەندە باھار
چىنخۇەي دەرياسى بويىدا توختاپ
لى شاڭيىن..182

يامغۇرلۇق تۇندە شىمالدىكى يارغا جاۋاپ
تېمىسىز
ساۋ يې....................................185
ئامبار چاشقىنى
لى شې....................................186
چوپان ناخشىسى
دەريا شەھىرىدە كەچكى بورغا ساداسى
ۋېن تىڭيۇن....................................188
ياشلارغا
لو يىن....................................190
مايمۇنچىنىڭ ئەمەلدار بولغانلىقىدىن تەسىراتىم
پى رىشيۇ....................................191
كاشتان تەرگۈچى مومايىنىڭ ھالىغا ۋاي
لۇ گۇيمىڭ....................................195
ۋەنلىڭدىكى ساياھىتىمنى ئەسلەپ
نيې يىجۇڭ....................................197
ئېكىنچىگە ئاتاپ
خۇاڭ چاۋ....................................199
جۇيىخۇا گۈلگە بېغىشلاپ
دۇ شۇنخې....................................200
ۋۇ بەگلىكىگە ئۆزاتقاندا
تاغدىكى تۇل خوتۇن

خۇچېڭ ناھىيىسىدىن قايتا ئوتكەندە
ۋېي جۇاڭ...203
جىنلىڭ مەنزىرىسىگە ئاتاپ
ۋاڭ جيا...205
ھېيت كۇنى
چىن تاۋيۇي..207
يوقسۇل قىز
گې يائېر..208
يارنى سېغىنىپ
تەرجىماندىن..209

ۋاڭ بو

ۋاڭ بو (مىلادى 650 ــ 676 ـ يىللار) جياڭجۇ ۋىلايىتىنىڭ لوڭمېن (هازىرقى سەنشى ئۆلكىسىنىڭ خېجىن ناھىيىسىگە يېقىن جاي) ناھىيىسىدىن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ 6 يېشىدىلا يېزىقچىلىق مەشقىغە ئادەتلەنگەن، ئۇ تاڭ دەۋرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى مەشھۇر ياش شائىرلارنىڭ بىرى. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

تاغدا①

باستى دەرت، چاڭجياڭ ② ئارا بولغاچ قامال،
كەتكىلى يۇرتۇمغا ئىزلەيمەن ئامال.
تاغمۇ ـ تاغدا ئۇچۇرۇپ غازاڭلىنى،
ئىلكىگە ئالدى جاھاننى سوغ شامال.

[ئىزاھلار]

① ئاپتور يىگىرمە نەچچە ياشلىرىدا سىچۈەنگە بېرىپ بىر يىلدەك ساياھەتتە بولغان. بۇ شېئىرنى ئاپتور شۇ چاغدا يازغان.

ئاپتور ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلىپ ياقا يۇرتتا ئۇزۇن مۇددەت تۇرۇپ قالغانلىغىدىن، ئۆز يۇرتىنى سېغىنىپ، قايتىپ كېتىشكە ئىنتىزار بولىدۇ. بۇ شېئىردا ئاپتور ئۆزىنىڭ يۇرتىغا قايتىش ئىرادىسىنىڭ كۈچلۈكلۈكىنى ئىزهار قىلىدۇ.

② چاڭجياڭ — هازىرقى چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ ساھىلىنى دېمەكچى.

ياڭ جيۇڭ

ياڭ جيۇڭ (ملادى 650 ــ ؟ ـ يىللار) دەسـلەپكى تاڭ دەۋرىـدىكى شائـىر بولۇپ، خـۇايىن (هـازىرقى شەنـشى ئۆلكىــسىنىڭ خـۇايىن) ناهىيىسىدىن. دەسلەپـتە ئۇ پايتەختتە كىچىك بىر ئەمەلـدار بولغان، ئۇ چاغدىكى ئوردا تورىلىرىنىڭ ساختا ئىستىلىدىن نارازى بولغاچقا، چەتكە قېقىلغان. كېيىنكى چاغلاردا بولسا زىجۇ (هازىرقى سىچۇەن ئۆلكىسىنىڭ سەنتەي ناهىيىسى ئەتـراپى)غا، ۋۇجۇنىڭ يىڭـچۇەن (هازىرقى جېجياڭ ئۆلكىــسىنىڭ جىنـخۇاجياڭ دەرياسى ۋادىــسىدا) دىـگەن يېرىگە بېرىپ يەرلىك ئەمەلدار بولغان. ئۇ بەش بوغۇملۇق ئەندىزىلىك شېئىر يېزىشقا ماهىر ئىدى. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

لـەشـكەرلىكـتە①

كەلدى غەربىــي ئاستانىــنى② يورۇتۇپ گۈلخان،③

بۇنى كورۇپ جان ـ جىنىمغا ئولاشتى پىغان.

چەۋەندازلار چىك قاپىدى ئەجدەر④ بالىقنى،

خان سارايـدىن چىققىشغا لەشكىرىي پەرمان.

جەڭ دۇمبغى بوران ئارا ئاڭلىنار پات-پات،
خىرە ئەتتى جەڭ تۇغىنى قار ۋە شۇۋىرغان.

ئەلا ماڭا تالىپ بولۇپ ئۆمۈر سۈرگەندىن
ئاتلىنىپ جەڭ مەيدانىغا ئۆن بېشى بولغان!

[ئىزاھلار]

① لەشكەرلىكتە — شېئىرنىڭ بىر خىلى بولۇپ، ئورتاق تېما ھېساپلىنىدۇ. تۋۆەندىمۇ شۇنداق.

② غەربىي ئاستانە — شۇ چاغدا غەربىي ئاستانە دەپ ئاتىلىدىغان چاڭئەننى دىمەكچى. غەربىي ئاستانە شەرقىي ئاستانىغا نىسبەتەن ئېيتىلغان بولۇپ، شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىن باشلاپ ھازىرقى شىئەن شەھىرى يەنى چاڭئەن غەربىي ئاستانە دەپ، ھازىرقى لوياڭ شەھىرى شەرقىي ئاستانە دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. تۋۆەندىمۇ شۇنداق.

③ گۇلخان — قەدىمقى دەۋرلەردە دۈشمەن تاجاۋۇزىدىن بېرىدىغان بەلگە-سىگنال. شۇ دەۋرلەردە دۈشمەن تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەندە كۈندۈزى ئىس-تۈتۈن بىلەن، كېچىسى گۇلخان بىلەن بەلگە بېرىش ئادەت بولغان.

④ ئەجدەر بالىق قەدىمقى ھونلار دۇئايى-تەكبىر ئېيتىپ سىغىنىدىغان جاي بولۇپ، بۇ يەردە كوزدە تۇتۇلغىنى شۇ چاغدىكى تۈركلەرنىڭ مۇھىم جايى.

چېن زىئاڭ

چېن زىئاڭ (مىلادى 661 ــ 702 ـ يىللار) تاڭ سۇلالىسى زامانىدىكى رىيالىزىملىق شېئىرىيەتنىڭ پېشۋاسى بولۇپ، زىجۇ ۋىلايىتىنىڭ شېخۇڭ (هازىرقى سىچۇەن ئۆلكىسىگە تەۋە) دىگەن يېرىدىن. ۋۇزېتىيەن پادىشا بولغاندا ئۇ ئەمەل تۇتقان. ئۇ تاڭ سۇلالىسىنىڭ سىياسىنى ئىسلاھ قىلىش ئىدىيىسىدە دولەتكە ۋە خەلققە پايدىلىق بىرمۇنچە تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ تەكلىپلەرنىڭ ھېچقايسىسى قوبۇل قىلىنمىغان. ئۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەزىرىيىسى جەھەتتە، شېئىردىيەت رىياللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشى كېرەك، دىگەننى تەشەببۇس قىلىپ، چى ۋە لياڭ بەگلىكى دەۋرىدىكىدەك چۇشكۈن شەكىلۋازلىق ئادىتىنى قوللىنىشقا قارشى تۇرغان. ئۇنىڭ شېئىر ـ نەزمىلىرى مەردانە ۋە جۇشقۇن بولۇپ،تاڭ دەۋرى شېئىرلىرى ئۇچۇن يېڭىچە ئۇسلۇپ يارىتىپ بەرگەن. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

يۇجۇ راۋىغىغا چىققاندا①

باقمەن ئارقامغا، ئەجداتلار قېنى؟
باقمەن ئالدىمغا، ئەۋلاتلار قېنى؟

ئۈچ-چېكى يوقكەن جاھاننىڭ، ئويلىسام،
تۈتتى ھەسرەت يىغىغا قىستاپ مېنى!

[ئىزاھ]

① يۈجۈ — ھازىرقى بېيجىڭ شەھىرى.

مىلادىنىڭ 696-يىلى ۋۇزېتيەن جىيەنئەن بېگى ۋۇ يۈيىنى كىدانغا قارشى ھەربى يۈرۈش قىلىشقا ئەۋەتىدۇ، چېن زىئاڭ شۇ قوشۇنغا سەنمۇ بولۇپ بارىدۇ. ۋۇ يۈيى ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بولغاچقا ھەربى ئىشلاردىن ھېچقانداق خەۋىرى يوق بولۇپ، چېن زىئاڭ ئۈنىڭغا ئوبدان ئەقىل كورسىتىپ تۈرسىمۇ، ۋۇ يۈيى ئۈنىڭ پىكىر-مەسلىھەتلىرىنى قوبۇل قىلمايدۇ. بۇ شېئىرنى ئاپتور كوڭۈلسىزلىكتە ئۈچراش سەۋىۋى بىلەن يازغان. ئاپتور قەدىمقى زاماندىكى لې يى، يەن بەگلىكىنىڭ بېگى يەن جاۋۋاڭدەك باتۇر كىشىلەرنى كورەلمەي قالغانلىقىنى، كېيىنكى ئەزىمەتلەرنىمۇ كورەلمەيدىغانلىقىنى ئويلاپ، قاتتىق ھەسرەتلەنگەن. شېئىردا ئاپتورنىڭ دولەت ئۈچۈن خىزمەت كورستىشكە تەلپۈنىدىغان قىزغىنلىقى ئىپادىلەنگەن.

خې جژجاڭ

خې جژجاڭ (مىلادى 659 ــ 744 ـ يىللار) گۇيجى (هازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ شاۋشىڭ) ناھىيىسىدىن بولۇپ، ياش ۋاقىتلىرىدىلا ئەدىپلىكتە داڭ چىقارغان. ئۇ لى بەي بىلەن يېقىن دوست بولۇپ ئۆتكەن، ئوتتۇرا ياش ۋاقىتلىرىدىن كېيىن ئۆز يۇرتىغا قايتىپ دەرۋىش بولۇپ كەتكەن ھەمدە ئۆزىگە "سىمىڭدىكى مەجنۇن" دەپ نام قويۇۋال-غان. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

يۇرتۇمغا قايتقاندا

يۇرتۇمغا ياندىم ياشىنىپ، چىققاندا مەن ئىدىم گودەك،
ئاقاردى چېكە چاچلىرىم، گەپ ـ سوزلىرىم ئاۋالقىدەك.
"مېھمان قاياقتىن ئۆزلىرى؟" دەيدۇ سوراپ شوخ باللار،
ئۇلار ساناشقان چېغى بار ئەسلىمنى يات ـ يىگانىدەك.

مېڭ خاۋرەن

مېڭ خاۋرەن (مىلادى 689 ــ 740 ـ يىللار) شياڭياڭ (ھازىرقى خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ شياڭفەن) ناھىيىسىدىن بولۇپ، 40 ياشقا كىرگىچە شياڭياڭنىڭ يېنىدىكى لومېنشەن دېگەن جايدا بىلىم ئالغان ۋە شېئىر ـ نەزمە يازغان؛ 40 ياشقا كىرگەندە شۇ چاغدىكى پايتەخت بولغان چاڭئەنگە ساياھەتكە بارغان. ئۇ ۋاڭ ۋېي دېگەن يەنە بىر شائىرنىڭ ئاغىنىسى بولۇپ، 5 بوغۇملۇق شېئىر ـ نەزمىلەرنى يېزىشقا ماھىر ئىدى، ئۇنىڭ تەبىئەت مەنزىرىسىنى تەسۋىرلىگەن شېئىر ـ نەزمىلىرى ناھايىتى داڭلىق. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

دوستۇمنى يوقلاپ سەھراغا بارغاندا

چىللىدى سەھراغا دوستۇم ئۆيىگە،
راسلىتىپ توخۇ گوشى، سوكتىن تائام.

مەلىسىنىڭ چەتلىرى بوستان ئىكەن،
سىرتىنى ئوراپتۇ كوپ ـ كوك تاغ تامام.

مەي بىلەن چۈشتۈق پاراڭغا زوقلىنىپ،
خامىنى مول ،باغ ئىسكەن هويلا-ئارام.

ئالدىمىزدا بولسا چۈگىياك بايرىمى،
كېلىمەن گۈل سەيلىسىگە مەن داۋام.

باھار ئەتىگەنلىگى

ئۈيقۇلۇق، سەزمەپتىمەن ئېتىپتۇ تاڭ.
كەلتۈرۈپتۇ قۇشلىمۇ ئەتراپنى چاڭ.
تۈن بويى ياققان ئىدى يامغۇر-يېشىن،
قانچىلىك ياپراق-چېچەك چۈشكەنكى تاڭ!

ۋاڭ جژخۇەن

ۋاڭ جژخۇەن (مىلادى 688 — 744 - يىللار) جياڭجۇ (ھازىرقى مەنشى ئۆلكىسىنىڭ شىنجياڭ ناھىيىسى) دېگەن جايدىن بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا گاۋ شى، ۋاڭ چاڭلىڭ دېگەن شائىرلار بىلەن تەڭ نامى چىققان. ۋاڭ جژخۇەننىڭ ئاشۇ شائىرلارغا ئوخشاشلا چېگرا رايون تۇرمۇشىنى تەسۋىرلەشتە داڭ چىقارغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرى ھەيۋەتلىك، قىزغىن ۋە جۇشقۇن بولۇشتەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولۇپ، ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغانلىرى ناھايىتى ئاز. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

لياڭجۇ نەزمىسى①

كىرگەن بۇلۇتلار قەرىگە خۇاڭخې يىراقتىن تولغۇنۇپ،
تەنھا شەھەرنى② قورشىغان ئاسمان پەلەك تاغ جەم بولۇپ.
شۇ «تالى مەجنۇن»③ كۈينى ياڭراتمىغىن چياڭ نېيىدىن،④
كەلمەيدۇ كوكلەم شامىلى تاش قاپقىغا⑤ ئىللىق ئۇرۇپ.

لەگلەك راۋىغا⑥ چىققاندا

بولدى غايىپ، موكتى كۈن تاغ كەينىگە،
ئاقتى خۋاڭخېمۇ دېڭىزنىڭ قەرىگە.
يەنىمۇ يىراقتا تەلپۈنسەڭ ئەگەر،
ئۈرلىگىن ئاندىنمۇ يۈكسەك پەللىگە.

[ئىزاھلار]

① لياڭجۇ نەزمىسى — قەدىمقى دەۋردىكى ناخشىلارنىڭ بىر تۈرى؛ لياڭجۇ — ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ ۋۇۋېي ناھىيىسى.

② تەنها شەھەر — لياڭجۇ شەھىرىنى دېمەكچى.

③ «تالى مەجنۇن» — قەدىمقى دەۋردىكى بىر خىل ناخشا ئاھاڭى بولۇپ، كۆپىنچە قايغۇ-مۇڭنى ئىپادىلەشتە ۋاستە قىلىناتتى.

④ چياڭ نېيى — قەدىمقى دەۋردىكى چياڭزۇ مىللىتىنىڭ بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى.

⑤ تاش قاپقا — يۈيمىنگۇەننى دېمەكچى، ئۇ ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ دۈنخۇاڭ ناھىيىسىنىڭ غەربىدە.

⑥ لەگلەك راۋىغى — ئەسلى ئورنى ھازىرقى سەنشى ئۆلكىسىنىڭ يۇڭجى ناھىيىسىدە.

ۋاڭ چاڭلىڭ

ۋاڭ چاڭلىڭ (مىلادى 698 ــ 765 ـ ؟ يىلـلار) تەيــيۇەن (ھازىرقى سەنشى ئۆلكىسىدە) شەھىرىدىن. ئۇ خېلى بالـدۇرلا شېئىرىيەتــتە داڭ چىــقارغان، تەشرىپــدارلىقــقا ئوتتۇپ ئەمەلــدارمۇ بولغان. كېيىنــچە ئۇز يۇرتىغا قايتىپ كېتىپ، يۇرتىدا يەرلىك ئەمەلدار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېـ تىلگەن. ئۇ تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتــكەن شائىرلار ئىچىــدىكى يەتتە بوغۇملۇق قىتئە يېزىش ماھىرى بولۇپ، جۇشقۇن، جاسارەتلىك، تەسۋىرى ئىنچىكە شېئىرلارنى يازغان. ئۇ چېگرا رايونلاردىكى ئۇرۇش ۋە تەبىئەت مەنزىرىسىنى تەسۋىرلەشكە ئۇستا ئىدى. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئۈچ شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

لەشكەرلىكــتە

(ئىكــكى شېئىر)

1

كوكنۇر① بويىدا تاغنى② تۇمان قاپلىغان قات ـ قات،
باقىمىز يىراقلاردىن تاش قاپقا③ تامان پات ـ پات.

جەڭ قىلىپ باياۋاندا جۇلجۇل بولـدى ساۋۇتلار،
يانماق يوق ئاخىر جەڭدىن قىروران④ بولمىسا بەربات.

2

بوران-قۇم دەستىدىن چولدە قۇياش نۇرى خىرەلەشتى،
لاگىردىن چىقتى لەشكەرلەر. شامال تۇغلارنى يوگەشتى.
ئاۋانگارتلار زەپەر قىپتۇ كىچە تاۋخىـي⑤ شىمالىدا،
خەۋەر كەلدى   تۇيۇخۇن⑥ باشلىغى قولغا تىرىك چۇشتى.

چىگرا ناخشىسى

تاكى خەن، چىن⑦ دەۋرىدىن قورۇلغا نۇر سەپتى قەمەر،
يانمىدى چىگرا تامان كەتكەنلىمۇ بىرىپ خەۋەر.
هەددى يوق خۇر⑧ ئىتىـنىڭ ئوتمەكـكە يىنشەندىن⑨ قەدەم،
بولسىلا لى گۇاڭ⑩ كەبى سەركەردىـمىز بىزدە ئەگەر.

[ئىزاهلار]

① كوكنۇر ــ هازىرقى چىڭخەي ئولكىسىدىكى بىر كولنىڭ ئىسمى.

② تاغ ــ چىلىيەنشەن تىغى كوزدە تۇتۇلىدۇ.

③ تاش قاپقا ــ هازىرقى يۇيمىنگۇەن.

④ قىروران ــ خەن سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي رايوندىكى ئاز سانلىق مىللەت هاكىمىيتى، هازىرقى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايوندىكى پىچان ناهيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا توغرا كىلىدۇ.

⑤ تاۋخې — هازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىدە.

⑥ تۇيۇخۇن — قەدىمقى زاماندا هازىرقى چىڭخەي ئۆلكىسىدە ياشىغان بىر قەبىلە بولۇپ، بۇ يەردە ئۇلارنىڭ كاتتىۋشىنى دىمەكچى.

⑦ خەن، چىن — خەن سۇلالىسى ۋە چىن سۇلالىسى دىمەكچى.

⑧ خۇر — قەدىمقى دەۋرلەردە خەنزۇلار شىمالدىكى مىللەتلەرنى شۇنداق ئاتىغان.

⑨ يىنشەن — هازىرقى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى تەۋەسىدىكى بىر تاغ.

⑩ لى گۇاڭ خەن سۇلالىسى دەۋرىدە چېگرا قورۇلىنى ساقلاشتا داڭ چىقارغان سەركەردە بولۇپ، "ئۇچار سەركەردە" دەپ نام ئالغان. بۇ يەردە ئاپتور جاسارەتلىك، قابىل يېتەكچى دىگەن مەنىدە ئىشلەتكەن.

ۋاڭ ۋېي

ۋاڭ ۋېي (مىلادى 701 ــ 761 ـ يىللار) تەييۇەن (هازىرقى سەنشى ئۆلكىسىدە)نىڭ چى دىگەن يېرىدىن. ئۇ كوپ تەرەپلىمە ماهارەتكە ئىگە سەنئەتكار بولۇپ، مۇزىكىغا ئۇستا، شېئىرىيەتتىمۇ، رەسسامچىلىقتىمۇ كارامەت داڭ چىقارغان. ئۇنىڭ يېزا ـ قىشلاقلارنى تەسۋىرلەيدىغان شېئىر ـ نەزمىلىرى ناهايىتى يۇقىرى بەدىئى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن، شۇڭا بەزىلەر ئۇنى "نەزمىسىدە رەسىم مەنزىرىسى بار، رەسىمىدە نەزمە پۇرىقى بار" دەپ ئېيتىشىدۇ، ئەمما ئۇنىڭ بەزى شېئىر ـ نەزمىلىرىدە پاسسىپ كەيپىيات ئىپادىلەنگەن. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئۈچ شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

كىيىك ماكانى

تاغدا پىنهاندا چېلىقماس هېچ كىشى،
ئاڭلىنار قاياقتىدۇ گۇدۇڭلىشى.
چاقنىتار مۇخلاردا نۇرنىڭ ئەكسىنى،
شاخ ئارا كەچكى شەپەقنىڭ شۇڭغىشى.

شىكار سەيلىسى

كاماندىن ئوق ئۇچىدۇ شامال بىلەن شىددەتتە،
شىكار قىلار ۋېيچېڭدا① شىكار خۇمار سەركەردە.②

تاقىر سايدا ئوتكۇردۇر ئالمان قۇشنىڭ كوزلىرى،
ئويناقلايدۇ ئاتلىرى قار ئېرىگەن يەرلەردە.

رەستىسىدىن شىنفېڭنىڭ③ خوشال يايراپ ئوتۇپ ئۇ،
قىرچىن تالىلىق قەلئەدە④ پەيدا بولدى بىر دەمدە.

باقسام سەييات ئوق ئۇزۇپ شۇڭقار ئاتقان جايغا مەن،
كەچكى تۇمان ئېسىپتۇ سۇس، گىرىمسەن دەرپەردە.

چېگرىغا ھال سوراپ بارغاندا

ھارۋىدا جۇيىيەننى⑤ يول-ئوتەك قىلىپ،
ئەلچى بوپ چېگراغا ماڭدىم ھال سوراپ.

بارىمەن تۇرنا، بىسلىغاقتەك ئۇچۇپ،
خەن يېرىدىن⑥ خۇر دىيارىغا ئۇزاپ.

كى ئۇزۇن دەرياغا دوگلەك كۆن پاتار،
چول ئارا گۈلخان يانار، ئىس پۇرقىراپ.

ئۇچرىشىپ شياۋگۇەندە⑦ چارلامچى بىلەن،
ئاڭلىسام يەنرەندىكەن⑧ دوتەي جاناپ.

[ئىزاھلار]

① ۋېيچېڭ — ھازىرقى شيەنياڭ شەھىرىنىڭ قەدىمقى ئاتىلىشى بولۇپ، شىئەن شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدا.

② سەركەردە — شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ھەربى قوشۇن باشلىغى.

③ شىنفېڭ — جاي ئىسمى، ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىدىكى لىنتۇڭ ناھىيىسىنىڭ شەرقىدە.

④ قىرچىن تاللىق قەلئە — چاڭئەن شەھىرىگە يېقىن بولغان كۆنمىڭ كۆلىنىڭ جەنۇبىدىكى تال-بوستانلىق بولۇپ، ئۇنى تالزارلىق دەپمۇ ئاتىشىدۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، خەن سۇلالىسى دەۋرىدە جۇ يافۇ دىگەن مەشھۇر سەركەردە ئاشۇ جايدا لەشكەر تۇرغۇزغان، شۇڭا "قىرچىن تاللىق قەلئە" دەپمۇ ئاتىلىپ كەلگەن.

⑤ جۈيەن — شەھەر ئىسمى، ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىدىكى جاڭيې ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمالىدا.

⑥ خەن يېرى — خەنزۇلار جايلاشقان جايلار.

⑦ شياۋگۇەن—ھازىرقى نىڭشيا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونىدىكى بىر جاي.

⑧ يەنرەن — تاغ ئىسمى، ھازىرقى موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتى تەۋەسىدە. بۇ يەردە ئالدىنقى سەپ دىگەن مەنىدە.

لى بەي

لى بەي (مىلادى 701 ــ 762 ـ يىللار) ئىبلىمىز تارىخىدىكى ئۇلۇغ شائىردۇر. خەلق ئارىسىدا لى تەيبەي (لى بەي) ئاجايىپ مەردانە ۋە قەدىرلىك ئادەم دېگەن سۆزلەر تارالغان. لى بەينىڭ بوۋىلىرىنىڭ ئەسلى يۇرتى ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ تيەنشۈي ناھىيىسىگە يېقىن بىر جاي بولۇپ، سۈي سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئۇنىڭ ئائىلىسى غەربىي رايونغا كۆچۈپ كەتكەن، لى بەي ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ سوياب شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن. سوياب شەھىرى شۇ چاغلاردا تاڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى- نىڭ ئەنشى تۆتتۇق بەگ مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇش دائىرىسىدە بولغان. لى بەي 5 ياش ۋاقتىدا ئاتىسى بىلەن بىللە سىچۈەن ئۆلكىسىگە كۆچۈپ كەلگەن ھەمدە شۇ يەردە چوڭ بولغان. كېيىنكى ۋاقىتلارغا كەلگەندە ئۇ يەنە خۇبېي، خۇنەن، جياڭسۇ، شەندۇڭ، سەنشى، ئەنخۇي، جېجياڭ قاتارلىق جايلارنى ساياھەت قىلىپ يۈرۈپ، نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغان ھەمدە مەشھۇر شائىر بولۇپ تونۇلغان. ئۇ 40 ياشلارغا كەلگەندە پايتەختكە كىرگەن، شۇ ۋاقىتتىكى پادىشا لى لۇڭجى (شۈەنزۇڭ خان) ئۇنى ئوردا مىرزىخانىسىغا باش مىرزا قىلماقچى بولغان. لى بەي چوڭ ئەمەل- دارلارنى پىسەنتىگە ئالماي، خان ھوزۇرىدا ـ ئىشلەيدىغان كىشىلەر (جۈملىدىن خاننىڭ كىچىك خوتۇنى) نىڭ چىشىغا تېگىپ قويغانلىقتىن، پايتەختتە 3 يىل تۇرمايلا قوغلاپ چىقىرىلغان. ئۇ لوياڭدىكى ۋاقتىدا شۇ

دەۋردە داڭ چىقارغان يەنە بىر ئۇلۇغ شائىر دۇ فۇ بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭ ياخشى دوستى بولۇپ قالغان. شۇنىڭدىن كېيىن، يەنە مەملىكەت-نىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئۇزاق مۇددەت ساياھەت قىلغان. ئەن لۇشەن (ئۇڭلۇك) توپىلىڭى كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۇ لى لىن (يۇڭۋاڭ)نىڭ قارشىلىق كۆرسىتىش قوشۇنىغا قاتناشقان، كېيىن سۇزۇڭ (لى خېڭ) خان، لى لىن مەن بىلەن خانلىق تالىشىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ، ئۇنى مەغلۇپ قىلىۋەتكەن، لى بەينىمۇ گۇيجۇغا سۈرگۈن قىلغان. لى بەي سۈرگۈندە كېتىۋاتقاندا يېرىم يولدا كەچۈرۈم قىلىنغان ۋە شۇنىڭ بىلەن ئەنخۇيغا قايتىپ كېلىپ داڭتۇ دېگەن جايدا ۋاپات بولغان. ئۇ ئۆزگىچە ئۇسلۇپتا ئىنگە ناھايىتى جىق شېئىرلارنى يازغان، بۇ يەردە ئۇنىڭ ئون ئىككى پارچە شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

خۇشلىنىپ چىقتىم سەھەر بەيدى بىلەن*

خۇشلىنىپ چىقتىم سەھەر بەيدى① بىلەن شەپەق ئارا②،
يېتىمەن مىڭ لى يىراق جياڭلىڭغا③ مەن بىر كۈندىلا.
قاشتا مايمۇنلار ساداسى ئاڭلىنىپ قالدى، بىراق،
قاتمۇ-قات تاغلاردىن ئۆتتى قولۋىقىم بىر دەمدىلا.

---

* بۇ شېئىرنى لى بەي قاماقتىن بوشىتىلغاندىن كېيىن قايتىش سەپە-رىدە چەكسىز خۇشاللىق ئىچىدە يازغان.

جىنمېندا خوشلىشىش

بېسىپ جىنمېن④ تېغىنى مەن بۇ يان كەلدىم،
قەدىم چۆكودا⑤ بولماققا زىيارەتكە.

ئۇلاشتى تۈزگە تاغ ئاخىر بولۇپ غايىپ،
ئەزىم دەريا⑥ ئوزـــىنى تۈزدى سۈرئەتتە.

قەسىر سالدى⑦ شەپەقلەر سۇدا بىردىنلا،
تولۇن ئاي جىلۋىلىك ئويىندى ئەينەكتە.

ئانا يۇرتۇڭ سۆيىنى ئەتىۋا بىلگىل،
سىنى يەتكۈزگۈسى مەنزىلگە ئەلۋەتتە.

لۇشەن شاقىراتمىسىنى تاماشا قىلىش⑧

بىنەپشە رەڭ تۇمان ئورلەر شۇ ئىسرىقدانغا⑨ كۈن چۈشسە،
ئېسىلغان شاقىراتما تىك يىراقتىن ئۇڭا كوز تىكسە.
تۇرار سەكرەپلا ئۈچ مىڭ چى ئىگىزدىن باغرى دەرياغا،
گويا ئاسمان يولى⑩ ئەرشتىن غۇلاۋاتقان كەبى پەسكە.

سېرىق تۇرنا راۋىغىدا[11] مېڭ خاۋرەننى[12] گۇاڭلىڭغا[13] ئۇزىتىش*

قەدىناس دوست تېيىپ سائەت ئۈچىنچى ئاي باھارىدىن،
راۋان بولدى شۇ گۇاڭلىڭغا سېرىق تۇرنا راۋاغىدىن.
ئۇپۇق بويلاپ ئاقار چاڭجياڭ لومۇلدەپ شەرق تامانىغا،
قاراسى يۇتتى يەلكەنىنىڭ ئۇپۇقنىڭمۇ يىراغىدىن.

* بۇ شېئىردىمۇ ۋە «تيەنمېن تېغىغا نەزەر» دېگەن شېئىردىمۇ ئاپتور چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ مەنزىرىسىنى ۋە يەلكەنلىك قولۋاقنى تەسۋىرلەيدۇ. تەسۋىرلىگەن جاي ئاساسەن ئوخشاش بولسىمۇ، تەسۋىرلەش ئۇسۇلى ئوخشىمايدۇ: بۇ شېئىردا لىرىكا ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ، كېيىنكىسىدە بولسا مەنزىرە تەسۋىرى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ ئىككى شېئىرنى سېلىشتۇرۇپ ئوقۇشقا بولىدۇ.

چاڭگەن نەزمسى*

سېكىلىگىم ماڭلىيىمغا چۈشكەندە،
گۈللەر ئۈزۈپ ئوينار ئىدىم گۈلشەندە.

كېلەتتىڭىز تال چىۋىقنى ئات ئېتىپ،
قوغلىشاتتۇق قاشالارنى ئايلىنىپ.

چاڭگەندە بىز بىر مەلىدە چوڭ بولدۇق،
كوڭلىمىز ئاق خۇددى قوشماق، ئوڭ بولدۇق.

ئون توت ياشتا بولدۇم سىزگە مەن ياتلىق،
يۈزۈم تووەن بىر قىز ئىدىم ئۇياتلىق.

---

* چاڭگەن نەزمسى — قەدىمقى دەۋردىكى بىر خىل ئەنئەنىۋى تېما. جياڭسۇ ئولكىسىدىكى نەنجىڭ شەھىرىنىڭ چىنخۇەي دەرياسى بويىدا ئەينى ۋاقىتتا چاڭگەنلى دىگەن جاي بولغان. نەزمىنى شۇ جاينىڭ نامى بىلەن ئاتاش ھەمدە ناخشا قىلىپ ئوقۇش ئادەت قىلىنغان. تووەندە بېرىلگەن «چاڭگەن نەزمسى»مۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش مەندە.

بىشىم سىلىپ باقار ئىدىم تامغىلا،
قايرىلمايتتىم، مىلىك چاقىرسا زادىلا.

ئون بەش ياشتا ئاستا ئىچىلــدىم،
سىزگە چىندىن ئاخىرەتلىك قىتىلدىم.

سىزدە تۇرسا كوۋرۇكتىكى ساداقەت⑭،
دوڭگە چىقماق ماڭا بولغاي نە هاجەت⑮؟!

ئون ئالتىدە، ئوقەت بىلەن كەتتىڭىز،
يەنىيۇدۇي هەم چۇيتاڭلاردىن⑯ ئوتتىڭىز.

ماي ئايلىرى ئۇ ئوتكەلــلەر خەتەرلىك،
مايمۇنلارمۇ چىقىرىشار هەسرەتلىك.

ئاياق ئىزى چۇشكەن هويلام ئالدىدا،
قاتار مۇخلار ئۇندى ئەمدى بارىدا.

سۇپۇرگەنگە مۇخ يىلتىزى چىقمىدى،
شامال سوقۇپ شاقتا ياپراق تۇرمىدى.

ئاۋغۇست چىغى ئىچىلغاندا گۇل-چىچەك،
جۇپ-جۇپ ئۇچار باغلار ئارا كىپىنەك.

كېپىنەكلەر يارا قىلدى كۆڭلۈمنى،
غەم ـ دەرتلىرىم خازان قىلدى ھوسنۇمنى.

ئۆيگە يانماق ئىزدىسىڭىز سىز ئەگەر،
ماڭا دەرھال يوللىۋېتىڭ خوش خەۋەر.

نە بولسىمۇ ئالدىڭىزغا بارىمەن،
چاڭفېڭشاغا⑰ بارغىلىمۇ رازىمەن.

تەس ئىكەن سىچۈەن يولى*

ئەيىۇھەنناس! زەپ خەتەرلىك، تىك داۋان!
تەس ئىكەن سىچۈەن يولى ئاسمانغا چىقماقتىن قەۋەت!

يۇ فۇ، سەن سۇڭ بىر زامانلار ئىلگىرى،
يۇرت سوراپ، تىكلەپتىكەن ھاكىمىيەت. ⑱

---

* تەس ئىكەن سىچۈەن يولى ــ قەدىمقى بىر ناخشا شەكلى بولۇپ، ئۇنىڭدا كۆپىنچە سىچۈەن يولىنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكى مەزمۇن قىلىنغان.

تۇت تۈمەنگە قوشۇلۇپ ئۆتتۈپتۇ يىل سەككىز مىڭى،
چىن دىيارىغا بىرىش بولماپتۇ ھىچكىمدە پەقەت.⑲

بار ئىكەن قۇش يوللا تەيبەيدە⑳ — شيەنياڭ غەربىدە،
يەتكىلى ئېمېيغا㉑ ئاز ئىنسان ئۆچۈن ئىمكانىيەت.

يىرىلىپ تاغ-يەر ئۇ چاغ، قازا تېپىپ بەش پەھلىۋان،
جىلغىلاردا ئاسما يول، پەللە ياسالغان ئاقىۋەت.㉒

ئۈستى تىك داۋان ئىكەن ئۆتەلمىگەن كۈن-ئەجدىھا،㉓
ئاستىدا شىددەت ئېقىم ياساركەن چوگىلەپ.

ئۆتكىلى قادىر ئەمەس ھەتتا سىرىق تۇرنا ئۈچۈپ،
غەم باسار مايمۇننىمۇ ياماشقىلى قىلسا نىيەت.

ئۆي ۋە دوڭ، پاتقاق ئىكەن چىگىنى تېغى،
يۈز قەدەمدە جەزمىدۇر ئايلانمىغىڭ ئون نەچچە رەت.㉔

قول بېتەر يۈلتۈزغا سوزساڭ، كېتسەن ھالدىن شۇ ئان،
قالسەن كوكسۈڭ تۇتۇپ، جىم ئولتۇرۇپ چەككەنچە دەرت.

غەربىي ياققا گەر سەپەر قىلساڭ يانارسەنكىن قاچان؟
ئۇ خەتەرلىك يول-داۋانلاردا يۈرۈش بولماس ئاسان!

چىشى قۇش ئەگىيدۇ شاخنى، ئەركىكى قوغلار سۇرۇپ،
قىلىشار كاداڭ دەرەخ ئاراسىدا ناله-پىغان!

سايرىشار كاككۇك كوزىدىن قان تېمىپ،
مۇڭدىدۇر ئاي شولىسى، تاغۇ-داۋان!

تەس ئىكەن سىچۇەن يولى ئاسمانغا چىقماقتىن قەۋەت.
بۇنى بىرلا ئاڭلىغاننىڭ رەڭگىدە قالمايدۇ قان!

قاتمۇ-قات تاغلارمۇ كەلمەس كوك بىلەن بىر چى تېخى،
هاڭ قىيالار باغرىدا قارىغاي ئوسۇپتۇ پەس سايان.

تېز ئېقىن هەم شاقىراتما بەسلىشىپ شاۋقۇن سالار،
تاشقا سۇ تەككەندىكى ساداسىدۇر چاقماق-بوران.

ياپىرىم، ۋەهشەت خەتەرلىك جاي ئىكەن.
كەلمىگىڭ هاجەت نىمە شۇنچە يىراقلاردىن بۇ يان؟

شۇنچە هەيۋەت كوككە تاقاشقان ئىكەن جيەنگې تېغى،[25]
يول ئېلىپ يۇرەلمىگەي ئون مىڭ كىشى،
بىرسى ئوتكەلنى بېقىپ تۇرغان چېغى.

بولمىسا ئۆز خانىغا ئۆتكەل باققۇچى،
بورە بوپ ئادەمنىمۇ يەركەن تېخى.

ئەيلىگەي سەھەردە يولۋاستىن ھەزەر،
ھەر كىشى بۇندا يىلاندىن[26] كەچ يېقى.

قان ئىچەرلەرنىڭ چىشى خەنجەر ئىكەن،
ئادىتى جانلارغا زامىن بولمىغى.

دىسمۇ جىنچېڭنى[27] گەر باغى ئېرەم،
تەرك ئېتىپ، دەرھال كېتىشكەن ئىش ئېپى.

تەس ئىكەن سىچۇەن يولى ئاسمانغا چىقماقتىن قەۋەت،
غەربىي ياققا قارىسا، پۈتمەيدۇ ئاھۇ-ھەسرىتى!

شۇەنجۇدىكى شىيې تياۋ راۋىغىدا ئوردا مۇھەررىرى لى يۈن تاغا بىلەن خوش- لىشىش شەرىپىگە زىياپەت بەرگەندە[28]

مېنى تەرك ئەيلەپ كېتىپ قالدى ئاخىر—
تۈنۈگۈننى بولمىدى زىنھار بۈگۈنگە قالدۇرۇپ.

ئەمدىكى كۈنلەر تېخى نى كويدا مەن —
دەرت - ئەلەملەردىن كوڭۈل تاپماس ئېمىنلىك، قايغۇرۇپ.

تۈرنىلارنى يولغا سالدى غۇقراپ كۆز شامىلى،
بۇ راۋاقنا مەي ئىچىش پەيتى يۈرەكنى قاندۇرۇپ.

بەرق ئۇرۇپ پېڭلەيدە جىيەنئەن نەزمىسى[29] چاچتى پۇراق،
چىقتى شياۋشيې[30] ئارىدىن زەپمۇ مېنى شاتلاندۇرۇپ.

ئىنتىلىپ ساماغا تەك ئۇچماقفا بولدۇق ئىنتىزار،
كوكتىن ئاينى ئۈزگىلى ئالەمنى هاڭ - تاڭ قالدۇرۇپ.

سۇنى بولسەم خەنجىرىمدە، ئاقتى سۇ ئاندىنمۇ تېز،
مەينى ئىچسەم كەيپ سۇرەي دەپ، قويدى غەمنى ئارتتۇرۇپ.

تەس ئىكەن ئومرىدە ھەركىمنىڭ مۇراقفا يەتمىكى،
كېزىمەن مەجنۇن كەبى ئەتە قېيىقتا ئولتۇرۇپ.

مەي - شاراپ ئىچەيلى!

كورمىدىڭمۇ كوز سېلىپ،
ئەرشتىن چۈشكەن پېتى[31] خۇاڭخې سۇيى ئوركەشلىنىپ،
كەڭ دېڭىز ۋەسلىگە يەتكەنچە يەنە كەلمەس يېنىپ!

كورمىدىڭمۇ ھەم تېخى—
چوڭ-ئۇلۇغلار ئەتىگەن ئەينەكتە قارا چاچ تۇرۇپ،
كەچتە قار بولارىدىن كەتكەنلىگىن غەمگە پېتىپ؟

ھەر نەپەس ئۆتكەي خوشال ئىنسان ھاياتلىق بابىدا،
قالمىسۇن ئايدىڭدا بوش زەر رۇمكا، دىل ئارمانىدا؛

قىسمىتىمنى بىللە پۈتكەن مېنى ياراتقان ئىگەم،
قانچە كەتسە مال-پۇلۇم قايتا ئالالايمەن يىغىپ.

قوي، كالا سويۇپ راسا خۇش خۇي تاماشا قىلغۇلۇق،
ئىچكۈلۈك شاراپىمۇ ئۈچ يۈز قەدەھچە لىپمۇ-لىپ.

سېن شۇن قەدىردان ئىچ شاراپ،
دەن چيۇ㉜مۇ جىم ئولتۇرمىسۇن!
مەينى ئىچەيلى قانغىچە،
قەدەھ بىكار-بوش تۇرمىسۇن!

ئەن سېلىپ بېرەي سىلەرگە ئەمدى مەن،
ئاڭلىغايسىزلەر ئۇنى دىلنى بېرىپ، سېلىپ قۇلاق.

نەغمە بىلەن يىسە كىم ئالى غىزا ئومرى بىكار،
كەيىپ بولۇپ يۈرسەم خوشال مەستانىلىقتا ھەممە ۋاق.

نام ـ نىشانسىز كەتتى تارىختىن جىمى خان ـ ئەۋلىيا،
بىرغىنا مەيگە خۇمارلاردىن قالار شوھرەت ـ ئاتاق.

شاھى ساۋجىز[33] بىر زامان بەرگەن زىياپەت پىڭلىدا[34]،
كۆڭلىنى شاد ئەيلىگەن خۇمار بىلەن ئىچىپ ھاراق.

ساقىنىڭ پۇل ـ مالى ئازدىمە دۇكاندار غەم قىلىپ!
سەن بىلەمۇ ئىچىشەي، كەلگىن قېنى سوقۇشتۇرۇپ!

بار چىپار دۇلدۇل ئېتىم،
بىباھا قاما جۇۋام،
بۇيرۇيىن ئوغلۇمنى مەن ئالماشتۇرۇشقا مەي بىلەن،
كەل ئىچەيلى كەتكىچە غەم ـ غۇسسىدىن خالى بولۇپ!

تيەنمېن تېغىغا نەزەر

كېسىپ تيەنمېننى[35] چورت چيۇجياڭ[36] ئوتەر شىددەتتە ـ شىددەتتە،
شىمالغا تولغىنار بىردىن بۇ يەر ھەيۋەتتە ـ ھەيۋەتتە.
گويا قىسماق كەبى قاشلار تۇرار دەريانى قىسقانچە،
قۇياش تاماندىن يەلكەن كېلەر شۇ پەيتتە ـ شۇ پەيتتە.

يوللار قىيىن*

زەر قەدەھتەلىق شاراپ داچيەن ئالدى مىلىڭ-مىڭلاپ،
مەر-مەر تەخسە سەيگىمۇ پۇل تولدىم ئون قاتلاپ.

قويۇپ قويدۇم چوكىنى، كوڭلۇم يوق مەي-غىزاغا،
خەنجىرىمنى سۇغاردىم يىراقلارغا كوز تاشلاپ!

ئوتەي دىسەم ئۇ يانغا، ئەزىم خۇاڭخې مۇزلاپتۇ،
چىقاي دىسەم تەيخاڭغا، كەتكەن ئۇنى قار قاپلاپ.

بىرىپتىمەن چۇشۇمدە خانبالىققا مەشرىقتە㊲،
ئولتۇرۇپ سۇ بويىدا بىلىققا قارماق تاشلاپ.

يوللار ئەجەپ تەس ئىكەن، قىيىن ئىكەن شۇ قەدەر،
ئاڭلىغانتىم يول كوپ دەپ، نەدىن تاپاي مەن قاتراپ!

نى پايانسىز دىڭىزدىن ئاقۇەتتە ئوتەرمەن،
دولقۇنلاردا چارچىماي، ئۈزۈپ كەڭ غۇلاچ تاشلاپ!

---

* يوللار قىيىن — قەدىمقى خەنزۇچە ناخشا شەكىلىنىڭ بىر خىلى.

چۇشۇمدە تيەنمۇ تېغىنى[38] زىيارەت قىلغانلىغىمغا بېغىشلاپ

دېڭىز ياقتىن كەلگەن خەقلەر دىيىشەركەن:
يەتمەك يىڭجۇ[39] ۋىسالىغا مانان ئىچرە تەس كارامەت؛

سوز ئاچسا گەر جېجياڭلىقلار تيەنمۇدىنمۇ،
شەپەقتە ئۇ گاھى غايىپ، گاھى زاھىركەن ئالامەت.

كوكنى چورتلا كەسكەن ئىمىش تيەنمۇ تېغى ھەيۋەت بىلەن،
ياپقان چىچېك تېغىنىمۇ[40]، بەش تاغدىنمۇ[41] چىققان ھالقىپ.

تيەنتەيشەنمۇ[42] بولغان بىلەن توت تۈمەن ھەم سەككىز مىڭ گەز،
تيەنمۇ تېغى ھوزۇرىدا تۇرار ئىكەن پەس قىيسىيىپ.

ۋۇ، يۈې[43] سايان سەپەر قىلدىم چۇشۇمدە شۇ تاغنى كوزلەپ،
ئەينەك كولگە[44] يەتتىم ئۇچۇپ بىر تۈندىلا ئاخىر ئىزلەپ.

كول ئۈيىنتىپ ئايدىڭ چېغى قامىتىمنى،
شەنشى[45] ياققا يولغا سالدى ھەم جىدەللەپ.

شيې لىڭيۇنىنىڭ[46] قەدەمجايى ئۈز پېتىچە تۇرۇپتۇ ساق،
زىلال سۇلار ئويناپ ئاقار، چىقىرىشار مايمۇن ھە دەپ.

شيې لىڭيۇنىنىڭ ياغاچ كەشىن كىيدىم ئەپلەپ،
كوك بۇلۇتنىڭ چىلىك قەرىگە چىقتىم ئورلەپ،

شەرقىي بەلدە[47] زاھىر بولدى دېڭىزدىن كۈن،
ئىلاھىي توخۇ[48] قاقاقلاشتى ئەرشتە ئەجەپ.

ئەگرى-بۈگرى، ئوڭغۇل-دوڭغۇل يوللار ئارا ھېرىپ قالدىم،
تاشقا تاياپ تىنىپ ئالدىم، گۈللەر ئويناپ شامغا قالدىم.

شىر، ئەجدىھار ھۆۋلاشلىرى تاغ-ئېقىننى بىرلا ئالدى،
قات-قات ئورمان سۈر ھەيۋىتى ۋۇجۇدۇمغا قورقۇنچ سالدى.

بۇلۇت-تۇمان ساڭگىلىشىپ نىشان بەردى ھول-يېغىندىن،
سۈزۈك مانان، بۇغ ئورلىدى ئۈنچە-مارجان شوخ ئېقىندىن.

چېقىلغانلار چاقتى شىددەت، تاغ يېرىلدى بىردىن شۇ پەيت،
يېرىلدى تاغ شۇندا بىردىن،
چېقىن چېقىپ سالدى دەھشەت.

زاھىر بولدى زۇمرەتسىمان كەڭ سامادا ماڭا شۇ چاغ،
قۇياشنىڭ زەر نۇرلىرىدا چاقناپ تۇرغان سۇرلۇك راۋاق.[49]

چۈشتى سانسىز پەرىشتىلەر رەت-رەت بولۇپ قاتارلىشىپ،
يەلنى دۈلدۈل قىلىپ، نۇردىن جۇلالىنىپ كىيىپ قۇراق.

يولۋاسلار تەڭ ساز ياڭرىتىپ، ئەنقا-سۇمرۇغ ھارۋا تارتىپ،
پەرىشتىلەر كوز ئالدىمدىن سەلتەنەتتە ئۆتتى شۇنداق.

بىردىن چوچۇپ ئويغىنىپ مەن كوزۇم ئېچىپ،
ھەيرانە ھەس قالدىم بۇڭا ئەجەپلىنىپ.

غايىپ بوپتۇ چۈشۈمدىكى سىرى ھىكمەت،
توشەگىمدە يېتىپتىمەن تەرگە پېتىپ.

كورگىنىمدەك ئىكەن چۈشتە ئالەمدىكى شاتلىنىشلار،
شۇ قىياستا بولار ئىكەن ئەلمىساقتىن بارچە ئىشلار.

قايتار چېغىم نائېنىقتۇر، تەقسىر، كەتسەم خەيرلىشىپ،
ئاق جەرەنگە مىنگىنىمچە يۇرەي ئەمدى ئالەم كېزىپ.

مەشهۇر تاغلار سەيلىسگە كەتكىنىم مىڭ ئەۋزەل ئىكەن،
بەگ ـ غوجامغا تىزىم پۈكۈپ، باش ئېگىشكە رايىم بارماس،
ئۇندا جاندا ئەركىن نەپەس، رۇخسارىمدا كۈلكە بولماس.

ۋاڭ لۇنگە بېغىشلاپ(50)

سەپەر قىلماق بولۇپ لى بەي يۇرۇش ئالدىدا قولۋاقتا،
توساتتىن ئاڭلىنىپ قالدى يېقىملىق ناخشا(51) قىرغاقتا.
تىرەن بولغان بىلەن تاۋخۇا كولى ھەرقانچە ـ ھەرقانچە،(52)
كېلەلمەس تەڭ مېنى ۋاڭ لۇن ئۇزاتقان چاغدىكى ھىسقا.

[ئىزاھلار]

① بەيدى ــ بەيدى شەھىرى، ئۇ شەھەرنىڭ خارابىلىرى ھازىرقى سىچۇەن ئۆلكىسىنىڭ پىڭجې ناھىيىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى بەيدى تېغىدا.

② شەپەق ئارا ــ بەيدى شەھىرىنىڭ ئورنى تاغنىڭ ئۈستىدە بولغانلىقى ھەم چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ باش ئېقىمىغا جايلاشقانلىقى ئۈچۈن، ئەتىگەندە پەستىن يۇقۇرىغا قارىسا، خۇددى رەڭدار بۇلۇت ـ شەپەقلەر ئارىسىغا جايلاشقاندەك كورۈنىدۇ. "شەپەق ئارا" دىگەن سوز ئۇنىڭ بۇ يەردىن ئەتىگەندە چىقىپ كەتكەنلىكىنى بىلدۇرىدۇ.

③ جياڭلىڭ ــ ھازىرقى خۇبېي ئۆلكىسىگە تەۋە جاي. بەيدى بىلەن جياڭلىڭ ئارىلىقى 1200 لى كېلىدۇ. بۇ يەردە ئاپتور باھار پەسلى سۇ ئۇلغايغان چاغدا سۇنىڭ ئېقىشى بويىچە شەرققە يۇرگەندە بىر كۈندىلا بارغىلى بولىدۇ، دەپ مۇبالىغە قىلىپ كورسەتمەكتە.

④ جىنمبن ــ هازىرقى خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ يىدۇ ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىگە توغرا كېلىدىغان بىر تاغ بولۇپ، چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا جايلاشقان.

⑤ چۇگو ــ قەدىمقى دەۋردىكى چۇ بەگلىكى زېمىنىنى دىمەكچى. ئۇ چاغدىكى چۇ بەگلىكى هازىرقى خۇبېي، خۇنەن ئۆلكىلىرى تەۋەسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

⑥ ئەزىم دەريا ــ چاڭجياڭ دەرياسى.

⑦ قەسىر سالدى ــ كۆن شولىسىدىن هاسىل بولغان ئالۋۇننى كورسىتىدۇ.

⑧ لۇشەن ــ هازىرقى جياڭشى ئۆلكىسىدىكى جيۇجياڭ شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغ ئىسمى. ئۇنىڭ ئۇستىدە بىر شاقىراتما بولۇپ، شياڭلۇ چوققىسىنىڭ يېنىدىن تووەنگە ئۇقچۇپ چۇشىدۇ.

⑨ ئىسرىقدان ــ لۇشەن تېغىدىكى شياڭلۇ چوققىسى ئىسرىقدانغا ئوخشايدۇ. شۇڭا تەرجىمىدە ئىسرىقدان دەپ ئېلىندى.

⑩ ئاسمان يولى ــ سامان يولى دىمەكچى.

⑪ سېرىق تۇرنا راۋىقى ــ هازىرقى خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ ۋۇچاڭ شەھىرىدىكى چاڭجياڭ دەرياسى بويىغا جايلاشقان.

⑫ مېڭ خاۋرەن ــ لى بەيىنىڭ قەدىناس شائىر دوستى.

⑬ گۇاڭلىڭ ــ هازىرقى جياڭسۇ ئۆلكىسىدىكى ياڭجۇ شەھىرىنىڭ شۇ چاغدىكى ئاتىلىشى.

⑭ كوۋرۇكتىكى ساداقەت ــ قەدىمقى زامانىدا ۋېيشېڭ دىگەن بىر يىگىت بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ مۇھەببەتدىشى بىلەن مەلۇم بىر كوۋرۇك يېنىدا ئۇچراشماقچى بولۇپ ۋەدىلەشىپتۇ، ئۇ قىز خېلى بىر هازاغىچە يېتىپ كەلمەپتۇ، ئاڭغىچە كەلكۈن كېلىپ ئۇنىڭ هاياتىغا خەۋپ يەتكۈزۈشكە ئاز قالغان بولسىمۇ، ۋېيشېڭ دىگەن يىگىت ۋەدىسىگە

ۋاپاسىزلىق قىلىپ بۇ يەردىن كېتىشكە كۆڭلى ئۇنىماي، ۋەدىلەشكەن يېرىدە تۇرۇۋېرىپتۇ ھەمدە كۈۋرۈكنىڭ تۈۋرۈكىگە مەھكەم چاپلىشىۋاپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئاخىرى كەلكۈندە قېلىپ ئۆلۈپ كېتىپتۇ. بۇ يەردە بۇ رىۋايەت ئارقىلىق ئەرنىڭ ئايالغا بولغان چىن مۇھەببىتىنى ئىپادىلەمەكچى.

⑮ دوڭگە چىقماق — رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، قەدىمقى زاماندا بىر ئايال بولغان ئىكەن، ئۇ ئايال ئېرىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ دوڭگە چىقىپ يولغا قارايدىكەن، بىرقانچە كۈنگىچە قاراۋەرسىمۇ ئېرى كەلمەپتۇ؛ ئېرى كەلمىگەندىن كېيىن، ئۇ ئايالمۇ قايتىپ چۈشمەپتۇ، ئېرىنىڭ يولىغا قاراۋېرىپ، ئاخىر ئۆزىمۇ تاشقا ئايلىنىپ كېتىپتۇ. بۇ ۋەقە ئايالنىڭ ئەرگە بولغان سەمىمى-ساداقىتىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ ھەقتىكى رىۋايەت ئاساسىدا بىرمۇنچە جايلاردا ئېرىنىڭ يولىغا قارايدىغان مەخسۇس تاغ ۋە تاشلار قالغان.

⑯ يەنيۈدۈي ھەم چۈيتاڭ — ھەر ئىككىسى چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ سەنشيا بوغۇزىدىكى خەتەرلىك يەرلەر. ئۇ يەردىن ئۆتكەندە دەريا ياقىلىرىدا مايمۇنلار ۋەھىمە سېلىپ چىقىرىشىدۇ.

⑰ چاڭفېڭشا — ھازىرقى ئەنخۈي ئۆلكىسىدىكى ئەنچىڭ شەھىرىنىڭ شەرقىي قىسمىغا توغرا كېلىدىغان چاڭجياڭ ۋادىسىغا يېقىن جاي. ئۇ يەر چاڭگەنلى جايلاشقان نەنجىڭ شەھىرىدىن ناھايىتى يىراق.

⑱ يۇ فۇ، سەن سۈڭ — رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، قەدىمقى دەۋردە سىچۈەندە ھاكىمىيەت قۇرغان ئىككى پادىشا ئىمىش.

⑲ چىن دىيارى — قەدىمقى دەۋردىكى چىن بەگلىكى. يول خەتەرلىك بولغانلىقى سەۋەبىدىن سىچۈەن بىلەن چىن بەگلىكى خەلقلىرى ئارىسىدا ھېچقانداق بېرىش-كېلىشلەر بولمىغان.

⑳ تەيبەي — جۇڭنەن تېغىنىڭ ئاساسلىق چوققىسى بولۇپ، ھازىرقى

شەنشى ئۆلكىسىدىكى مېيشىيەن ناھىيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي قىسمىدا؛ تەيبەي تېغى چىن بەگلىكىنىڭ پايتەختى بولغان شيەنياڭنىڭ غەربىدە.

㉑ ئېمېي — ئېمېيشەن تېغى، ھازىرقى سىچۈەن ئۆلكىسىنىڭ ئېمېي ناھىيىسىنىڭ غەربىدە.

㉒ بەش پەھلىۋان، رىۋايەتتىكى بەش پەھلىۋان. چىن بەگلىكىنىڭ سىچۈەن زېمىنىنى ئاچقانلىقى توغرىسىدا مۇنداق بىر رىۋايەت بار: چىن بەگلىكىنىڭ بېگى خۇيۋاڭ سىچۈەن بەگلىكىگە 5 گۈزەل قىزنى ياتلىق قىلىپ بېرىشكە ماقۇل بولۇپتۇ، سىچۈەن بېگى 5 باتۇر يىگىتنى قىزلارنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىپتۇ، ئۇلار قىزلارنى باشلاپ كېلىۋېتىپ، زىتۇڭ دېگەن جاي (زىتۇڭ ناھىيىسى)دىن ئۆتكەندە، ئۇ يەردە چوڭ بىر يىلاننىڭ تاغدىكى ئۆۋىسىغا كىرىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قاپتۇ-دە، ئۇنى سىرتقا چىقارماقچى بولۇپ قۇيرۇغىنى تۇتۇۋېلىپ تارتىپتۇ، نەتىجىدە ئۇ تاغ ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ 5 يىگىت ۋە 5 گۈزەل قىز تاغنىڭ ئاستىدا قېلىپ ئۆلۈپتۇ، تاغ 5 چوققىغا بولۇنۇپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن چىن ۋە سىچۈەن (شۇ) بەگلىكلىرى ئوتتۇرىسىدىكى بېرىش-كېلىشلەر بىرقەدەر ئوڭۇشلۇق بوپتۇ، ئاسما يول تىك داۋان، ھاڭ قىيالار باغرىغا سېلىنغان يول بولۇپ، تاغنى تېشىپ، ياغاچ ئۆتكۈزۈپ، تاختاي ياتقۇزۇش ئۇسۇلى بىلەن ياسالغان. پەللە — تاش پەللە شەكلىدىكى يوللار.

㉓ قەدىمقى رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، شىخې ئالتە ئەجدىھا قوشۇلغان ھارۋىغا قۇياشنى بېسىپ ئاسمان بوشلۇقىدا ھەيدەپ مېڭىپتۇ. تاغنىڭ ئۈستىدىكى داۋان ئېگىز ۋە خەتەرلىك بولغانلىقتىن، ئاسماندا كېتىۋاتقان ھارۋىمۇ ئۆتەلمەي، ئاشۇ داۋاندا توسۇلۇپ قاپتۇ.

㉔ بۇ قۇردا دېمەكچىكى، تاغ ھەم پاتقاق، ھەم ئېگىز-پەس، ھەم ئەگرى-بۈگرى بولغاچقا، كوپ ئايلىنىپ يۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

㉕ جيەنگې تېغى — ھازىرقى سىچۈەن ئۆلكىسىدىكى جيەنگې

ناھىيىسىنىڭ شىمالىدىكى تاغ.

㉖ بۇ يەردە ئېيتىلغان يولۋاس ۋە يىلانلار توپىلاڭچى قاراقچىلارنى كۆرسىتىدۇ. دېمەكچىكى، ئەگەر ئۆتكەل باققۇچى كىشى خانغا ئىشەنچلىك ئادەم بولمىسا، جەزمەن توپىلاڭ كۆتىرىدۇ. بۇنداق مۇھىم ئۆتكەلنى ئىگەللىۋالسىلا، تالاي ـ تالاي يامان ئىشلارنى قىلالايدۇ.

㉗ جىنچېڭ ـــ جېنگۇەن شەھىرى يەنى ھازىرقى سىچۈەن ئۆلكىسىنىڭ چېڭدۇ شەھىرى.

㉘ شۇەنجۇ ـــ ھازىرقى ئەنخۇي ئۆلكىسىدىكى شۇەنچېڭ ناھىيىسى. شيې تياۋ راۋنغى ـــ جەنۇبىي چى سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن شيې تياۋ دېگەن شائىر شۇەنچېڭدا دوتەي بولغاندا سالدۇرغان راۋاق. ئوردا مۇھەررىرى ـــ ئوردىدا خانلىق كىتاپخانىنى باشقۇرغۇچى ئەمەلدار، لى بەي كىتاپ باشقۇرغۇچى لى يۈن دېگەن كىشىنى تاغام دەپ ئاتىغان.

㉙ پېڭلەيدە جيەنئەن نەزمىسى: پېڭلەي رىۋايەتتىكى ئىلاھىي تاغ بولۇپ، ئۇ تاغ دېڭىزنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان ئىكەن؛ ئەۋلىيالار ئوردىسىدىكى ئەتىۋارلىق كىتاپ ـ ماتېرىياللارنىڭ ھەممىۋاسى شۇ يەردە ساقلىنىدىكەن؛ بۇ يەردە لى يۈننىڭ مەسئۇللۇغىدا ساقلىنىۋاتقان كىتاپخانىدىن كىنايە؛ جيەنئەن ـــ ئەسلى شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى خاننىڭ يىلنامىسى. شۇ دەۋردە ساۋساۋ ئاتا ـ بالىلار ۋە جيەنئەن دەۋرىدىكى 7 ئەدىپ بىرلىكتە يېڭى، جۇشقۇن بىر خىل ئەدەبىي ئۇسلۇپنى تەشەببۇس قىلغان ھەمدە بارلىققا كەلتۈرگەن ئىدى، كېيىنچە ئۇ قىسقارتىلىپ "جيەنئەن ئۇسلۇبى" دەپ ئاتالغان. ئۇنىڭدا ئاساسەن شېئىر ـ نەزمە ئۇسلۇبى كوزدە تۇتۇلغان.

㉚ شياۋشيې ـــ شيې تياۋنى دېمەكچى. شۇ دەۋرلەردە شيې لىڭيۈن دېگەن يەنە بىر شائىرمۇ ئۆتكەن، ئەمما شيې تياۋ سەل كېيىنرەك تۇغۇلغانلىغى ئۈچۈن، شيې پەمىلىلىك بۇ ئىككەيلەن چوڭ ـ كىچىك دېگەن

سوزلەرنى قوشۇش بىلەن پەرقلەندۈرۈلگەن. شياۋشيې — كىچىك شيې، شۇ چاغلاردا شىئىرىيەتتە خېلى داڭ چىقارغان.

㉛ ئەرشتىن چۈشكەن پېتى — خۇاڭخې دەرياسى ئىگىز تاغدىن باشلىنىدىغان بولغاچقا، ئاپتور ئۇنى مۇبالىغە قىلىپ، ئەرشتىن چۈشكەن دەپ ئاتىغان.

㉜ شىن شۇن، دەن چيۇ — ھەر ئىككىسى لى بەينىڭ ئۇلپەتلىرى.

㉝ شاھى ساۋجۇ — ساۋساۋنىڭ 3 ـ ئوغلى.

㉞ پىڭلې — پىڭلىبگۇەن، ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ لوياڭ شەھرى يېنىدا.

㉟ تيەنمېن — تيەنمېن تېغى، بۇ تاغ چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ ئەنخۇي ئۆلكىسىدىكى خېشيەن ناھىيىسى بىلەن داڭتۇ ناھىيىسىنىڭ غەربىدىكى قىسمىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا بولۇپ، چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ شىمالىدىكىسى غەربىي لياڭشەن، دەريانىڭ جەنۇبىدىكىسى شەرقىي لياڭشەن دەپ ئاتىلىدۇ، بۇ ئىككى تاغ چاڭجياڭ دەرياسىنى ئىككى ياقتىن قىسماقتەك قىسىپ تۇرىدۇ.

㊱ چۇجياڭ — چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ خۇبېي، خۇنەن، ئەنخۇي ئۆلكىلىرىنى بېسىپ ئۆتىدىغان قىسمىنى كۆرسىتىدۇ، چۈنكى قەدىمقى دەۋردە ئۇ جايلار چۇ بەگلىكىگە تەۋە ئىدى.

㊲ خانبالىقتا مەشرىقتە — كۆن چىقىش تەرەپتىكى پايتەختتە دېمەكچى.

㊳ تيەنمۇ تېغى — ھازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ شېڭشيەن ناھىيىسىدىكى بىر تاغ.

㊴ يىڭجۇ — قەدىمقى كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكى شەرقىي دېڭىزدىكى ئىلاھىي تاغ.

㊵ چىچېڭ تېغى — جېجياڭ ئۆلكىسىدىكى تيەنتەي ناھىيىسىنىڭ شىما-

لىدىكى بىر تاغ.

㊶ بەش تاغ ــ تەيشەن، خۋاشەن، فېڭشەن، سۇڭشەن، خېڭشەن تاغلىرىنى كۆرسىتىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى ناھايىتى چوڭ تاغلار.

㊷ تيەنتەيشەن ــ جېجياڭ ئۆلكىسىدىكى تيەنتەي ناھىيىسىنىڭ يۇقۇ-رىسىدىكى يەنە بىر تاغ.

㊸ ۋۇ، يۈې ــ ھازىرقى جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ جەنۇبىنى ۋە جېجياڭ ئۆلكىسىنى كۆرسىتىدۇ. قەدىمقى دەۋردە بۇ جايلار ۋۇ، يۈې بەگلىكىگە تەۋە ئىدى.

㊹ ئەينەك كۆل ــ ھازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسىدىكى شاۋشىڭ ناھىيىسى-نىڭ غەربىي جەنۇبىدا، تيەنمۇ تېغىنىڭ غەربىي شىمالىدا. شىمالىدىكى يىپ ئۇچىغا قارىغاندا، لى بەينىڭ چۈشىدە كۆرگەنلىرى جياڭسۇ ئۆلكىسى-نىڭ جەنۇبىدىن باشلىنىدۇ.

㊺ شەنشى ــ ھازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسىدىكى شېڭشيەن ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر دەريا بولۇپ، ساۋئېجياڭ دەرياسىنىڭ يۇقۇرقى ئېقىمى ھېساپلىنىدۇ.

㊻ شيې لىڭيۈن مىلادىنىڭ 385 ـ يىلى دۇنياغا كەلگەن، يۈڭجيادا (ھازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسىدىكى ۋېنجۇ شەھىرى) دوتەي بولۇپ، كېيىن شاۋشىڭ ناھىيىسىگە كېلىپ تۇرغان ۋە ئاشۇ جايلاردا بىخارامان سەيلە-تاماشا قىلغان. شۇ جايلار ئۇنىڭ قەدەمجايى دەپ ئاتالغان.

㊼ شەرقىي بەل ــ تاغنىڭ كۈنگەي يوتىسىنى كۆرسىتىدۇ.

㊽ ئىلاھىي توخۇ ــ رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، شەرقىي جەنۇپتىكى تاۋدۇ تېغىدا تاۋدۇ دەرىخى بولۇپ، ئۇ دەرەخنىڭ بىر شېخى بىلەن يەنە بىر شېخىنىڭ ئارىلىغى ئۈچ مىڭ لى كېلىدىكەن، ئۇ دەرەختىكى ئىلاھىي توخۇ ھەر كۈنى ئەتىگەندە يېڭى چىققان كۈننى كۆرگەن ھامان قىچقىرىدىكەن، ئالەمدىكى خورازلار شۇنىڭغا ئەگىشىپ قىچقىرىشقا

باشلايدىكەن.

(49) سۇرلۇك راۋاق — قەدىمقى رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، پەرىشتىلەر ماكانىدىكى نۇر چاقناپ تۇرىدىغان سەلتەنەتلىك راۋاق.

(50) ۋاڭ لۇن — لى بەينىڭ جىڭشيەن ناھىيىسى (ئەنخۇي ئۆلكىسى دائىرىسىدە) تاۋخۇا كۆلى بويىدىكى بىر يېزىدا تونۇشقان دوستى.

(51) يېقىملىق ناخشا — لى بەي سەپەرگە مېڭىش ئالدىدا تۇرغاندا ۋاڭ لۇن ئۇنى ئۇزىتىپ كېلىدۇ، ئەمما ۋاڭ لۇن لى بەينى باشقىلارغا ئوخشاش مەيۈسلىنىش، ئايرىلغۇسى كەلمەسلىك كەيپىياتىدا ئۇزاتماستىن، بەلكى خوشال - خورام ھالدا يېقىملىق ناخشا ئېيتىپ كېلىپ ئۇزىتىدۇ. لى بەينىڭ جۇشقۇن ھېسسىياتلىق خاراكتېرىنى چوڭقۇر چۈشەنگەن كىشىلەر شۇنداق قىلالايدۇ. شائىرنىڭ ئۇنى قەدىرناس چىن دوستى قاتارىدا كۆرۈشمۇ بىكار ئەمەس.

(52) تاۋخۇا كۆلى — ناھايىتى چوڭقۇر بىر كۆل، ئەمما ئاپتور ۋاڭ لۇننىڭ ناخشا ئېيتىپ كەلگەن ھېسسىياتىنى ئۇ كۆلنىڭ چوڭقۇرلۇقىدىنمۇ چوڭقۇر دەپ ھېساپلىغان.

گاۋ شى

گاۋشى (ملادى 702 ــ 765 ـ يىللار) بوخەي ۋىلايىتىنىڭ تياۋشيەن (هازىرقى خېبېي ئۆلكىسىنىڭ جىڭشيەن) ناهىيىسىدىن. ئۇنىڭ بالىلىق چاغلىرىدىكى ئائىلىۋى تۇرمۇشى نامراتچىلىق ۋە سەرگەردانلىقتا ئۆتكەن بولۇپ، هاياتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە باسقاق بەگ بولغان. ئۇ ئۇزاق مۇددەت ھەربى قوشۇندا بولغانلىقى سەۋەبىدىن چېگرا جايلارنىڭ تەبىئى شارائىتى ۋە ھەربى تۇرمۇش بىلەن ئوبدان تونۇشقان، ئۇنىڭ شېئىرلىرىنىڭ بىرمۇنچىسى چېگرا جايلارغا بېغىشلانغان بولۇپ، بۇ شېئىرلاردا مەلۇم دەرىجىدە لەشكەرلەرنىڭ تۇرمۇشىدىكى مۇشكىلاتلىرى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن ۋە ئەينى ۋاقىتتىكى سىنىپىي زىددىيەت ھەم مىللى زىددىيەت پاش قىلىنغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

دۇڭ تىڭلەن* بىلەن خوشلاشقاندا

پەردىلەپ ياپتى قۇياشنى چېكى يوق ساغۇچ بۇلۇت،
لەيشىمەكتە قار تىنىمسىز، تۇرنىنى سۇرمەكتە جۇت.
شوھرىتىڭنى بىلمىسۇن كىممۇ سېنىڭ ئالەم ئارا،
يوق ماڭا سەپەردە سىرداش دىمىگىن، غەمنى ئۇنۇت.

* دۇڭ تىڭلەن ــ شۇ دەۋرلەردە داڭ چىقارغان سازەندە.

سۇي خاۋ

سۇي خاۋ (مىلادى 704 — 754 ـ يىللار) بيەنجۇ دىگەن يەر (هازىر-قى خېنەن ئۆلكىسىدىكى كەيفېڭ شەھىرى) دىن. مىلادىنىڭ 723 ـ يىللىرى ئەتراپىدا تەشرىپدارلىققا ئۆتكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، لى بەي ئۆز سەپىرىدە ۋۇچاڭغا كېلىپ سېرىق تۇرنا راۋىقىغا چىققاندا، بىغىشلىما تەرىقىسىدە بىرەر شېئىر يېزىشنى ئويلايدۇ، ئەمما سۇي خاۋنىڭ يازغان «سېرىق تۇرنا راۋىقى» دىگەن بېغىشلىمىسىنى كورۇپ قېلىپ، ئۇنىڭدىن قاتتىق تەسىرلىنىپ كېتىدۇ ـ دە، يازماقچى بولغان شېئىرىنىمۇ يازماي قويىدۇ.

سۇي خاۋنىڭ شېئىرلىرى خەلق قوشاقلىرى يېقىنغا ئىگە بولۇپ، ناخشا تېكىستى تەرىقىسىدە يېزىلغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئۈچ شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

چاڭگەن① نەزمىسى

(ئىككى شېئىر)

1

يىگىت ئۆزلىرى نەلىك؟
ئۆزەم خېڭتاڭ② دىگەن يەرلىك.

سورىماققا توختىدىم،
بولمىغۇيدۇق بىر يەرلىك!

2

ئويۇم جيۇجياڭ③ بويىدا،
كوپ يۇرىمەن يولىدا.
كىچىك كەتكەچ چاڭگەندىن،
تونۇشماپتىمىز بۇندا.

سىبىرىق تۇرنا راۋىغى④

سىبىرىق تۇرنا راۋاغىنى بۇ يەردە يادىكار ئەيلەپ،
مىنىپ تۇرنىغا كەتكەندۇر پەرىشتە⑤ ئىختىيار ئەيلەپ.

سىبىرىق تۇرنا شۇ كەتكەنچە بۇ ياققا ئەسلا قايتماپتۇ،
ئىگىز ئاسماندا مىڭ يىلدىن بېرى ئۇزەر بۇلۇت لەيلەپ.

دەرەخ-بوستانى خەنياڭنىڭ ئايان بىر-بىر كوز ئالدىمدا،
تۇرار يىڭۋۇ⑥ ئارالنى يېشىل ئوت-چوپ تامام چۇڭكەپ.

ئەزىم دەريا تۇماندا مېنى غەم باستى بارغانچە،
گۇگۇم پەيتى خىيال قىلدىم: ماكان يۇرتۇم قاياندۇر دەپ.

[ئىزاھلار]

① چاڭگەن — ھازىرقى جياڭسۇ ئۆلكىسىدىكى نەنجىڭ شەھىرىنىڭ چىنخۇەي دەرياسى بويىدا چاڭگەنلى دىگەن بىر قەدىمىي جاي بولغان، بۇ يەردە ئاشۇ جاي كوزدە تۇتۇلىدۇ. بۇ ئىككى شېئىر قولۋاق ئۇستىدىكى يىگىت - قىزنىڭ تىلىدىن بېرىلگەن بولۇپ، ئالدىنقىسى قىزنىڭ سوئال سوراپ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇشى بىلەن باشلىنىپ، كېيىنكىسى يىگىتنىڭ جاۋابى بىلەن ئاياقلىشىدۇ.

② خېڭتاڭ — نەنجىڭ شەھىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى بىر جاي.

③ جيۇجياڭ — ھازىرقى جياڭشى ئۆلكىسى تەۋەسىدە.

④ سېرىق تۇرنا راۋىقى — ئەسلى ئورنى ھازىرقى خۇبېي ئۆلكىسىدىكى ۋۇخەن شەھىرىنىڭ يىلان تېغىدا.

⑤ پەرىشتە — رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئۈچ پادىشالىق دەۋرىدە فېي ۋېي دىگەن كىشى مۇشۇ راۋاقتىن سېرىق تۇرنىغا مىنىپ پەرىشتە تەرىقىسىدە ئۇچۇپ كەتكەن.

⑥ يىڭۋۇ — چاڭجياڭ دەرياسىدىكى كىچىك ئارال.

جىن چاڭشۈي

جىن چاڭشۈينىڭ قەيەرلىك ئىكەنلىكى ۋە ئۇنىڭ هاياتى هەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق. ئەمما ئوتكەن كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇنىڭ چيەنتاڭ (يەنى هازىرقى خاڭجۇ شەهىرى)دا تۇرغانلىقى مەلۇم. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

كوكلەمدىكى ئەلەم[1]

قوغلىۋەتتىم بۇلبۇلنى، سايرىما دەپ دەرەختە.

بارغۇزمىدى لياۋشىغا[2]، چۇشنى كورسەم مىڭ تەستە.

[ئىزاهلار]

[1] بۇ شېئىر بىر ئايالنىڭ تىلىدىن بېرىلگەن. ئېرى ئۇرۇشقا كەتكەن، بۇ ئايال چۇشىدە ئېرى تۇرۇشلۇق هەربى قوشۇن بازىسى بولغان لياۋشى دىگەن جايغا بېرىپ، ئېرى بىلەن كورۇشەي دەپ تۇرۇشقا بۇلبۇل چۇشنى بۇزۇۋەتكەنلىكى ئۇچۇن بۇلبۇلدىن زارلىنىدۇ.

[2] لياۋشى — هازىرقى لياۋنىڭ ئولكىسىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى جايلار بولۇپ، ئۇ جايدا شۇ دەۋردىكى هوكۇمەتنىڭ قوشۇنى تۇرغان.

دۇ فۇ

دۇ فۇ (مىلادى 712 — 770 - يىللار) ئېلىمىز تارىخىدىكى ئۇلۇغ رېئالىست شائىر بولۇپ، ئۇنىڭ تەخەللۇسى دۇزىمېي، گۇڭشيەن (هازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ گۇڭشيەن) ناهىيىسىدىن. ئۇ ياش ۋاقىتلىرىدا جياڭنەن، شەندۇڭ قاتارلىق جايلارنى زىيارەت قىلىپ ئارىلاپ يۈرۈپ، ناهايىتى جىق كىتاپلارنى ئوقۇيدۇ، 24 يېشىدا لوياڭغا بېرىپ ئىمتىهانغا قاتنىشىپ، تەشرىپدارلىقتا ئوتەلمەي قالىدۇ. 40 يېشىدىن كېيىن كىچىك ئەمەلدار بولغان بولسىمۇ، ئەمەلدە ئانچە ئۇزاق ۋاقىت تۇرالمايدۇ. ئۇ 44 ياشقا كىرگەن يىلى ئەن لۇشەن توپىلىڭى بولۇپ قېلىپ، شەنشى، سىچۇەن قاتارلىق جايلارغا مۇساپىر بولۇپ قېچىپ كېتىدۇ. ئاخىرى ئۇ سىچۇەننى تاشلاپ، خۇبېي، خۇنەن قاتارلىق جايلارغا بارىدۇ، ھەتتا ئۇلۇپ كەتكەنگە قەدەر شۇ جايلاردا سەرگەردان بولۇپ يۈرىدۇ. سىچۇەندە بولغان چاغلىرىدا بىر مەھەل گۇڭبۇ بېگى دىگەن قۇرۇق ئەمەل نامىغا ئىگە بولىدۇ. شۇڭا كېيىنكىلەر ئۇنى «دۇ گۇڭبۇ» دەپمۇ ئاتىشىدۇ. هازىرقى سىچۇەن ئۆلكىسىنىڭ چېڭدۇ شەھىرىدە ئۇنىڭ كەپىسىنىڭ خارابىلىرى بار. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى ئىچىدە قالغان خەلقنىڭ ئېغىر ئازاپ-ئوقۇبەتلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، فېئوداليزم جەمىيىتىنىڭ چىرىكلىكى ۋە جىنايەتلىرى پاش قىلىنغان بولۇپ. خەلققە ھېسداشلىق قىلىش پوزىتسىيىسى ۋە ۋەتەنپەر-

ۋەرلىك روھى ئىپادىلىنىدۇ. ئۇنىڭ شېئىرلىرى كېيىنكى دەۋرلەردىكى شائىرلارغا ناھايىتى چوڭقۇر تەسىر كورسەتكەن. ئۇ لى بەي بىلەن تەڭ داڭ چىقارغان، خەقلەر ئۇلارنى «لى بەي — دۇ فۇ» دەپ قوشۇپ تەڭلا تىلغا ئېلىشىدۇ.

بۇ يەردە ئۇنىڭ يىگىرمە ئۈچ پارچە شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

دەسلەپكى چېگرا ناخشىسى*

يانى تارتساڭ تارت ئۇنىڭ كۈچراغىنى،
تاللا ھەم ئوقنىڭمۇ ئۇزۇنراغىنى.

ئادەم ئاتساڭ، ئېتىنى چەنلە ئاۋال،
ياۋنى تۇتساڭ، تۇت ئاۋال سەردارىنى.

باركى ھەر ئەلنىڭ تېگىشلىك پاسلى،
قوغدىماق ھەقتۇر ئۇنىڭ گىرداۋىنى.

* دەسلەپكى چېگرا ناخشىسى — ئاپتورنىڭ شۇ ناملىق شېئىرلىرىدىن بىرى، ئاپتور «چېگرا ناخشىلىرى» دىگەن نامدا نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغان. ئۇلار «دەسلەپكى چېگرا ناخشىلىرى» ۋە «كېيىنكى چېگرا ناخشىلىرى» دىگەن ئىككى قىسمىغا بولۇنگەن.

كوپ تالاپەتكە نىمە ھاجەت ئىرۋر،
بولدىغۇ توسسا رەقىپ ئاياغىنى!

ئايدىڭ كېچىدە*

بۇ كېچە فۇجۇدا① ئاي ئۈزگەنمىدۇ،
دىلبىرىم② تەنھا ئۈزى كورگەنمىدۇ.

ئاتىسى چاڭئەندە دەپمۇ ئويلىماي،
ناتاۋان پەرزەنتلىرىم يۈرگەنمىدۇ.

نەملىشىپ تۇتەكتە بوستان چاچلىرى،
ئاق تېنى شولىنى سوغ سەزگەنمىدۇ.

يىغىسىز قوش جاننى يورۇتماقنى ئاي،
بۇ جاھان بىزگە راۋا كورگەنمىدۇ؟!

---

* بۇ شېئىرنى ئاپتور چاڭئەندە تۇرۇپ، فۇجۇدا قالغان بالا – چاقىلىرىنى ئەسلەپ يازغان. بۇ شېئىردا ئاپتور ئۇرۇش ۋەيرانچىلىقىدا ئائىلىسىگە كەلگەن جۇدالىق ۋە خانىۋەيرانچىلىقتا بولغان نارازىلىقىنى شۇنىڭدەك پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن جەم بولۇش ئارزۇسىدا بولغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

باهار تەسراتى*

ئەل خاراپ قىلىنديۇ، تاغ-سۇ ئامان،
ئوت-گىيالار قەلئىنى تەل قاپلىغان.

گۈل-چېچەكلەرمۇ بېغىشلار مۇڭ-ئەلەم،
قۇش ناۋاسىدىن كېلەر ھەسرەت-پىغان.

ئوي خېتى ئەرزىيدۇ مىڭ تىللاغىمۇ،
ئۆلىشىپ بولغاچقا جەڭ ئۈچ ئاي ھامان.

توختىماس بولدى بېشىمدا سانجىغۇچ،
ئاق چېچىمنى توكتى بۇ دەرتلىك زامان.

---

* مىلادى 757-يىلى (ئەن لۇشەن توپىلىڭى بولۇپ ئىككىنچى يىلى) 3-ئايدا دۇ فۇ قولدىن كەتكەن پايتەخت چاڭئەنگە قاۋلىپ قالىدۇ. بۇ شېئىرنى ئۇ چاڭئەننىڭ باھار مەنزىرىسىنى كورگەندىن كېيىنكى تەسراتى تەرىقىسدە يازغان.

چياڭسۇن كەنتى[3] ھەققىدە ئۈچ شېئىر*

1

قىزغۇچ شەپەق مەغرىپ تامان ئۆزگىنىدە،
كۆن شولىسى ئۆپۆق بويلاپ چۆشكىنىدە؛

ۋىچىرلىشىپ قالدى قۇشلار قاشا ئارا،
يىراقلاردىن ئۆيگە مېھمان كەلگىنىدە؛

ياشلىرىنى سۈرتۈشتى تەڭ ئېسىن يىغىپ،
بالا ـ چاقام ئىشەنمەستىن، كىرگىنىمدە.

يىغا ـ جىدەل قاپسىغان بۇ ئىقلىم ئارا،
بەختى كېلىپ ئامان قايتقان ئاز ئومرىدە.

---

* دۇ فۇ قولدىن كەتكەن چاڭئەندىن مىلادى 757 ـ يىلى ئاپرېلدا قۇتۇلۇپ چىقىپ، ئاۋغۇست ئايلىرىغا كەلگەندە ئاندىن چياڭسۇن كەنتىگە كېلىپ بالا ـ چاقىلىرى بىلەن كۆرۈشەلەيدۇ. بۇ شېئىرلاردا ئۇ ئۆيىگە كەلگەندىن كېيىنكى ھالەتلەر تەسۋىرلىنىدۇ.

خولۇم-خوشنا تام بېشىدا سانجاق بولۇپ،
بەللى، دىدى مېنى هايات كورگىنىدە.

چۆش دەپتىمىز، چىراق بىلەن كوز يۇمۇلماي —
شۇ كېچىمىز هەمسوهبەتتە ئوتكىنىدە.

2

قىرىغاندا④ باشقا ئىزلەپ تېچ-ئارامىلىق،
ئويگە كەلسەم تاپمىدى جان هەم ئامانلىق.

باللىرىم تەڭ ياماشتى تىزلىرىمغا،
كېتىشىمدىن كەلمىسۇن دەپ دىل ئازارلىق.

بىر زامانلار سايىداشقا خۇشتار ئىدىم،
ئايلىناتتىم كول بويىدا تالىزارلىق.

ئىزغىرىن كۇز شاملى زەپ كەتتى ئەدەپ،
ئەل ئىشىدىن دىلغا كەلدى پەرىشانلىق.

تەلىيىمگە كەپتۇ ئاز-ماز هوسۇل-دانىمۇ،
تامچىغاندەك قىلدى گويا مەي، خۇمارلىق.

كەملەي دىدىم كومزەكلەرگە مەينى شۇ دەم،
ئەمدى مەيدىن تاپقاي كوڭۇل شادىمانلىق.

3

خورازلارنىڭ سوقۇشلىرى قىزىغاندا،
كىملەرنىڭدۇ شەپىسىدىن نىشان بولدى.

قوغلاپ تۇرسام توخۇلارنى قونداقلارغا،
مېھمانلارنىڭ ئىشىك قاقىشى ئايان بولدى.

ئەھۋال سوراپ كىرىشىپتۇ توت-بەش بوۋاي،
دەپ سەپىرىڭ يىراق تاغۇ-داۋان بولدى.

ھېچبىرىنىڭ قوللىرىمۇ قۇرۇق ئەمەس،
سوغاتلارغا قاچا-قۇچام ماكان بولدى.

دېدى: "ئەيىپ كورمەڭ ئاددى شاراپلارنى،
ئېكىنچىلەر يەر-زېمىندىن پىنھان بولدى.

ئاسايىش يوق جەڭگە-جېدەل تەشۋىشىدىن،
ياشلار تۈگەل لەشكەرلىككە راۋان بولدى."

ناخشىدىلا كۈتتۇم ئەزىز بوۋايلارنى،
خىجىللىقتىن رەڭگى-رويۇم سامان بولدى.

هەسرەتلىنىپ كوككە باقتىم ناخشىدىن سوك،
هەممىسىنىڭ كوزىدىن ياش قىيان بولدى.

شىنئەن بىگى

سەپىرىمدە يەتتىممەن شىنئەن دىگەن ئايماقـقا،
دۇچكەپتىمەن دەلمۇـدەل لەشكەردىكى ساناققا.

هەيران بولۇپ سورىدىم شۇئان بەگدىن: ”بۇ جايدا —
چىقمىدىمۇ لايىق جان لەشكەرـسىپاھ بولماققا؟“

جاۋاپ بېرىپ دىدى ئۇ: ”پەرمان كەلدى دىۋاندىن،
ياش يىگىتلەر چىقمىسا، ئوسمۇرلەردىن ئالماققا.“

دىدىم: ”يىگىت چىقمىسا، ئوسمۇر بىلەن ئىش كورۇپ،
بارمۇ ئىمكان پايتەختنى ئامان قوغداپ قالماققا؟“

ھىچكىمى يوق يېنىدا قاخشال، ئاۋاق ـ ئاجىزنىڭ،
قاۋۇللارنىڭ تۇقىنى كەپتۇ يولغا سالماققا.

ئاقتى دەرياـسۇ دەۋرەپ گۇگۇم پەيتى مەشرىققە،
ئىگرىدى تاغ يىغىدا ئۇلار سالغان سالماققا.

دىدىم: ”ئېقىپ كەتمىسۇن كوزۇڭلارنىڭ گوھىرى،
سەل بولمىسۇن يېشىڭلار، نىمە ھاجەت تالماقتا.

نالە قىلىپ مىڭ زارلاپ قالساڭلىمۇ قاغجىراپ،
پەرۋا قىلماس كوك-زىمىن كوڭلۇڭلارنى ئالماقتا.

قوشۇنىمىز شياڭجۇنى قورشىغانتى كارامەت،
ئۇمىت زوردى قەلئەدە ئامان-ئېسەن قالماقتا.

پەھىم ئەتمەك تەس ئىكەن نەيرىڭىنى دۇشمەنىنىڭ،
لەشكەر بولۇپ تىرىپسىن ئايلاندى قوم-تۇپراقتا.

ئەمدىكى بۇ لەشكەرلەر غەم قىلمايدۇ يىمەكتىن،
بارار يېرى لوياڭدىن ئانچە ئۇتمەس يىراقتا.

خەندەك قازسا تەلەپ يوق تىرەن قېزىش ئۇلاردىن،
ئات بېقىشمۇ ئاسان ئىش، چەكلەم قاتتىق تاياقتا.

ئۇلار بارار ئادالەت مۇرات تاپقان قوشۇنغا،
جەڭ قىلىدۇ ھەق ئۇچۇن، قالماس ھەرگىز خارلىقتا.

يىغلىماڭلار يىغان قىپ، ئۇزاتقانلار زادىلا،
سەركەردىدە ئايلانغان لەشكەر كوزگە. قاراقتا.“

تۇڭگۇەن بېگى

قەلئە ياسار تۇڭگۇەن دىگەن مۇشۇ يەردىن،
لەكمىلىڭ لەشكەر مۇشەققەتتە قان ۋە تەردىن.

چوڭ قەلئەلەر مەھكەم ئىكەن ئۇيۇل تاشتىن،
كىچىكلىرى ئىگىز، ئاشار ئۇن مىڭ گەزدىن.

"خۇر بىلەن جەڭ قىلغاندا بۇ ئەسقاتارمۇ؟"
دەپ سورىدىم تۇڭگۇەندىكى ئاشۇ بەگدىن.

تاغ-جىلغىنى ماڭا بىر-بىر چۇشەندۇردى،
چۇشۇرگۇزۇپ مېنى ئەتەي ئات-ئىگەردىن:

"قاتار-قاتار توساق كوككە بولدى تۇتاش،
قىران بۇركۇت ئۇتەلمەيدۇ ھەم بۇ يەردىن.

ئۇتكەلىنلا ئالدۇرمىساق كەلسىمۇ خۇر،
ئاستانىمىز ئامان قالار ھەر خەتەردىن.

قارىمامسىز، ھەيھات، قانداق خەتەر بۇ جاي،
ئەستە ئۇتەر بىر ھارۋىمۇ بۇ ئۆتكەلدىن.

قىيىن پەيتتە باقسا بىرى بۇ ئۆتكەلنى،
غالىپ چىقار نەچچە يۈز مىڭ ياۋ-دۈشمەندىن.

بىر چاغ خۇاڭخې قىلغان تۈمەن لەشكەرنى يەم،
خەۋەردارسىز تاۋلىندىكى⑤ دەھشەت جەڭدىن!؟

ئېيتىپ قويۇڭ ئۆتكەل باقار سەركەردىگە،
ئۆگەنمىسۇن كالتە پەملىك گې شۇخەندىن⑥.“

شىخاۋ بېگى

ئاخشىمى چۈشسەم شىخاۋغا⑦ قونغىلى،
كەپتۇ بەگ كېچىدە ئادەم تۇتقىلى.

ئارتىلىپ تامدىن پانالاندى بوۋاي،
شۇ زامات چىقتى موماي ئىشىك ئاچقىلى.

ۋاقىراپ بەگ ھەيۋە قىلدى ئاڭلىسام،
تۇردى موماي نالە-زارە قىلغىلى.

ئاندىن ئاڭلاندى مومايىنىڭ ئېيتقىنى: —
”كەتتى ئۈچ ئوغلۇم تۇگەل جەڭ قىلغىلى؛

بىر ئوغۇلدىن يېڭىلا كەلدى خەۋەر،
ئىككى ئوغلۇمنىڭ يېتىپتۇ ئەجىلى.

ئولگىنىنغۇ كەتتى كەلمەس، ئەلۋىدا،
تىرىكى تۇرۇپتۇ مىڭ غەم يېگىلى.

قالمىدى ئەر ئۇرۇغى ئويۇمدە ھېچ،
نەۋرىمىز يارار ئاران سۈت ئەمگىلى.

كېلىنىمنىڭ كىيىمى جۇلجۇل شۇ تاپ،
ئۆيلار ھويلا-ئارامغا چىققىلى.

مەن قېرى بولسامۇ ھالسىز، رازىمەن—
سىز بىلەن ھازىرلا بىللە بارغىلى.

ھىلىمۇ خېياڭغا® بارسام، تاڭ بىلەن—
ئۈلگۈرەلەيمەن تاماق-ئاش ئەتكىلى.“

ئوتتى تۈن بىر چاقىچە جىمجىت پېتى،
تۇردى كىمدۇ ئۈن سېلىپ يىغلىغىلى.

سۇبھىدە بولدۇم يەنە يولغا راۋان،
چىقتى چاللار مەن بىلەن خوشلاشقىلى.

نىكادىن كېيىنكى جۇدالىق

چىڭگىلىك ئوت ياماشقاچ شاخ-پۇتاققا،
تىك بوي تارتماس ئوزى شۇڭا ئۇزاققا.

جەڭگە كېتەر يىگىتكە قىز بەرگىچە،
مىڭ ياخشىكەن تاشلىۋەتكەن بىر ياققا.

خوتۇنلۇققا بارغان بىلەن مەن، بىراق—
ئورنىمىزمۇ قالدى ئوخشاش سوغاقلا.

ئاخشىمى جۇپ، ئەتىگىنى تاق بولدۇق،
قانداق چىدار كىشى بۇنداق ئازاپقا!

سەپىرىڭىز يىراق ئەمەس ئانچىمۇ،
بارماقچىسىز خىياڭنىلا باقماققا.

سالام بېرەي، ئايان بولماي كىملىگىم،
دادىكامغا، ئانىكامغا قانداققا؟!

ئاتا-ئانام مېنى بېقىپ ئۆگەتكەن—
تالا-تۈزگە تولا-تىيىن چىقماسقا.

قىز دېگەنگە ياتلىق بولۇش تۇغمىكەن،
مەيلى بارسۇن قانداق يىگىت لايىققا.

مانا ئەمدى يول ئالدىڭىز ئۆلۈمگە،
يۈرەك-باغرىم كاۋاپ مېنىڭ شۇ تاپتا.

سىز بىلەنلا ئۆتتەك بارغىم بار مېنىڭ،
قالغىدەكمىز ئەل ئىچىدە مازاققا.

تۇرمۇشتىكى جۇدالىقتىن غەم يېمەك،
خىيالىڭىز بولسۇن جەڭ-مەشىق قىلماققا.

مەزلۇم كىشى يۈرسە لەشكەر ئىچىدە،
لەشكەر ئىشى مۇشكۈل روناق تاپماققا.

ئىست دەيمەن، گادايلىقتىن ئۆزەمگە—
مىڭ تەسلىكتە تالالىغىم تولغاچقا.

كېيىمگىم يوق ئەمدى مېنىڭ تويلۇقنى،
ئەڭلىگىمنى سۇرتىۋەتتىم بىراقلا.

قۇشلار چىغى جۇپ ئۇچاركەن ئاسماندا،
كوك قەرىدە شوخ سەيلانە قىلماقتا.

مۇشكۇل ئىكەن ئىشنىڭ ئۇڭدىن كەلمگى،
ئەقىدەم چىڭ سىزنى ئەبەت ساقلاشقا.

قىرىغاندىكى جۇدالىق

تۇشمۇ ـ تۇشتا بىسلىدى مالىمانلىق،
بولمدى مەن قىرىغىمۇ تىچ ـ ئامانلىق.

يىغىلقتا قازا تاپتى بالام ـ نەۋرەم،
كۇن كورگىنم مەن قىرىنىڭ نە خوشاللىق؟

هاسامنىمۇ تاشلاپ بىراق سەپكە كىردىم،
هەمرالىرىم غەم يىيىشتى كوزى ياشلىق.

چىشلىرىممۇ تامام ساقنەك تۇرغان بىلەن،
يىلىگىم پۇتكەن، قىينار مىنى كەم مادارلىق.

دۇبۇلغىنى، ساۋۇتنىمۇ كىيدىم شۇ ئان،
بولدى ئىشىم سەردارلاردىن خوشلاشماقلىق.

قەدىناسىم يول بويىدا ياتتى يىغلاپ،
زىمىستاندا كىيىمى يوق تەن ياپارلىق.

پەملىدىمكى، ئەمدى ۋىسال تېپىش قىيىن،
باغرىم ئەزدى ئۇنىڭا شۇ تاپ قارىماغلىق.

موماي بىلەر كېتەرىم بار، يانارىم يوق،
تىلەر ماڭا ئۇزمەي تېخى ئېھتىياتلىق.

تۇمېندىكى سېپىل-قورغان پۇختىلاندى،
دۇشمەن كەلسە شىگيۇەنگە گەر يول توساقلىق.

بۇگۇن ئەمەس يېچېك⑨ قولدىن كەتكەن چاغلار،
ئۇلسەمۇ گەر، بىرقانچە ۋاخ بار ئامانلىق.

هاياتلىقتا ۋىسالمۇ بار، جۇدالىق ھەم،
سەۋەپ بولماس بىر ئوتۇشكە قېرىغانلىق.

تېرپىسىن-كۇلپەتلەرگە چېكمەن دەرت،
ئەسكە كەلگەچ ئاسايىشلىق، ياش-قىرانلىق.

يېغا-جىدەل قايناپ كەتتى پۇتۇن ئەلدە،
نەگە بارساڭ يول-جىلغىلار ئىس-تۇمانلىق.

تەن-جەسەتلەر دوۋە-دوۋە، گىيا بۇسلۇق،
قان ئاقمىغان يا تۇزلەڭ يوق، يا توقايلىق.

ماڭماسلىققا نە ئامالىم بۇندىنمۇ ھەم،
ئەمدى جانغا قالدى قايدا شادىمانلىق؟!

غېرىپ كۆلبەم تەرك ئەيلىبان يۈرۈپ كەتتىم،
ئاسمان غۇلاپ چۈشتى گويا بوپ زاۋاللىق.

ماكانسىزلىقتىكى جۇدالىق

تيەنباۋ يىلى ئەن لۇشەننىڭ غەۋغا پەيتى،
چوڭۇ-كىچىك تۇشمۇ-تۇشقا قېچىپ كەتتى.

مەلىمىزدە يۈز ئويلۇكتىن قالماي بىرى،
باغ-ۋاراننى خوخا-يانتاق بېسىپ كەتتى،

ھاياتلارنىڭ ئىز-دېرىكى بولمىدى ھېچ،
ئۆلگەنلەرمۇ يەر تەكتىدە چىرىپ كەتتى.

قوشۇنىمىز جەڭدە بولۇپ تىرە-پىرەن،
شۇ قاچقانچە قەدىمىم ئۇز يۇرتقا يەتتى.

كوچا ـ كوينى ۋەھمىلىك سۇر بېسىپتۇ،
كۇنمۇ خىرە، غۇربەت باسقان كورۇنەتتى.

تاغ ـ جاڭگاللىنىڭ بورە ـ تۇلكە، قاۋانلىرى،
ئۇندا كورۇپ خىرىس بىلەن ھۇرپىيەتتى.

خوشنىلاردىن كىملەر ھايات باردۇ دىسەم،
بىرنەچچىلا موماي ئىڭراپ يۇرۇشەتتى.

قۇشقاچ چېغى ئۇۋىسىنى تاشلىمايدۇ،
مېنىڭ مېھرىم ئوز يۇرتۇمدىن ئۇزۇلەمتى؟!

كوكلەم پەسلى ئېكىنچىلىك قىلدىم تەنھا،
كەچتە پېقىر ئوتياشلىقا سۇ بېرەتتى.

ھاكىم بېگىم بىلىپ قاپتۇ كەلگىنىمنى،
قوشۇنغا ماڭ، دۇمباق چال، دەپ پەرمان يەتتى.

شۇ تەۋەدە لەشكەرلىككە تۇتۇلسامۇ،
دەپ بولامدۇ تارتىشارىم تۇگىگەنتى؟

يېقىنراققا بارغىنىمغۇ ئوڭاي ماڭا،
يىراق دىسە، بارماسلىققا نە ھەددىمتى؟!

يۇرتىمىزغۇ خاراپلىشىپ قاپتۇ تۇگەل،
يىراق-يېقىن بەرى ئوخشاش بىلىنەتتى.

بەش يىل يېتىپ، ئازگالدا جان بەرگەن ئانام،
قولۇم تۇتۇپ رازىلىقمۇ بېرەلمەپتى.

تۇغۇپتىكەن مەندەك دىتسىز يارىماسنى،
ھەسرەتتە مەن، ئۇمۇ پۇتمەس دەرتتە كەتتى.

يۇرت-ماكانسىز قالسا كەلگەن بۇ ئالەمدە،
پۇقرالارغا ياشاش يولى نەگە كەتتى؟!

شۇ بەگلىگى ۋەزىرى ھەققىدە

سوراغلاپ ئىزدىبان ھەر يان ۋەزىر-ئەزەم⑩ مازارىنى،
كى جىنگۇەن⑪ سىرتىمدىن تاپتىم باراقسان ئارچىزارىنى.

ئايان ئاق تاش پەلەمپەيدە گىيالار كوركىدىن كوكلەم،
كىشى يوق بۇندا ئاڭلارغا ناۋا ساز قۇش ئاۋازىنى.

جاھان ئىقبالىچۇن سۇلتان ئۇنى ئۇچ رەت تاۋاپ قىلغان،⑫
ئاتا قىلدى ئىككى دەۋران⑬ ئۇچۇن ئومرىدە بارىنى.

ئۇرۇشقا ئاتلىنىپ⑭ ئەپسۇس، زەپەر تاپماي، قازا تاپتى،
شۇڭا كېيىنكى ئەۋلاتلار كوزىدىن ئالدى زارىنى.

باھار كېچىسىدىكى خاسىيەتلىك يامغۇر

ياخشى يامغۇر زەپ بىلەركىن پەسلىنى،
چۈشتى كوكلەمدە زېمىننى جانلىتىپ.

تۈندە سىم-سىم ياغدى سۇس شامال بىلەن،
گۈل-گىيانى شەپىسىز لا ياشنىتىپ.

قارا تۈننىڭ قوينىغا سىڭىپتۇ يول،
كورۇنەر قۇلۋاققىنا نۇر چاقنىتىپ.

تاڭ بىلەن جىنگۇەن يۇيۇنغان پەيتىدە،
غۇنچە-گۈل بەرگەي سالام دىل يايرىتىپ.

مېھمان كەلگەندە

ئالدى-كەينىدە ئويۇمنىڭ ئاقىدۇ سۇلار تولۇپ،
كېلىدۇ بېلىقچى قۇشلار ھەر كۈنى پەرۋاز ئۇرۇپ.

كورمىگەن سۇپۇرگىنى گۇلزار يولۇم مېھمانىنى دەپ،
كەپىمىز ئىشىگى ئېچىلدى سىز ئۈچۈن تۈنجى بولۇپ.

يوق ئىسىل نىمەتلىرىم، ئالماقتا ھەم بازار يىراق،
قول ئۈزۈك، ئازراقىنا قاپتۇ شارابىم، ئۆي قۇرۇپ.

خوشنا چال بىرلە ئىچىشنى قىلسىڭىز گەر ئىختىيار،
چاقىراي، ئۆلپەتلىشىڭ، داستاندا بىللە ئولتۇرۇپ.

كۆز بورىنىدا ۋەيران بولغان
كەپەمگە بېغىشلاپ

سەككىزىنچى ئاي چېغى ئالەم تولدى بورانغا،
شاخ-شۇمبىنى كوتىرىپ ئوگزىمىزدىن ئاسمانغا،
ئېلىپ قاچتى ئۇچۇرۇپ دەريا ئېشىپ ھەر يانغا؛
شال-پاخالنىڭ بەزىسى دەرەخلەرگە ئىلىندى،
بەزىلىرى تىقىلدى چوڭقۇر ئازگال-گوداڭغا.

شۇ ئان ئاياغ مەلىدىن بىر توپ شۇمتەك چىقىشتى،
مەن قېرىدىن ھېيىقماي بۇلاڭچىلىق قىلىشتى؛

هالدىن كەتتىم گال قۇرۇپ، تۇسالمىدىم ۋاقراپ،
شاخ-شۇمبىنى قۇچاقلاپ بامبۇكزارغا قېچىشتى.
ئۇيگە ياندىم ئاھ ئۇرۇپ توكۇسلىتىپ ھاسامنى،
بوران جىمىپ بىر دەمدە تۇتەك باستى جاھاننى،
كۇزنىڭ ۋەسلى بىر يولى قازانغىلا جىمىشتى.

كونا ماتا يوتقاننى سوغ تومۇرگە ئوخشىتاي،
ئوماقلىرىم يىرتىشتى تېپچەكلىشىپ ئۇخلىماي،
تامچە ئوتۇپ تورۇستىن ئۇزۇلمىدى تاسىلداپ،
ياتارغىمۇ قالمىدى ئالقانچىلىك قۇرۇق جاي؛
جەڭ-جىدەلنىڭ دەستىدىن ئەسلى ئۇيقۇم كەم ئىدى،
ھولچىلىكتە بۇ تاڭنى ئەمدى قانداق ئاتقۇزاي؟!

مىڭلاپ ئالى بىنالار سېلىناركىن قاي ۋاقتا،
توڭغان مىسكىن چىرايلار ئېچىلاركىن قاي ۋاقتا،
بوران-چاپقۇن بولسىمۇ تاغدەك تۇرۇپ ئىمارەت،
ئولتۇرغانلار غەم يىمەي، شاتلىناركىن قاي ۋاقتا؟
جان-جېنىمدىن رازىدىم سوغدا توڭلاپ ئولسەممۇ،
پاھ، ئاشۇنداق ئوي-ماكان يارىلاركىن قاي ۋاقتتا؟!

ھەزرىتى خۇا جىڭدىڭغا*

شەھىرى جىنگۇەندە كۈنۈ-تۈن قايىنغاچ نەغمە-ناۋا،
كەلتۈرۈپ لەرزىگە يەر ۋە كوكنى ياڭرايدۇ سادا.
چۈن پۈتۈلگەچكە بۇ نەغمە باغى ئىرەمگە پەقەت،
ئاڭلىنىپ باققان ئەمەس بىر رەتمۇ بۇ ئىنسان ئارا!

* خۇاجىڭدىڭ — شۇ زاماندا چېڭدۇ شەھىرىدە تۇرۇشلۇق بىر ھەربى ئەمەلدار بولۇپ، لەشكەر باشلاپ بىر قېتىملىق يەرلىك توپىلاڭنى تىنجىتقانلىقى ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ تۆھپىسىنى چوڭ ھېساپلاپ مەغرۇرلۇققا بېرىلگەن. دۇ فۇ بۇ شېئىرىدا قارىماققا نەغمە-ناۋانى ماختىغاندەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنى مەسخىرە قىلىدۇ.

خان لەشكىرىنىڭ خېنەن-خېبېينى[15] قايتۇرۇۋالغانلىغىنى ئاڭلاپ*

ئېلىنىدى قولغا جىبېي[16] دەپ خەۋەر تارقالدى قاشىمغا،
شۇ ئان ئۇتكەل[17] خەۋىرىدىن ئىنتەگىم تولدى ياشىمغا.

ئايالىمنىڭ چىرايىدا تۇگەپتۇ غەم تۇسى باقسام،
يىغىشتۇردۇم بىساتىمنى سائادەت قوندى باشىمغا.

غەزەل توۋلاپ ئىچەي مەينى پۇخالىق نۇرى ئاپتاپتا،
باھار ئەمدى ماڭا جۇرداش ئانا يۇرتقا ياناشىمغا.

كېسىپ باشىيا بىلەن ۋۇشيانى شىياڭياڭغا[18] چۇشۇپ بارسام،
ھايال يوقتۇر مېنىڭ لوياڭ[19] تامان ئاندىن باراشىمغا.

---

* مىلادىنىڭ 763-يىلى يانۋاردا "ئەن لۇشەن — شى سىمىڭ توپىلىڭى" ئارقا-ئارقىدىن مەغلۇپ بولۇشقا يۈزلىنىپ، نۇرغۇن قولدىن كەتكەن جايلار ھوكۇمەت ئارمىيىسىنىڭ قولىغا قايتۇرۇۋېلىنىدۇ، دۇ فۇ زىجۇ (ھازىرقى سىچۇەن ئۆلكىسىنىڭ سەنتەي ناھىيىسى)دا تۇرۇپ بۇ خەۋەرلەرنى ئۇشتۇمتۇت ئاڭلايدۇ-دە، ئىچ-ئىچىدىن خوشاللىنىپ، بۇ شېئىرنى يازىدۇ.

ۋاڭ جاۋجۇننىڭ* قەدەمجايىنى كورۇپ...

بىھىساپ تاغ-جىلغىلار جىنىمىنغا[20] كەلگەن جەم بولۇپ،
بۇندا مىڭغىپي قىز[21] يېتىلگەندۇر گۈزەل سەنەم بولۇپ.

ئوردىدىن كەتكەنچە ئۇ كەزگەن شىمالنىڭ چولىنى،[22]
قەۋرىسى[23] تۇرغاندۇ تەنها قىش-يېزى كوكلەم بولۇپ.

---

* مىلادىدىن ئىلگىرى 33-يىلى خەن خاندانلىغى ۋاڭ جاۋجۇننى هونلارنىڭ باشلىغىغا تۇرمۇشقا چىقىرىدۇ-دە، بۇنىڭ بىلەن خەنزۇلار بىلەن هونلارنىڭ مۇناسىۋىتى ياخشىلىنىدۇ. ئاپتور مەزكۇر شېئىرنى گۈيجۇ (هازىرقى خۇبېي ئولكىسىدىكى زىگۈي ناهىيىسى) دىگەن جايدىكى جاۋجۇن كەنتىنى كورگەندىن كېيىن يازغان. ۋاڭ جاۋجۇن ئەسلىدە خەن خاندانلىغىنىڭ ئوردىسىدىكى بىر كېنىزەك بولۇپ، رەسسامغا پارا-سوغات بېرىشكە مەيلى بارمىغاچقا، رەسسام ئۇنى سەت قىلىپ سىزىپ قويغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇ پادىشانىڭ كىچىك خوتۇنلۇغىغا تاللىنالماي قالغان. ۋاڭ جاۋجۇن هونلارغا ياتلىق قىلىنىدىغان بولۇپ ئوردىدىن چىقىرىلىدىغان چاغدا ئاندىن پادىشانىڭ ئۇنىڭغا كوزى چۈشۈپ، ئۇنىڭ ئوردا ئىچىدىكى ئەڭ گۈزەل قىز ئىكەنلىگى بىلىنىدۇ. ئاپتور ۋاڭ جاۋجۇننىڭ بۇنداق تەقدىرگە ئۇچرىغانلىغىغا چوڭقۇر هىداشلىق بىلدۇرىدۇ، ئەمىلىيەتتە بولسا مۇشۇ ۋەقەنى ۋاستە قىلىش ئارقىلىق ئوزىنىڭ قەدىرلەنمەي قالغانلىغىنى ئىپادىلەيدۇ.

گۈل ئۆزارى بولمىغان ئەسلىدە سۈرەتتە ئايان،
روھى ئايدىڭدا كېلەر بىزەك تاقاپ كوركەم بولۇپ.

نەچچە مىڭ يىلدىن بېرى ھون كۆيلىدى بەرباپ بىلەن،
ئاڭلىنار كۆي ئەمدى ئۆندىن تۈگىمەس ئەلەم بولۇپ.

ئىگىزگە چىققاندا*

كۆچەيدى كوكتە يەل بىردىن، چىرىلداشماقتا مايمۇنلار،
ئاقارغان قۇم، سۈزۈك سۇنى كېتەلمەس ئەگىشىپ قۇشلار.

شاراقلايدۇ ئۆچۈپ ياپراق، سىرىق لىباس كەڭ ئورماندا،
ئۈزۈلمەس شۇ ئەزىم چاڭجياڭ ياساپ كەلمەكتە شاۋقۇنلار.

بولۇپ سەرسان مۇشەققەتتە تۈمەن يولنى كېزىپ يۈردۈم،
ئىگىز دوڭگە چىقىپ كەلدىم، ئۆزەم تەنھا، كوڭۈل بىمار.

---

* ئاپتور بۇ شېئىرنى كۆيجۇ ئايمىغىدا بولغان چاغدا، چۇڭگياڭ بايرىمى كۈنىسى ئۆزى تەنھا دەريا بويىدىكى ئىگىزلىكتە تۇرۇپ مەنزىرىلەرنى تاماشا قىلىشتىن ھاسىل قىلغان تەسىراتلىرى ئاساسىدا يازغان.

قىرولار ئاۋۇدى باشتا رىيازەت، دەرت-ئەلەم بىرلە،
ئەجەپ ئورتەندى بۇ جانىم قىلىپ مەيدىنىمۇ[24] ھەم زىنھار.

سول قول ۋەزىر ۋېيجى[25] جاناپلىرىغا يېزىلغان 22 قاپىيىلىك شېئىرىي مەكتۇپ

تاۋار كىيگەن ئاچتىن ئولمەس جاھاندا،
كۆكزى تەلپەك[26] قالاركەن دەرت-پىغاندا.

قۇلاق سېلىڭ مەن پېقىرنىڭ ھالىغا،
بىر-بىر بايان ئەيلەي باشتىن مەن بۇندا.

گودەك چېغىم تەرك ئەيلىبان يۇرتۇمنى،
ئاستانىغا كەلدىم بۈيۈك ئارماندا.

سۇدەك يادا ئالدىم كۆرمىگ كىتاپنى،
قەغەز ئوزرە چاپتى قەلەم ھەر ئاندا.

نەسرىلىرىم شوھرەت تاپتى ياڭ شيۇگدىن[27]،
ساۋجۇ[28]غىمۇ يەتتىم نەزمە يازغاندا.

لى يۈك[29] ھەزرەت خۇمار قىلغان دوستلۇقنى،
ۋاڭ خەن[30] كۆتكەن خوشنىدارلىق بىر چاغدا.

ئۆزەمنى خوپ كامالەتلىك چاغلىدىم،
قەدرىم بولغاي دەپ ئاستانە بارغاندا.

خاننى ئۈندەپ ياۋ، شۇندىنمۇ ئۇتۇشكە،
زۇمرەت تۆسىن بەرمەك بولدۇم ھەر ياندا.

ئەزبىرايى قۇرۇق ھەۋەس قىپتىمەن،
خوشلۇق كورمەي، نەزمە تۈزدۇم ئەپغاندا.

ئون ئۈچ يىلنى ئېشەك مىنىپ ئۆتكۈزدۈم،
ئاستانىگە بۇ رەت سەپەر قىلغاندا.

ئەتىگىنى قاقتىم بايلار ئىشىگىنى،
ئات چېكىدا قالدىم كەچتە-ئاخشامدا.

ئاشقان-تاشقان بولدى مېنىڭ نېسۋەم،
دەرت-ئەلەمنى يۇتتۇم يىغا باسقاندا.

قابىل ئىزلەپ يارلىق بەرگەچ شاھ بولتۇر،
ئۆزەمنى بىر سىناي دىدىم مەيداندا.

تەلىيىمۇ تەتۈر ئىكەن قىسمەتتە،
غۇلاپ چۈشتۈم، ۋاپا يوقكەن دەۋراندا.

ھىممىتىڭىز ئالدىدا كوپ خىجىلمەن،
خىسلىتىڭىز پارلىماقتا ھەر ياندا.

نەزمىلىرىم تەرىپىنى قىلدىڭىز،
مەنسەپدارلار سورۇنغا جەم بولغاندا.

ھەزرەتلىرى ئەمەل تۇتقاچ كوڭلۇم شات،
ئۇمىت يوقتى يۈەن شيەن[31] كەبى گادايدا.

تۇرغۇلۇقمۇ غەزەپلەنمەي ئەلەمگە،
تىكىرقاپلا تۇرۇپ قالدىم بۇ جايدا.

شەرق تەرەپكە يول ئالماقچى مەن ئەمدى،
نېسىپ بولماي يۈرمەكلىك بۇ ماكاندا.

جۇڭنەن تېغى[32] ئارا ئىچىم ئورتىنۇر،
تەلپۈنىمەن، ۋېيشۈي[33] تامان بارغاندا.

رەھمەت ئېيتار بىر ۋاخ غىزا بەرگەنگە،
كوزۇم قىيماس سىزدىن يىراق ماڭغاندا.

كىملەر قادىر بولالىسۇن تۇتقىلى،
چايكا سىمان كوككە پەرۋاز قىلغاندا.

مىسكىن - غېرىپلىق

ئەجەپ شوخ بىر بالىدىم ئۇن بەش ياشلىق چاغىمدا،
توسۇن تايدەك ئويناقلاپ جىم تۇرمايتتىم جايىمدا.
سەككىزىنچى ئاي كېلىپ، نەشپۈت - چىلان پىشقان چاغ،
ھەر كۈنلۈگى دەرەخقە مىلك چىقاتتىم چامىمدا.

كىرىپتىمەن ئەللىككە مانا ھەش - پەش دىگىچە،
ئىشىم يېتىش، ئولتۇرۇش، تۇرماق - يۇرمەك ئاز شۇنچە.
غەم - ئەلەملەر يېپىشتى، قىسمىتىمدۇر ناشادلىق،
ھەركىملەرگە يىلىندىم ئۆزەم زورلاپ كۈلگەنچە.

توت تام يەنە ئۆز پېتى ئىشىكىمدىن كىرگەندە،
مىسكىن چىراي رەپىقەم، مەنمۇ باقتىم ھەم غەمدە.
يېنىپ قازان بېشىدىن كەنجى بالام قاخشىدى —
غەزەپلەندى بىشەدەپ، قولۇم قۇرۇق كورگەندە.

تەيشەن تېغنى كورۈپ

دەيزۆڭ تاغنى㉞ قانداق دىبان بارسام،
چى، لۈنى㉟ يېشىللىق ئىلكىگە ئاپتۇ.

كېچە بولسا بۇ ياغى، ئۇ يېقى كۈندۈز،
تەبىئەت بارچە زىننەتنى بېغىشلاپتۇ.

كوڭلۈم يايرىدى باقسام بۇلۇت ئوزرە،
ئۇچار قۇشلار تامام شۇ ياققا يول ئاپتۇ.

ئۈنىڭ ئۈستىگە چىقسام گەر تېپىپ ئىمكان،
دىگەيمەن: ئوزگە تاغلار بارى پەس قاپتۇ.

[ئىزاھلار]

① فۇجۇ — ھازىرقى شەنشى ئولكىسىنىڭ فۇشيەن ناھىيىسى.

② دىلبىرىم — دۇ فۇ ئوزىنىڭ ئايىلىنى كوزدە تۇتىدۇ.

③ چياڭسۇن كەنتى — دۇ فۇنىڭ ئائىلىسى شۇ چاغلاردا تۇرغان كەنت بولۇپ، ھازىرقى شەنشى ئولكىسىنىڭ جۇڭبۇ ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ.

④ قېرىنداغاندا — ئۇ چاغلاردا دۇ فۇ گەرچە 46 ياشقا كىرگەن بولسىمۇ، ئوزى ياشانماي تۇرۇپ قېرىپ كەتكەنلىكتىن، مۇشۇنداق دەپ ئېيتىشقا

مەجبۇر بولدۇ.

⑤ تاۋلىنىدىكى جەڭ ــ تاۋلىنىدا بولغان جەڭدە گې شۈخەن 200 مىڭ لەشكەر بىلەن دۈشمەنگە قارشى ئۇرۇش قىلىپمۇ تۇڭگۇەننى قولدىن كەتكۈزۈپ قويغان، نەچچە ئون مىڭ لەشكەر خۇاڭخېغا چۈشۈپ كەتكەن.

⑥ گې شۈخەن ــ تاڭ سۇلالىسى تۇڭگۇەن ئوتكىلىنى ساقلاشقا قويغان ھەربى باشلىق.

⑦ شىخاۋ ــ ھازىرقى خېنەن ئولكىسىنىڭ شەنشيەن ناھىيىسىدىكى بىر يېزا.

⑧ خېياڭ ــ ھازىرقى خېنەن ئولكىسىنىڭ مېڭشيەن ناھىيىسى ئەتراپىدا بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتىكى ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى سېپى.

⑨ تۇمېن، شىگيۇەن، يېچېڭ ــ ھەممىسى ھازىرقى خېنەن ئولكىسى تەۋەسىدىكى جاي ئىسىملىرى.

⑩ ۋەزىر ــ جۇگې لياڭ. ليۇ بېي شۇ بەگلىكىگە بەگ بولغاندا جۇگې لياڭ ئۇنىڭ قول ئاستىدا ۋەزىر بولغان.

⑪ جىنگۇەن ــ جىنگۇەن شەھىرى يەنى ھازىرقى سىچۇەن ئولكىسىدىكى چېڭدۇ شەھىرى.

⑫ ئۈچ رەت تاۋاپ قىلىش ــ ليۇ بېي جۇگې لياڭدىن ئەقىل سوراش ئۈچۈن ئۇنى ئۈچ قېتىم ئىزدەپ بېرىپ ئاندىن ئۇنىڭ بىلەن سوھبەتلىشىپ مەسلىھەت ئالغان.

⑬ ئىككى دەۋران ــ ليۇ بېي ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ليۇ شەن دەۋر سۈرگەن ئىككى دەۋر.

⑭ ئۇرۇشقا ئاتلىنىپ ــ مىلادىنىڭ 234 ـ يىلى جۇگې لياڭ ئەڭ ئاخىرقى قېتىم ۋېي بەگلىكىگە ئەسكەر چىقىرىپ ھۇجۇم قىلغان. ئۇنىڭدىن ئىلگىرىمۇ كوپ قېتىم ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ ھېچ غەلىبىگە ئېرىشەلمەي، يەنە ھۇجۇم ئۇيۇشتۇرۇپ غەلىبە قىلغىچە ئارىلىقتا جۇگې لياڭ ئۆزى

قازا تاپقان.

⑮ خىنەن - خىبېي — ھازىرقى خىنەن ئۆلكىسىدىكى لوياڭ شەھىرى ئەتراپى ۋە خىبېي ئۆلكىسىنىڭ شىمالىي قىسىملىرىنى كۆرسىتىدۇ. خان لەشكىرى — تاڭ خاندانلىقىنىڭ ھۆكۈمەت ئارمىيىسىنى كۆرسىتىدۇ.

⑯ جىبېي — ھازىرقى خىبېي ئۆلكىسىنىڭ شىمالىي قىسمى. شۇ دەۋردە ئۇ يەرگە ئەن لۇشەن - شى سىمىڭ توپىلاڭچى قوشۇنلىرىنىڭ تايانچ بازىلىرى قۇرۇلغان.

⑰ ئۇتكەل — سىچۇەن ئۆلكىسىنىڭ شىمالىدا جيەنمېنگۇەن ئۆتكىلى دىگەن جاي، دۇ فۇ شۇ چاغدا سىچۇەندە تۇرۇپ بىر قىسىم جايلار توپىلاڭچىلار قولىدىن قايتۇرۇۋېلىندى، دىگەن خوش خەۋەرنى ئاڭلىغان.

⑱ كېسىپ باشىيا بىلەن ۋۇشىيانى شياڭياڭغا چۈشۈپ بارسام: — باشىيا — شىلىڭشيا دەپمۇ ئاتىلىدۇ، خۇبېي ئۆلكىسىدىكى بادۇڭ ناھىيىسىنىڭ شەرقىدە؛ ۋۇشيا — خۇبېي ئۆلكىسىدىكى بادۇڭ ناھىيىسىنىڭ غەربىدە؛ سىچۇەندىن چاڭجياڭ دەرياسىنى بويلاپ شەرق تەرەپكە يۈرگەندە ئاشۇ جايلاردىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ.

⑲ لوياڭ — ھازىرقى لوياڭ شەھىرى، شۇ چاغلاردا دۇ فۇنىڭ ئائىلىسى شۇ يەردە ئىدى، شۇڭا ئۇ لوياڭنى ئانا يۇرت دەپ ئاتايدۇ.

⑳ جىنمېن — جىنمېن تېغى، ھازىرقى خۇبېي ئۆلكىسىدىكى يىدۇ ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمالىدا بولۇپ، چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا توغرا كېلىدۇ.

㉑ مىڭفېي قىز — ۋاڭ جاۋجۈن.

㉒ كەزگەن شىمالنىڭ چۆلىنى — پادىشا ئوردىسىدىن چىقىپ، شىمالدىكى كەڭ چۆل - جەزىرىلەرنى بېسىپ ئاندىن مەنزىلگە يەتكەن دىمەكچى.

㉓ قەۋرىسى — ۋاڭ جاۋجۈننىڭ قەۋرىسى ھازىرقى ئىچكى موڭغۇل

ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزى بولغان كوكخوت شەھىرىنىڭ جەنۇبىدا. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ يەردىكى ئوت - چۆپلەرنىڭ ھەنىۋاسى ئاق رەڭدە ئىكەن، پەقەت ۋاڭ جاۋجۈننىڭ قەۋرىسى ئۈستىدىلا ياپ - يېشىل ئوت - چۆپ بار ئىكەن.

㉔ قىلىپ مەيدىن — ئەسلىدە دۇ فۇ خىلى دەرىجىدە مەي خۇمار ئىدى، ئەمما قېرىغانچە كېسەلمەن بولۇپ، مەي ئىچىشتىن قالغان. مەي ئىچەلەيدىغان بولسا، ۋاقتىنچە بولسىمۇ دەرت - ئەلەمدىن خالاس بولۇشى مۇمكىن ئىدى. مەي ئىچىشتىن قالغانلىقى ئەلەم ئۈستىگە ئەلەم بولۇپ، روھسىزلانغانلىقىنى ئىپادىلىگەن.

㉕ ۋېي جى — تيەنباۋ يىلىنىڭ 7 - يىلى سول قول ۋەزىر بولغان بولۇپ، دۇ فۇنىڭ شېئىر - نەزمىلىرىگە ناھايىتى ھېرىسمەن ئىكەن. ئۇ چاغلاردا دۇ فۇ چاڭئەنگە قاۋلىپ قىلىپ ئۆز ھاياتىدىن زارلىنىپ تۇرغاچقا، مەزكۇر شېئىرنى يېزىپ سول قول ۋەزىر ۋېي جىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرگەن ۋە ئەينى ۋاقىتتىكى جەمىيەتنى ۋە سىياسى تۇرمۇشنى سوككەن.

㉖ كۈكزى تەلپەك — دۇ فۇ ئۆزىنى كۈكزىچى ھىساپلايدۇ.

㉗ ياڭ شيۇڭ — غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى مەشھۇر ئەدىپ.

㉘ ساۋجىز — 3 دولەت يەنى 3 پادىشالىق دەۋرىدىكى مەشھۇر شائىر.

㉙ لى يۇڭ — ئەينى دەۋردە دۇ فۇنىڭ تالانت - ئىقتىدارىغا ئاپىرىن ئوقۇغان ھەم ئۇنىڭ بىلەن دوست بولۇشنى ياقتۇرغان بىر مەشھۇر كىشى.

㉚ ۋاڭ خەن — ئەينى دەۋردىكى مەشھۇر شائىر. لى يۇڭمۇ، ۋاڭ خەنمۇ دۇ فۇغا ئاتا دىمەت كىشى.

㉛ يۈەن شيەن — كۈكزىنىڭ شاگىرتى بولۇپ، يوقسۇزچىلىقتا نامى پۇر كەتكەن.

㉜㉝ جۈگنەن تېغى ۋە ۋېيشۇي دەرياسى چاڭئەن شەھىرىگە تەۋە

جايلاردا.

㉞ دەيزۇڭ تېغى — تەيشەن تېغى.

㉟ چى، لۇ — فەدىمقى چى بەگلىكى دەيزۇڭ تېغىنىڭ شىمالي يېقىدا، قەدىمقى لۇ بەگلىكى دەيزۇڭ تېغىنىڭ جەنۇبىي يېقىدا بولۇپ، ئۇ تاغ ھەر ئىككى بەگلىكنىڭ زېمىنىنى ئۇز ئىچىگە ئالغان.

سېن شېن

سېن شېن (مىلادى 715 — 770 ـ يىللار) نەنىياڭ (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىگە تەۋە جاي)دىن. ئۇ مىلادىنىڭ 744 ـ يىلى تەشرىپدارلىققا ئۆتكەن. ئۇ ئۇزاق مۇددەت ھەربىي قوشۇنىدا بولغان، ئۇنىڭ غەربىي شىمال چېگرا رايونىدا تۇرغان ۋاقتىمۇ ناھايىتى كۆپ بولغان. ئۇنىڭ چېگرا رايون تۇرمۇشىدىن يازغان شېئىرلىرى ئالاھىدە مەشھۇر بولۇپ، شېئىرىيەتتىكى مۇۋەپپەقىيىتى ئۇزى بىلەن تەڭ تىلغا ئېلىنىپ كەلگەن گاۋشى دېگەن شائىردىنمۇ ئېشىپ چۈشكەن. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

فېڭ چاڭچىڭ[1] جاناپىنىڭ غەرپكە يۈرۈش قىلىشى

كوردۈڭ بەلكى قارلىقتىن يۈرگىنىڭدە ساي تامان،
قۇم ـ بورانلار قاپسىغان جەزىرىنى بىپايان،
باش كۆزدىلا كېچىدە بۇندا تىنىماس جۇت بوران.

ئادەمسىياق قورام تاش، بۇندا باقساڭ ھەممە جاي،
قۇم-شېغىللار بوراندا ئۇچۇپ تۇرار توختىماي.

ئوت-گىيالار پىشقان چاغ، ھون ئاتلىرى بەقۇۋۋەت،
ئالتۇن تاغنىڭ② غەربىدە ئورلەر كوككە دۇت-تۇتەك،
كېلەر خەنلىك③ سەركەردە لەشكەر تارتىپ يەكمۇ-يەك.

ساۋۇت بىلەن ياتىدۇ لەشكەر تۈندە ھەممە ۋاق،
كەچ يۈرگەندە ئۇرۇلۇپ جاراڭلىشار تىغ-ياراق،
شامال ئۇرار ئۇلارنىڭ يۈزلىرىگە بوپ پىچاق.

قار چۈشىدۇ ھورىغا چىلان تورۇق چاپقان دەم،
قاتار ئالتۇن جابدۇقلار ئات ھورىدىن بولغان نەم،
مۇزلار تېخى بارگاھتا سىيادان ھەم يۇك قەلەم.

بۇ يۈرۈشتىن مۇبادا تېپىپ قالسا ياۋ خەۋەر،
ئېلىشىشقا پېتىنماس، يۈرىكىگە دەز كېتەر،
شۇ بەشبالىق④ يېرىدىن ئولجا كۈتكىن، كۈت زەپەر.

ۋۇ مىرزىنى[5] ئاستانىغا ئۇزىتىشقا بېغىشلاپ

چىغلارنىمۇ ئۇزۇپ كەتتى كەڭ زىمىننى قۇچقان بوران،
ئاۋغۇستتا خۇر دىيارىدا قار ئۇچۇشتىن بولدى نىشان.

قاياقتىندۇ تۇندە كوكلەم سۇرى بېسىپ كەلگىنىدەك،
دەل-دەرەخلەر ئاقىرىپتۇ نەشپۇتنىڭ گۇل-چېچىگىدەك.

مىلەڭزىدىن شۇڭغۇپ قارلار چىمىلدىقنى قىلىشتى نەم،
قاما جۇۋا، كىمخاپ توشەك كار قىلمىدى بۇ جۇتقا ھەم.

ساداق تارتىپ ئوق ئۇزۇشكە سەركەردە قول سوزالمىدى،
ساۋۇتىنى سېپىشقىمۇ تۇتۇق بەگدە ئەپ بولمىدى.

قايسى تامان چۇشسە كوزۇڭ مۇز ئىلكىدە قاپتۇ ئالەم،
تۇتەك-تۇمان ۋەسۋەسىسى سالدى ماڭا ئەندىشە-غەم.

سەركەردىمىز يولچى[6] بىلەن خوشلاشقىلى ئىچىشتى مەي،
خۇش كەيپىتە بەزمە ئارا تەڭكەش بولدى بەرباپۇ-نەي.

بارگاھمىز ئىشگىنى قار بېسىپتۇ ئۇست-ئۇستىلەپ،
قىزىل تۇغلار ئېچىلمايدۇ سوقسىمۇ يەل شۇنچە ئەدەپ.

مەشرىق تامان يول ئالدىڭىز بۇگۇن رۇمتاي⑦ دىيارىدىن،
ئەگرى تېغى يولىنى قار چۇڭكەپتۇ ھەر تامانىدىن.

قارىڭىزمۇ غايىپ بولدى ئەگرى-توقاي تاغ يولىدا،
ئارقىڭىزدىن باقسام شۇ ئان، قاپتۇ پەقەت ئات ئىزىلا.

[ئىزاھلار]

① قىلىك چاڭچىڭ — تاڭ خاندانلىقىنىڭ پادىشاسى شۈەنزۇڭ خان زامانىدا تاڭ خاندانلىقىنىڭ غەربىي شىمال چېگرا رايونىدا تۇرۇشلۇق ھەربى قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى. شۇ مەزگىللەردە سىبىن شىبىن ئۇنىڭ قوشۇنى بىلەن بىللە بۇگۇر (ھازىرقى شىنجاڭ تەۋەسىدە)دە تۇرغان.

② ئالتۇن تاغ — شۇ دەۋردە شىنجاڭ تەۋەسىدىكى بىر تاغنىڭ ئىسمى.

③ خەنلىك — خەن سۇلالىسى پادىشاسىنى كورسىتىدۇ؛ ئەمما بۇ يەردە بولسا تاڭ خاندانلىقىنىڭ ھاكىمىيتى كوزدە تۇتۇلىدۇ.

④ بەشبالىق — شۇ دەۋردە شىنجاڭ تەۋەسىدىكى جىمساردا قۇرۇلغان بىر بەگلىك.

⑤ ۋۇ مىرزا — باسقاق بەككە ياردەملەشكۇچى ۋۇ پەمىلىلىك مىرزا.

⑥ يولچى — ۋۇ مىرزىنى دىمەكچى.

⑦ رۇمتاي — ھازىرقى شىنجاڭ تەۋەسىدىكى جاي.

يۈەن جيې

يۈەن جيې (مىلادى 719 ــ 772 ـ يىللار) خېنەن (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ لوياڭ شەھىرى)دىن بولۇپ، مىلادىنىڭ 753 ـ يىلى تەشرىپ-دارلىققا ئۆتكەن. ئەن لۇشەن توپىلىڭىنى باستۇرۇش يولىدىكى ھەربى پائالىيەتلەرگە قاتناشقان. كېيىن ئۇ داۋجۇ (ھازىرقى خۇنەن ئۆلكىسىدى-كى داۋشيەن ناھىيىسى)غا ئامبال بولغان. ئەدىبىي پائالىيىتىدە خەلقنىڭ دەرت ـ ئەلەملىرىگە ھېسداشلىق قىلىدىغان بەزى شېئىرلارنى يازغان ۋە ئۆزى بىلەن زاماندىش 7 شائىرنىڭ شېئىر ـ نەزمىلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ توپلام قىلغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

تاش بېلىق كولى بويىدا كەيپ بولۇش

تاش بېلىق كول① ئەجەپمۇ ئوخشايدىكەن دۆڭتىڭغا②،
جۇنشەن③ خويما ياشىرىپ، لىقلىنىپتۇ كول سۇغا.

قەدەھ قىلىپ بۇ تاغنى، كول سۇيىنى مەي قىلدۇق،
كولدىكى چوڭ ئارالغا ئۇلپەت دوستلار يىغىلدۇق.

ئەزۋەلدى جۈت بوران ھەم قانچە كۈندىن كۈن-تۈنلەپ،
توختىنالماس قولۋاقنى مەي توشۇشتىن جىدەللەپ.

باچيۇ④ ئۇزرە سورۇندا نوگاي تۇتۇپ ئولتۇردۇم،
غەمدىن خالاس بولۇشقا ئۇلپەتلەرگە مەي قۇيدۇم.

[ئىزاھلار]

① تاش بىلىق كول — ھازىرقى خۇنەن ئولكىسىنىڭ داۋشيەن ناھيىسى تەۋەسىدىكى بىر كول.

② دۇڭتىڭ — ھازىرقى خۇنەن ئولكىسىدىكى دۇڭتىڭخۇ كولى.

③ جۇنشەن — دۇڭتىڭخۇ كولىدىكى بىر تاغ.

④ باچيۇ — دۇڭتىڭخۇ كولى بويىدىكى بىر تاغ.

جاڭ جى

جاڭ جى شياڭجۇ (ھازىرقى خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ شياڭفەن شەھىرىگە يېقىن جاي) ئايمىغىدىن بولۇپ، تيەنباۋ يىللىرى (مىلادى 742 — 756 يىللار) تەشرىپدارلىققا ئۆتۈپ ئەمەلدار بولغان. ئۇنىڭ شېئىر-نەزمىلىرىنىڭ ساياھەت خاتىرىسى تەرىقىسىدە يېزىلغانلىرى كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئۇنىڭ 40 نەچچە پارچە شېئىر-نەزمىسى «كۆللى تاڭ نەزمىلىرى»دە بىر دىۋان سۈپىتىدە ساقلانغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

كېچىدە فېڭچياۋدا[1] توختىغاندا

ۋىچىرلار قۇش، موكۇندى ئاي، قىرودا زەپىران ياپراق،
بېلىقچىنىڭ چىراغىدا يۇمۇلماس كوز، ئوزەم ئويغاق.
گۇسۇ[2] سىرتىدا تاغ ئاياز ئىبادەتخانىسى[3] ياقتىن —
يېرىم ئۇندە قېيىققا زىل سادا يەتكۈزدى قوڭغۇراق[4].

چاڭمىن⑤ تەسراتى

تۈتۈلۈپ ئەسكەرگە دىخان كىمگە بولدى راۋان،
قاپلىدى تىرىلغۇ يەرنى ياۋا ئوت، گىيا تامام.
ئىس⑥ چىقار دەپ نەچچە ئويدىن گۈل-چىچەك ئايەمدە،
ئۈستىدە قەلئە-ھىسارنىڭ قارىدىم سەھرا تامان.

[ئىزاھلار]

① فىڭچياۋ — ھازىرقى جياڭسۇ ئۆلكىسىدىكى سۇجۇ شەھرىنىڭ سىرتىدىكى بىر جاي.

② گۇسۇ — ھازىرقى سۇجۇ شەھرىنىڭ قەدىمي ئاتىلىشى.

③ تاغ ئاياز ئىبادەتخانىسى — فىڭچياۋ دىگەن جايغا يىقىن ئەتراپ-تىكى بىر بۇتخانا.

④ قوڭغۇراق ساداسى — شۇ دەۋرلەردە كىچە بولغاندا بۇتخانىدا قوڭغۇراق چىلىش ئادىتى بولغان.

⑤ چاڭمىن — سۇجۇ شەھرىنىڭ بىر دەرۋازىسى.

⑥ ئىس — قەدىمقى دەۋردىكى كىشلەرنىڭ ئادىتى بويىچە چوكان-تال بايرىمى بولۇشتىن ئىككى كۈن بۇرۇن ئوت يىقىش مەنئى قىلىندۇ، چوكانتال بايرىمى بولغان كۈنى يىڭىدىن ئوت يىقىلىدۇ.

دەي شۆلۇن

دەي شۆلۇن (مىلادى 732 ــ 789 ـ يىللار) رۇنجۇنىڭ جىنتەن (هازىرقى جياڭسۇ ئۆلكىسىگە تەۋە جاي) دىگەن يېرىدىن بولۇپ، جياڭ-شىدا ئەمەل تۇتقان. ئۇنىڭ 300 پارچىغا يېقىن شېئىر ـ نەزمىلىرى «كۇللى تاڭ نەزمىلىرى»دە ئىككى دىۋان قىلىپ ساقلانماقتا. ئۇنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى خەلقنىڭ رىيال تۇرمۇشىنى ئەكس ئەتتۇرىدىغان ياخشى ئەسەرلىرى خېلى سالماقنى ئىگىلەيدۇ. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

لەنشى[1] ناخشىسى

خۇددى ئەگىم قاشىسمان ئاي نۇر چاچار شاخ ئۈچىدا،
ئەكس ئېتەر يۈي بەگلىگىنىڭ[2] تاغلىرى تىنىق سۇدا.
تۇندە پىلتىڭلاپ بېلىقلار ئۇوقچىشار قىرغاقلىغا،
قويىدى باهار يامغۇرى لەنشىدا ساق ئۈچ كۈن ئۇدا.

ئېكىنچى قىزلار نەزمىسى

ئۇكا ياساپ قالىغاچ، ياشنىغاندا بامبۇكزار،
ئۇرۇق سېلىپ يەر چاناپ يۈرگەن قايسى جۇپ قىزلار؟

ئېكەلمەپتۇ يېرىنى نە ئۆيى يوق، نە ھىمات،
بوشتىدۇ تۇپراقنى كۈرەك بوپتۇ تىغ-پىچاق.

دەيدۇ ئۇلار: "يوقسۇل بىز، قېرىپ قالدى ئانىمىز،
ئويلەنمەستىن تۇرۇپلا جەڭگە كەتتى ئاكىمىز.

ئۆلۈپ قالدى ئۆيىمىز ئۆتكەن يىلى ۋابادىن،
گورە قويۇپ شايىنى، كۈرجەك ئالدۇق بازاردىن.

بىلمىسۇن دەپ ئۆزگىلەر يۈزگە تارتتۇق گۈل رومال،
يەر تېرىغان كۈرەكتە بارمۇ بىزدەك جۇپ ئۇۋال؟!"

ھەمشىرىلەر يەر چانار پۈچىلىنىپ ئەلەمدە،
باش كوتىرىپ قارالماس يولدىن ئۆتكەن-كەچكەنگە.

ئۇيمان ـ دوڭنى تۈزلىدى ئۈنمسۈن دەپ ياۋا ئوت،
چونەك چىپىپ، قىر ئارتىپ يامغۇر كۆتەر، قۇيار قۇت.

چىڭقى چۈشتە كۆن قىيام غىزاغا ماڭدى ئۈلار،
ھۆركۆپ ئۈچتى يۆمران چىل ئىزدىگەن جورە سىڭار.

تۆشمۆ ـ تۆشتا گۈل ـ چىچەك، ئۈتمەكتە تېز گۈل باھار،
دەردىگە دەرت قوشۇلۇپ كوزىدە دەريا ياش ئاقار.

[ئىزاھلار]

① لەنشى — ھازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسى لەنشى ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئۇستەڭ.

② يۆي بەگلىگى — ھازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسىملىرى.

لىيۇ چاڭچىڭ

لىيۇ چاڭچىڭ (مىلادى 709 ـــ 780 ـ يىللار) خېجيەن (ھازىرقى خېبېي ئۆلكىسىدىكى خېجيەن ناھىيىسى)دىن بولۇپ، مىلادىنىڭ 733 ـ يىلى تەشرىپدارلىقتا ئوتۇپ ئەمەل تۇتقان. ئۇ كۆللەنگەن تاڭ دەۋرىدە شېئىرىيەتتە خېلى داڭ چىقارغان، بەدىئى مۇۋەپپەقىيەتتە يۈكسەك دەرىجىگە يەتكەن. بولۇپمۇ 5 بوغۇملۇق ئەندىزىلىك شېئىرنى يېزىشتا ماھىر بولغان، ئۇنىڭ تىلى راۋان ۋە ياسالمىلىقتىن خالى، ئەمما ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ كوپىنچىسىدە ئېرىپ ـ مىسكىنلىك ۋە تەبىئەت مەنزىرىلىرى تەسۋىرلىنىدۇ، چوڭقۇر رىيال مەزمۇن كەم. ئۇنىڭ 400 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر ـ نەزمىلىرى «لىيۇ سۇجۇ دىۋانى» توپلىمىغا كىرگۈزۈلگەن. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

فۇرۇڭشەندە① قار ياققاندا قونالغۇ تېپىش

موكۇندى كۈن پايانى يوق شۇ تاغلىقتا،
سوغاقتا كەپمۇ يوق ھېچ پانالىققا.

قاشا ئىشىكتىن بىر ئىتنىڭ ھاۋشۇشى كەلدى،
بىلىندى چارە ئويۇمدىن بۇ قارلىقتا.

[ئىزاھ]

① فۇرۇڭشەن — ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىدىمۇ، خۇنەن ئۆلكىسىدىمۇ شۇ نامدىكى تاغ بار، بۇ يەردە قايسى ئىكەنلىكى نامەلۇم.

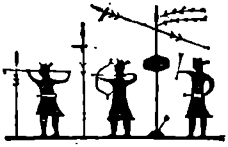

ۋېي يىڭۋۇ

ۋېي يىڭۋۇ (مىلادى 737 — 790 - يىللار) قەدىمىقى پايتەخت چاڭ-
ئەندىن بولۇپ، سۇجۇدا ئامباللىقتا ئولتۇرغان. ئۇنىڭ «دىۋانى ۋېي
سۇجۇ» دىگەن ئەسەرلەر توپلىمى ساقلانغان. تەبىئەت مەنزىرىلىرىنى
تەسۋىرلەش ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە ئاساسىي سالماقنى تەشكىل قىلىدۇ،
ئەمما بەزى شېئىرلىرىدا چۈشكۈنلۈك كەيپىياتى چىقىپ تۇرىدۇ. بۇ يەردە
ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

چۇجۇدىكى* شىجيەن دەرياسى بويىدا

لىۋىدە ئايىنغان چوپلەر كوڭۇلنى مەھلىيا قىلدى،
باراقسان شاخ ئارا كاككۇك تىنىمسىز خۇش ناۋا قىلدى.
باھارنىڭ دولقۇنى ئوزرە قوشۇلغان يامغۇرى كەچتە،
تۇرار قولۋاقلا لەپپەڭشىپ، مىنى بۇ پەيت رىزا قىلدى.

---

* چۇجۇ — ھازىرقى ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ چۇشيەن ناھىيىسى.
شىجيەن — چۇجۇ شەھىرىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى بىر دەريا
بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا شاڭماخې دەرياسى دەپمۇ ئاتىلىپ كەلگەن.

لى كاۋچېڭ

لى كاۋچېڭ مىلادىنىڭ 750 ـ يىلـلىرى ئەتراپىـدا ئۆتـكەن شائىر بولۇپ، لـى بەي ۋە دۇ فۇلار بىلەن زاماندىش شائىر. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

سۇ لەيلىسى يىغىش

يىغىمىز سۇ لەيلىسى،
ئاي موكۇپ، چۆشكەندە دەرياغا شەپەقنىڭ شولىسى.
لەيلى، نىلۇپەر كىيىم ھىدى قوشۇلغان بىر بولۇپ،
سۇدا ئوينايدۇ بىزەك، شەلپەر ئىگىنلەر جىلۋىسى.

كوكتە بۇلۇت، چىقتى بوران، قايتقىلى يوللار يىراق،
قايتقىلى يوللار يىراق،
بولمىدۇق بىللە ئۇزاق!
بۇرۇلۇپ ياندۇق يەنە
ئوينىتىپ قولدا پالاق.

لۇ لۇن

لۇ لۇن (مىلادى 748 ــ 800 ـ ؟ يىللار) خېجۇڭـدىكى پۇ (هازىرقى سەنشى ئۆلكىسىنىڭ يۇڭجى ناھىيىسى) دىگەن يېردىن بولۇپ، بىرقانچە قېتىم ئىمتىھانغا قاتنىشىپ ئۆتەلمەي، ئاخىرى باشقىلارنىڭ تەۋسىيىسى بىلەن ئەمەلـدار بولغان. ئۇ ھەربى تۇرمۇشنى باشتىن كەچۈرگەن، ئۇنىڭ شېئىرلىرى ناھايىتى مەردانە، جۇشقۇن كەيپىياتتا يېزىلغان، خەلقنىڭ تۇرمۇش ھىسسىياتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بەزى ياخشى شېئىرلارنىمۇ يازغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

چېگرا ناخشىسى①

(ئىككى شېئىر)

1

كەلدى ئورمان ئىچىدىن شەپە يېتىپ،
چىقتى سانغۇن② كېچىدە ئوقيا ئېتىپ.

پەيلىك ئۇقنى ئىزدىدى سەھەردە ئۇ،
سانجىلىپ قاپتۇ يوغان تاشنى تېشىپ.

2

شۇڭغىدى قاراڭغۇلۇققا يەر ـ جاھان،
قاچتى ھونىلار سەرۋەرى پەيت دەپ شۇئان.
سۇردى سانغۇن ۋە چەۋەندازلار ئۇنى،
قاردا ئەپچىل ئوينىتىپ قىلىچ ـ كامان.

[ئىزاھلار]

① چېگىرا ناخشىسى ــ قەدىمقى دەۋردە چېگرىدىكى ھەربىلەر تۇرمۇشىنى تەسۋىرلەيدىغان بىر خىل شېئىر شەكلى ھەم ئومۇمى تېما.

② سانغۇن ــ خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى سەركەردە لى گۇاڭ، ئۇ چېگرا جايلاردا ئوۋ ئوۋلىغاندا ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىدىكى يوغان بىر تاشنى كورۇپ ئۇنى يولۋاس دەپ ئاتىدۇ ـ دە، كۆچەپ ئاتقان ئوقيا ئوقى ھىلىقى قورام تاشنى تېشىپ كىرىپ كېتىدۇ. مۇشۇ رىۋايەت بۇ شېئىردا تەمسىل قىلىنىپ، سانغۇننىڭ كوزىنىڭ ئوتكۈرلۈكى ۋە ماھارىتىنىڭ ئۇستۇنلۇكى تەسۋىرلىنىدۇ.

خەن خۇڭ

خەن خۇڭ ئوتتۇرا تاڭ دەۋرىدىكى شائىر بولۇپ، نەنياڭ (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ چىشيەن ناھىيىسى) دىن. ئۇنىڭ قاچان تۇغۇلغان ۋە قاچان ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق. ئۇ مىلادىنىڭ 754 ـ يىلى تەشرىپدارلىققا ئۆتۈپ، ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە كىچىك ئەمەلدار بولغان. ئۇ شېئىر ـ نەزمىلەرنى سەلتەنەتلىك سۆزلەر بىلەن يېزىشقا ئىنتىلگەن، ئەمما ئۇنىڭ بەزى شېئىرلىرى چوڭقۇر مەنىگە ئىگە. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

سوغ غىزا بايرىمى①

ئۇچىشار گۈل بەرگلىرى قەلئەدە كوكلەم چاغىدا،
تالى مەجنۇن② ئوينىشار ھەم سوغ غىزا بايرامىدا.
بەردى شام ئىنئام قىلىپ خەن ئوردىسىدىن③ بىر يولى،
چىقتى بەش بەگ④ خانىسىدىن ئىس ـ تۈتەك كەچ ياغىدا.

[ئىزاھلار]

① سوغ غىزا بايرىمى ــ چوكانتال بايرىمىدىن ئىككى كۈن

ئىلگىرى بولىدىغان بايرام. قەدىمقىلەرنىڭ ئادىتى بويىچە، بۇ كۈنى كۈندۈزى ئوت يېقىش، كېچىسى چىراق يېقىش مەنئى قىلىنىدۇ، شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر سوغاق غىزا يېيىشكە مەجبۇر بولىدۇ. بۇ شېئىردا بايرام كۈنى پۇقرالارنىڭ ئوت، چىراق يېقىشىغا رۇخسەت قىلماي، پادىشا ۋە ئۇنىڭ يېقىن تۇققانلىرىنىڭ خالىغانچە ئوت، چىراق يېقىپ ئەيش-ئىشرەت قىلغانلىقلىرى پاش قىلىنىپ قامچىلىنىدۇ. بۇنداق تەسۋىرلەر ئارقىلىق، تاڭ خاندانلىقىدىكى فېودال ئىمتىيازلىق تەبىقىلەرنىڭ چىرىك، ئەيش-ئىشرەتلىك تۇرمۇشى مەسخىرە قىلىنىدۇ.

② تالى مەجنۇن — پادىشانىڭ ھەرەم باغلىرىدىكى تالى مەجنۇنلار.

③ خەن ئوردىسى — خەن خاندانلىقىنىڭ ئوردىسى. ئەمما بۇ يەردە خەن خاندانلىقىنىڭ ئوردىسىنى تىلغا ئېلىش ئارقىلىق تاڭ خاندانلىقى كۆرسىتىلىدۇ.

④ بەش بەگ — پادىشا لى لۇڭجىنىڭ يېقىن تۇققانلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

لى يى

لى يى (مىلادى 748 ــ 827 ـ يىللار) ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ ۋۇۋېي ناھىيىسى ئەتراپىدا دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، مىلادىنىڭ 770 ـ يىلى تەشرىپدارلىققا ئۆتكەن. ئۇ ھەربى تۇرمۇش ئىچىدە خېلى ئۇزۇن ياشاپ، چېگرا تۇرمۇشىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىرمۇنچە ياخشى ئەسەرلەرنى يازغان. ئۇنىڭ 7 بوغۇملۇق قىتئەلىرى ئەينى ۋاقىتتا ناھايىتى داڭلىق بولغاچقا، ناخشا قىلىپ ئوقۇلغان. ئۇنىڭ «لى يى جاناپ نەزمىلىرى» دېگەن توپلىمى ساقلانغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

تۈندە غالىپ شەھەردە نەي ئاڭلاش

قارىسمان تۇس ئاپتۇ قۇم باقساڭكى چوققا ئالدىدا،
ئوخشىغان قىروغا ئاي غالىپ شەھەرنىڭ باغرىدا.
كەلدى قايدىندۇ قومۇش نەينىڭ ساداسى مۇڭ بىلەن،
تۈن بويى لەشكەر تۈگەل يۇرت ئىشقىدا بولدى ئادا.

جياڭنەن ناخشىسى①

تىكىپتىمەن چۈيتاڭلىق② بىر سودىگەرگە،
ئەمەل قىلماس كەلمەك بولغان ۋەدىلەرگە.
تىگەر ئىدىم سۇ ئۈزگۈچى يىگىتكە مەن،
كوزۇم يەتسە دولقۇن يانار مەزگىللەرگە.

[ئىزاھلار]

① جياڭنەن ناخشىسى — قەدىمقى دەۋردىكى ناخشا شەكلى بولۇپ، كوپىنچە چاڭجياڭنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلارنىڭ تۇرمۇشى تەسۋىرلىنىدۇ.

② چۈيتاڭ — چۈيتاڭ بوغىزى، هازىرقى سىچۈەن ئولكىسىدىكى فىڭجې ناهيىسىنىڭ شەرقىدە.

مېڭ جياۋ

مېڭ جياۋ (مىلادى 751 ــ 814 ـ يىللار) خوجۇنىڭ ۋۇكاڭ (هازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسىگە تەۋە جاي) دىگەن يېرىدىن بولۇپ، يېشى ئەللىككە يېقىنلاشقاندا تەشرىپدارلىققا ئۆتۈپ، كىچىك ئەمەلدار بولغان. ئۇنىڭ هاياتى قىيىنچىلىقتا ئۆتكەچكە، شېئىر ـ نەزمىلىرىدە تەڭسىزلىككە بولغان نارازىلىق ئەكس ئەتكەن، شۇنداقلا پۇقرالارنىڭ ئاهۇ ـ زارلىرى ئىپادىلەنگەن. ئۇنىڭ ساقلىنىپ قالغان 400 پارچىدىن ئارتۇقراق شېئىر ـ نەزمىسى «جانابى مېڭ جياۋ شېئىر ـ نەزمىلىرى» دىگەن دىۋانغا كىرگۈزۈلگەن. بىز بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

باپكار ئايال نالىسى

ئېرىم دىخان ـ ئېكىنچى ئېتىزغا بەندە،
ئەجدادىمىنىڭ ھەممىسى ئۆزەممۇ ھەمدە.

ياتلىق بولۇپ هوجرىغا كىرگەندىن بېرى،
شايى توقۇپ ئۈرچۈقتا بولدۇم پەيۋەندە.

توقۇيمەنۇ، توقۇيمەن ئالماستىن ئارام،
ھېچبىر ھالىم قالمىدى ناتاۋان تەندە.

شايى، ئەتلەس، دارايىنى ئۆزەم توقۇسام،
ئەمما قالدىم نىمشقا جۇلدۇر كىيىپ تەندە؟!

جاكانامە چۈشۈپتۇ كەنتكە ئوردىدىن،
دىمەك، ئالۋاڭ يەنىلا ئاشقان ئىكەن-دە!

ئاخشامدا لەيلىمە كوۋرۇكتە① تۇرۇپ...

بۇندا تيەنجىن كوۋرۇكىدە مۇز تۇتۇپتۇ سۇ نېپىز،
ئۇندا لوياڭ يوللىرىغا ئىنسى-جىن سالماپتۇ ئىز.
چولىسىرەپ قاپتۇ راۋاق ياندا تال-توغراق شالاڭ،
ئاي نۇرى جىلۋە قىلار سۇڭشەندىكى② قاردا ئىگىز.

[ئىزاھلار]

① لەيلىمە كوۋرۇك — سۇ ئۈستىگە سېلىنغان كوۋرۇك بولۇپ، تيەنجىن كوۋرۇكى دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

② سۇڭشەن — لوياڭنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى بىر تاغ.

لى يۈي

لى يۈي (مىلادى 751 ــ 810 ـ ؟ يىللار) لۇڭشىنىڭ چېڭجى دىگەن يېرى (هازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ تيەنشۈي شەھىرى) دىن بولۇپ، يۈەنخې (مىلادى 806 ــ 820 ـ يىللار) يىللىرى ئوردىدا ئەمەلدار بولغان. ئۇ شائىرلا بولۇپ قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى مەشھۇر يادىكارلىق ساقلىغۇچىدۇر. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

يامغۇر تىلەش

ئۇژمە شېخى قۇرۇپ قالغان، كوك قوچقان چاڭ ـ توزاڭ ئورلەپ،
داقا ـ دۇمباق چېلىشار ئەل بۇتقا نالاپ يامغۇر تىلەپ.
قىزىل ئىشىك بەگ ـ غوجاملار ئۇسسۇل ـ بەزمە كورۇشمەكتە،
دىلى غەمدە: يېغىن بولسا ساز ئۇنىنى بوغارمۇ دەپ.

خەن يۈي

خەن يۈي (مىلادى 768 ـ 824 ـ يىللار) تەخەللۇسى تۈيجى بولۇپ، خېياڭ دېگەن يەر (هازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ مېڭشيەن ناھىيىسى) دىن. بالىلىق چاغلىرىدا ئۇنىڭ تۇرمۇشى غۇربەتچىلىكتە ئۆتكەچكە، ئۆزلۈكىدىن ئىجتىھات بىلەن تىرىشىپ ئۆگەنگەن. مىلادىنىڭ 792 ـ يىلى تەشرىپدارلىققا ئۆتكەن. مىلادىنىڭ 818 ـ يىلى پادىشاغا مەكتۇپ سۇنۇپ، بۇددا دىنى خۇداسىنىڭ سۆڭىكىنى ئەكەلدۈرمەسلىك ھەققىدە مەسلىھەت بەرگەنلىكى سەۋەبىدىن ئۆزىنىڭ جېنىدىن جۇدا بولغىلى تاس قالغان، شۇنىڭ بىلەن مەرتىۋىسى تۆۋەنلىتىلىپ، چاۋجۇ (هازىرقى گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىدە) ئايمىقىغا بەگ قىلىپ چۈشۈرۈلگەن. ئۇ تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى مەشھۇر نەسرى يازغۇچى بولۇپ، شېئىرىيەتتىمۇ ئالاھىدە يۇقۇرى نەتىجىگە ئېرىشكەن. ئۇنىڭ شېئىرىي ئۇسلۇبى ئۆزگىچە بولۇپ، ئۇ چاكىنا ۋە يۈزەلىككە قارشى تۇرغان، بىراق شەكىلۋازلىققا بەكرەك بېرىلىپ كەتكەن. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

تۆۋەنگە چۈشۈرۈلۈپ لەنگۈەنگە①
بارغانـدا خەن شياڭـغا ئاتاپ...

بىر خەت سۇنـسام تاڭ سەھەر ئوردا ئىـچرە شاھ-خـانغا،
چۈشۈرۈلدۈم ئاخشىمى سەككىز مىڭ لى چاۋياڭغا.②

ئېرىغدىغاي داغنى③ دەپ شاھتىن ئۈمىت قىلغانتىم،
ئىش تاپماققا نى ھەددىم ھالسىزلىقتا بۇ جانغا!

چىنلىڭ④ قاپتۇ تۈتەكتە، نەدىكىن تاڭ مەنزىلىم،
قار بېسىپتۇ لەنگۈەننى، يۈرەلمىدى ئات ئالغا!

كەلگىنىڭنى پەملىدىم ئەتەي يىراق يول بېسىپ،
سۆڭگىكىمنى يىغارسەن سىبسىق بۆسلۈق ئۇ جايغا!

تاشلىق تاغدا

قورام تاشلىق تىككىن تاغ ئوڭغۇل-دوڭغۇل يولى تار،
بوتقا يەتتىم، ئۆچقاندا شەپەرەڭلەر تۇنخۇمار.

پەلەمپەيدە قارىسام سەردان بانان كەڭ ياپىراق،
قىلدى بۇ يىل يامغۇرنىڭ مولىلغىنى خوي ئىزھار.

چىراق يېقىپ تەرىپلەر راھىپ تامدا سۇرەتنى،
قەدىم بۇددا تەسۋىرى دىمىسمۇ كەم ئۇچرار.

راھىپ غىزا تەييارلاپ يايدى ئەلۋەك داستىخان،
مەزە ئاددى بولسىمۇ ھوزۇرلاندىم كوپ-بىسيار.

ئەل ئايىغى بېسىلىپ، جىم بولغاندا قۇرۇتلار،
چوققىلاردىن ئاي ھالقىپ ئوي ئىچىنى يورۇتار.

سۇبھىدەمدە تۇماندا تەنھا يۇردۇم تاغ ئارا،
ئويمان-دوڭۇ، ئىگىز-پەس نە نىشان بار، نە يول بار.

قۇچاق يەتمەس ئارچىلار ئۇچرار يولدا دەممۇ-دەم،
تاغلار ھالرەڭ گۇللەردىن، بۇلاق زۇمرەت، بىغۇبار.

يالاڭ ئاياق كەچكەندە بۇلاقلارنى، تاش دەسسەپ،
كوينەك ئۇچۇپ شامالدا شىلدىرلايدۇ شوخ سۇلار.

شۇنچە ئەركىن سويۇملۇك قۇۋناق تۇرسا بۇ ھايات،
بوغۇلماقنى بۇغۇچتا كىممۇ قىلسۇن ئىختىيار؟!

ھەيھات، دىلكەش دوستلىرىم، ماكان تۇتۇپ شۇ تاغنى،
قايتماسلىققا ئۆلگىچە قانداق چارە تېپىلار؟

[ئىزاھلار]

① لەنگۆەن ــ ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىدىكى شاڭشيەن ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى بىر جاي بولۇپ، جەنۇپقا يۈرۈشتە جەزمەن بېسىپ ئۆتىدىغان يول. ئاپتور تاڭ خاندانلىقىنىڭ پادىشاسى تاڭ شۆەنزۇڭنىڭ بۇددا دىنى خۇداسىنىڭ سوڭگىنى ئەكەلدۈرۈشكە قارشى تۇرغانلىقى ئۈچۈن، مەرتىۋىسى تۆۋەنلىتىلىپ، چاۋياڭ دېگەن جايغا چۈشۈرۈلگەندە، يولدا كېتىۋېتىپ بۇ شېئىرنى يازغان. بۇ چاغدا ئۇ قاتتىق ئازار يەپ، دەردىنى ئېيتىشقا يەر تاپالماي قالغان. مېڭىپ لەنگۆەن دېگەن جايغا بارغاندا قاتتىق قار يېغىپ كەتكەن، دەل شۇ چاغدا ئاكىسىنىڭ نەۋرىسى خەن شياڭ بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ، دەرت-ئەلەملىرىنى مۇشۇ شېئىر ئارقىلىق ئۇنىڭغا ئىزھار قىلغان.

② چاۋياڭ ــ ھازىرقى گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىدىكى چاۋئەن ناھىيىسى. چاۋياڭ تەرەپتىكى دەريا-ئۆستەڭدىن سېسىق بۇس چىقىپ تۇرىدىغان بولغاچقا، كىشىلەرنىڭ ھاياتىغا خەۋپ يەتكۈزىدىكەن. چاۋياڭ بىلەن پايتەختنىڭ ئارىلىقى ناھايىتى ئۇزۇن بولغاچقا، تەخمىن مولچەر بىلەن 8 مىڭ لى دەپ ئالغان.

③ داغ ــ سىياسىي ھاكىمىيەت جەھەتتىكى ھەر خىل يامان ئىللەتلەرنى دېمەكچى.

④ چىنلىڭ ــ شەنشى ئۆلكىسىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغلارنىڭ ئومۇمىي ئىسمى.

جاڭ جى

جاڭ جى (مىلادى 768 — 830 ـ ؟ يىللار) خېجۇنىڭ ۋۇجياڭ دىگەن يېرى (هازىرقى ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ خېشيەن ناهىيىسى)دىن بولۇپ، ئۆمۈر بويى كوڭۇلدىكىدەك ئەمەل تۇتالمىغان، 50 ياشلارغا كەلگىچە كىچىك ئەمەلدار بولغان. ئۇنىڭ شېئىرىي ئۇسلۇبى بەي جۈيىي، يۈەن جېنلارغا ئوخشاپراق كېتىدۇ. ئۇ فېودال لىق جەمىيەتنىڭ قاراڭغۇ ۋە چىرىك تەرەپلىرىنى پاش قىلىدىغان بىرمۇنچە ئەسەرلەرنى يازغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

ئىپپەتلىك خېنىم ناخشىسى*

سىزگە مەلۇمدۇر مېنىڭ ئېرىممۇ بار،
قىلدىڭىزغۇ ئىككى ياقۇت يادىكار.

جان تەسەددۇق، ئىشقىڭىزدىن ئايلىناي،
پىنجىگىمگە تېگىشۋالسام نۇر چاچار.

* * *

باغۇ ـ بوستانلىق ئىچىدە جايۇ ـ ماكانىم مېنىڭ،
ئوردىدا نەيزە تۇتادۇر سويگۇ ـ جانانىم مېنىڭ.

قەلبىگىزنىڭ كۆن بىلەن ئايدەكلىگى ئايان ماڭا،
بىللە شۇل يارىم بىلەن هاياتۇ ـ ئىقبالىم مېنىڭ.

رەنجىمەڭكى، قايتۇراي ياقۇتنى كوز ياشىم بىلەن،
نە سەۋەپ تونۇشمىغان بىز باشتا قىز چاغىم مېنىڭ!

---

* بۇ شېئىردا ئېپپەتلىك بىر ئايالنىڭ مۇهەببەتكە بولغان ساداقىتى، سوزلىرىنىڭ هەم يۇمشاق، هەم قەتئىلىگى ئىپادىلەنگەن. ئىككىنچى تەرەپنىڭ مۇهەببىتى سەممى ۋە ساپ بولسىمۇ، بىراق ئايال: "نە سەۋەپ تونۇشمىغان بىز باشتا قىز چاغىم مېنىڭ"دەپ كوز يېشى قىلغان هالدا ئۇ كىشىنىڭ ياقۇت ـ مارجانلىرىنى ئوزىگە قايتۇرۇپ بەرمەكچى بولىدۇ. ئاپتور بۇ شېئىر ئارقىلىق ئوزىنىڭ چوڭ مىلىتارىست لى شىداۋنىڭ ئوز يېنىغا تارتىشنى رەت قىلماقچى بولغانلىقىنى بىلدۇرگەن، لېكىن شېئىرنىڭ يېزىلىشى ئوزگىچە بولغاچقا، كىتاپخانلار ئارىسىدا ئۇ مۇهەببەت لىرىكىسى دىگەن چۇشەنچە بىلەنلا تارقىلىپ كەلگەن.

جاڭ بى

جاڭ بى مىلادىنىڭ 785 ـ يىلى ئەتراپىدا بىرقانچە قېتىم ئىمتىھانغا قاتنىشىپ تەشرىپدارلىققا ئوتەلمەي قالغان. ئۇ لى بەيگە ھەممىدىن بەك ئىخلاس قىلىپ، ئۇنىڭ ھەركىتىنى دوراپ يۈرگەن. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

دىخان بوۋاي

ئەجرى قىلدى يېرىگە يۇلتۇزنى كوكتە ياندۇرۇپ،
ئوخشىدى ئېتىزدا ئاش ياش ـ قېرىنى شاتلاندۇرۇپ.
ئوزگىلەر ئىلكىگە ئوتەر ئالغان ئاش ئاخىر كېلىپ،
قايدا سەرساندۇر ئوزى، بالا ـ چاقاسىن قالدۇرۇپ!

ليۇ يۈيشى

ليۇ يۈيشىنىڭ (مىلادى 772 ــ 842 ـ يىللار) تەخەللۇسى مېڭدې بولۇپ، لوياڭ (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىدىكى لوياڭ) شەھىرىدىن. ئۇ ئۆز شېئىرلىرىدا ھوكۇمرانلارنى تولا مەسخىرە قىلغاچقا، بىرقانچە قېتىم مەرتىۋىسىنى تۆۋەنلىتىپ يىراق جايلارغا ئەۋەتىۋېتىلگەن. ئۇ لاڭجۇ (ھازىرقى خۇنەن ئۆلكىسىدىكى چاڭدې شەھىرى)دىكى ۋاقتىدا شۇ جايلار-دىكى خەلق قوشاقلىرىنىڭ ۋەقەلىكى ۋە خۇسۇسىيەتلىرىنى قوبۇل قىلىپ ئۆز شېئىرلىرىدا قوللانغان، شۇنىڭ بىلەن يېڭى ۋە شوخ بىر خىل ئۇسلۇپنى شەكىللەندۈرگەن ھەمدە ئۆز ئەسەرلىرىنى يېڭى مەزمۇنغا ئىگە قىلغان. ئۇ بەي جۈيىي بىلەن يېقىن دوست بولۇپ ئۆتكەن، شۇ ۋاقىتلاردا ئىككىسىنىڭ شېئىرىيەتتىكى داڭقىمۇ بىر بىرىدىن ئانچە قېلىش-مايدىغان دەرىجىدە بولغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئۈچ شېئىرىنى تونۇشتۇر-دۇق.

بامبۇك شېخى قوشىغى[1]

دەريا سۈيى تىپ ـ تىنىق، ياشناپ كەتكەن تال ـ چىۋىق،
قۇلىقىمغا ئاڭلاندى يىگىت كۈيى يېقىملىق.

كۈن پارلىدى مەشرىقتە، يامغۇر چۈشەر مەغرىپتە،
باقسام ئوچۇق ئەمەس يول، كوڭلۈمدە يورۇق-ئىنىق.

تاشبالىق②

ئورۇلۇپتۇ تاغ بىلەن شۇ قەدىم ئاستانە جاي،
قايتىدۇ دولقۇن ئۇرۇپ قورغان خارابىن توختىماي.
تۈن ئېغىپ شولا چاچار ھىساردىكى تامدىن③ ئۆتۈپ —
شەرقىدە چىنخۇەي سۈيىنىڭ④ شۇ قەدىناس كونا ئاي.

قارا كىيىملىكلەر رەستىسى⑤

قاپتۇ جۇچۈي كوۋرۇگى⑥ ئوت-چوپ ئاراسىدا بۆگۈن،
قارا كىيىملىك رەستىسى كۈننىڭ قاراسىدا بۆگۈن.
بىر زامان ۋاڭ، شيې⑦ قوراسىغا ئۇگەنگەن قارلىغاچ،
ئەركىچە ئويناپ ئۇچار پۇقرا قوراسىدا بۆگۈن.

[ئىزاھلار]

① بامبۇك شېخى قوشىغى — خەنزۇچە جۇجۇ قوشىغى بولۇپ،
قەدىمقى شەكلىدىكى بىر خىل خەلق قوشىغى. ليۇ يۈيشى بۇنداق

خەلق قوشىقى شەكلىدىكى ئۇسلۇپتا يېزىشنى تۇنجى بولۇپ باشلىغان.

بۇ شېئىر ئەسلىدە قولۋاق ھەيدىگۈچى قىزنىڭ مۇھەببەت ناخشىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا ھەم تەبىئەت مەنزىرىسى تەسۋىرلەنگەن، ھەم بىر سوز ئىككى مەنىدە ئىشلىتىلىپ، مۇھەببەتمۇ ئىزھار قىلىنغان. بۇنداق ئۇسۇل خەلق قوشاقلىرىدا (خەلق ناخشىلىرىدا) كوپ ئىشلىتىلىدۇ.

② تاشبالىق — ھازىرقى نەنجىڭ شەھىرىنىڭ غەربىدىكى تاش تاغنىڭ ئارقىسىدىكى بىر شەھەر، چىنخۇەي دەرياسى ئاشۇ تاغنى بويلاپ ئېقىپ كېلىپ چاڭجياڭ دەرياسىغا قۇيۇلىدۇ. ئۇچ پادىشالىق دەۋرىدە ئوتكەن سۈن چۈەننىڭ زامانىدىن تارتىپ بۇ جايدا قورغان ۋە ئىستىھكاملار قۇرۇلغان ھەمدە خان سارايلىرى ياسالغان، ئۇ يەر كوپ قېتىم تۈزەشتۈرۈلگەن ۋە ياسالغان بولسىمۇ، تالاي قېتىم ئۇرۇش - يېغىلىقنىڭ ۋەيرانچىلىغىغىمۇ ئۇچرىغان. بۇ قەدىمنى ئەسلەش خاراكتېرىدىكى شېئىردۇر.

③ ھىساردىكى تام — سېپىل خارابىسىدىكى غوجا تام.

④ چىنخۇەي سۈيى — چىنخۇەي دەرياسى دىمەكچى.

⑤ قارا كىيملىكلەر رەستىسى — ھازىرقى نەنجىڭ شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى چىنخۇەي دەرياسىنىڭ جەنۇبىدا. شەرقىي جىن سۇلالىسى دەۋرىدە بۇ جاي ۋاڭ داۋ، شيې ئەن قاتارلىق ۋەزىر ۋە تورىلەرنىڭ ماكانى بولغان.

⑥ جۇچۇي كوۋرۇكى — ئەينى دەۋردىكى نەنجىڭ شەھىرىدىكى بىر كوۋرۇك.

⑦ ۋاڭ، شيې — ۋاڭ داۋ بىلەن شيې ئەن قاتارلىق تورە - پومىشىكلار كوزدە تۇتۇلىدۇ.

بەي جۈيىي

بەي جۈيىي (مىلادى 772 ــ 846 ـ يىللار) ئېلىمىز تارىخىدىكى مەشھۇر رىيالىست شائىرلارنىڭ بىرى بولۇپ، تەخەللۇسى لې تيەن، شياگۈي (ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىدىكى ۋېينەن ناھىيىسى)دا دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ھاياتىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا يېزىدا ياشىغاچقا، ئەمگەكچى خەلقنىڭ جاپا ـ مۇشەققەتلىك تۇرمۇشىنى بىرقەدەر چۈشەنگەن. ئۇ يۈەن جېن دىگەن يەنە بىر شائىر بىلەن يېقىن دوست بولۇپ ئۇتتەكەن ھەم بىرلىكتە "نەسرىلەر دەۋرانغا باققاي، نەزمىلەر ۋەزىيەتكە ياتقاي" (يەنى ئەدەبىي ئەسەرلەر رىياللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشى، سىياسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى كېرەك) دىگەن ئەدەبىي نەزەرىيىۋى تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇ مىلادىنىڭ 808 ـ يىلى ئوردا تەپتىش ئەمەلدارى بولۇپ، شۇ چاغدىكى ھەرەم ئاغىلىرى ۋە جاھىل كونا تورىلەر بىلەن كۈرەش قىلغان، شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ھوكۈمران سىنىپلارنى مەسخىرە قىلىدىغان نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغان. كېيىنكى چاغلاردا ئۇ سىياسى زىيانكەشلىككە ئۇچراپ، مەنسۇۋى تۆۋەنلىتىلىپ يەرلىك ئەمەلگە قويۇلغان. بۇ جەرياندا ئۇ خەلق ئۈچۈن پايدىلىق بولغان بەزى خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن. ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئاممىباپ، چۈشىنىشلىك بولۇپ، بەدىئى جەھەتتە ناھايىتى يۇقۇرى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن. شۇڭا ئۇنىڭ شېئىرلىرى كەڭ خەلقنىڭ ئالقىشىغا مۇيەسسەر بولۇپ، كەڭ تارقىلىپ كەلمەكتە. بۇ يەردە ئۇنىڭ سەككىز شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

قاما جۇۋىلىق، سىمىز ئاتلىقلار

ۋال-ۋۇل قىلىپ ئۈنگەرلىرى شۇ پەيتتە،
يولغا پاتماي چاڭ توزۇتۇپ كەلمەكتە.

"ئۇلار كىم؟" دەپ سورۇشتۇرسەم خەقلەردىن.
دىدى: "خاننىڭ ئوردىسىدىن ئەلچىلەرتتە!"

قىزىل بەلگە تاقىغانلار ئاغۋاتكەن،
بەزىلىرى لەشكەر بېشى سۈپەتتە.

زىياپەتكە بارماقچىكەن لاگىرغا،
ئاتلىرىمۇ بولۇت ئوزرە ئۈزمەكتە.

شىرەلەردە تۈرلۈك نازۇ-نىمەتلەر،
ئىسسىق مەيلەر لىپمۇ-لىپ زەر كومزەكتە.

دۇڭتىڭخۇنىڭ جۈيزىلىرى ئاقلاقلىق،
سەر خىل بېلىق تىزىلغاندۇر رەت-رەتتە.

ئۇلار قوساق يومپايتىشىپ، غادىيىپ،
قىن-قىنىغا پاتماي قالدى شىركەيىپتە.

جياڭنەن بۇ يىل قالدى قۇرغاقچىلىقتا،
چۇيجۇلۇقلار ① بىر بىرىنى يەمەكتە.

قەدىمىي يايلاققا بېغىشلاپ

ياتىدۇ كىمخاپ كىيىپ كەڭرى دالا،
يىلدا بىر قاخشاللىنىپ، بىر ياشىرا.

دالىنىڭ ھولاسىدا پۇتمەس كويۇپ،
كوكلىگەي باھار يېلى سوققاندىلا.

كونا يول ئىزىنى باسقان بىر يولى،
بۇ يېشىللىق تۇتۇشۇپ قەلئەگىلا.

ئۇزىدى دوستۇم يىراق يوللار سايان،
بۇ جۇدالىق ھەسسى دىلدا لىق، تولا.

ئۇمىلىقتا

ئادەتتە بوش قالماس دىخان ھېچقانچىلىك،
ماي ئېيىدا باسار ھەسسە قاتلاڭچىلىق.

كېچە شامال سوقۇۋىدى تووۋەن ياقتىن،
قىرنى باشاق ياپتى قويماي ئالقانچىلىك.

خوتۇن-قىزلار سېۋەتتە غىزا-تاماق،
چىنە-قاچا كوتىرىشكەن قىز-شاكىچىك.

ياش قىرانلار ئىشلىشىدۇ توپلىكتە،
يىمەكلىكلەر ئەكىلىشكەن چوڭۇ-كىچىك.

ئومىچىنىڭ پۈتى كويەر ئىگىزلىقتا،
دۈمبىسىگە ئاپتاپ چۈشەر ئوتتەك قىزىق.

ھالدىن كېتىپ سەزمىسمۇ كۈن تەپتىنى،
ئىشلەر ئۈزۈن كۈننى بىلىپ ئەتىۋالىق.

بالا يۇدۇپ يۇرەر ئۇندا بىر ئايالمۇ،
سىياقىدا مىسكىنچىلىك، غۇربەتچىلىك؛

ئوك قولىدا باشاق تېرەر تىنىم تاپماي،
سول بىلەككە قوشۇقلۇغى چىڭ ئېسقلىق.

"سېلىق ـ باجغا كەتتى مۈلۈك ـ بىساتىمىز،
جان بېقىشقا قالدى بىزگە باشاقچىلىق."

ئۇ ئايالنىڭ سوزىگە مەن سالسام قۇلاق،
چىرايىمدا تۇغۇلدى بىر ئوسالچىلىق.

ئويغا چومدۇم: مېنىڭ شۇ تاپ توھپەم نىمە؟
قىلغىنىم يوق پىلىچىلىك، دىخانچىلىق.

ئەملىمگە ئۈچ يۈز دەن② ئاش بېرەر يىلدا،
يىل ئاخىرى ئېشىپ تۇرار ئويدە ئاشلىق.

ئىچ ـ ئىچىمدە ئويلىغانچە ئەلەم قىلدى،
ئومۇرۋايەت بولدى ماڭا بۇ ئۇياتلىق.

گۈل ئېلىش

خانبالىقتا③ پەسلى باھار تۈگەي دەيدۇ،
كوچا-كويدا ئات-ھارۋىلار ئۈزۈلمەيدۇ.

مودەن گۈلنىڭ پورەكلىگەن ئوبدان پەيتى،
گۈلجانلار④مۇ بەسكە چۈشۈپ، سېلىكمەيدۇ.

گۈلنىڭ ئاز-كوپ سانىغىمۇ باقار تېخى،
باھاسىنىڭ توختىمىمۇ بىلىنمەيدۇ.

بەش توپ شايە ئىرۇر چوغدەك يۈز دانە گۈل،
ئالغۇچىغا قىلچە ئېغىر سېزىلمەيدۇ.

گۈللەر ئۈستى سايىۋەنلىك ئىھاتىدۇر،
قاشاسى بار، خالىغانلار ئوتەلمەيدۇ.

توپا يولەپ، سۇلار قۇيۇپ پەرۋىشلەنگەن،
شۇ پېتىچە ئويگە قويسا ھەم ئولمەيدۇ.

هەر ئائىلە ئادەت بىلەر بۇنى شۇنداق،
ئالغۇچىلار گۈلدىن كوكۈل ئۈزەلمەيدۇ.

قاياقتىندۇ كېلىپ قالدى دىخان بوۋاي،
باشقا چاغدا بۇنداق يەرگە ئۇ كەلمەيدۇ.

ئۇلۇغ-كىچىك تىندى بوۋاي بېشى چۈشۈپ،
بۇ ھەسرەتنىڭ سىرىن ھېچكىم چۈشەنمەيدۇ:

بىر توپ قېنىق مودەن گۈلنى ئالغان كىشى،
ئون ئورتىنىڭ⑤ يىللىق بېجىنى تەل خەجلەيدۇ.

پۈتمەس ئەلەم

خەن خاقانى⑥ شەھۋەتپەرەس،
باغلاپ رەڭگە كوكۈل-ھەۋەس،
يېتەلمەپتۇ مۇرادىغا،
شاھ تۇرۇپمۇ قىلماستىن بەس.

ياك جەددىدىن بىر قىز بولغان،
ھۆسنى تولۇن ئايدەك تولغان،

مەستۇرە بوپ ئۇسكەچ ئۆيدە،
بىلمەس ئىكەن ئۆزگە ئىنسان؛

ئەسلى گۈزەل يارىلىپتۇ،
ھوسنىگە ماس تارىنىپتۇ.
بىر زامانلار ئۇتۇپ ئاخىر،
خان قەسرىگە تاللىنىپتۇ.

ئۇنىڭ نازلىق جىلۋىسىدىن،
خۇش ناۋالىق كۈلكىسىدىن،
ئوردا ئىچرە چېچىپ قاپتۇ —
كېنىزەكلەر چېھرىسىدىن.

باھار يېڭى كەلگەن چېغى،
خۇاچىلىك بۇلاق⑦ چۆمەر يېرى.
سۇتتەك ئاپپاق، يۇمران ئىكەن،
سۇدا كۆمۈش بەدەنلىرى.

ھالسىزلانسا ئويناپ سۇنى،
يولەر ئىكەن قىزلار ئۇنى.
شاھىم بىلەن چىرمىشاركەن،
مېھرى تارتىپ بىر بىرىنى.

زۇلفى بۇلۇت، ھوسنى گۈلدەك،
باشلىرىدا ئالتۇن بىزەك،
نىلۇپەرگۈل چىمىلدىقتا،⑧
ۋاقتى خۇشكەن خۇش باھاردەك.

قىسقا كېلىپ باھار كېچە،
تۇرۇشماپتۇ چىلڭ چۈشكىچە،
شۇندىن بېرى بارماپتۇ شاھ،
ئەتىگەنلىك كورۇنۇشكە.

ھەمرا بولۇپ زىياپەتتە،
ئورتاق بولۇپ ھالاۋەتتە،
كۈندۈزلىرى سەيلە قىپتۇ،
كېچىلىرى پاراغەتتە.

ھەرەم ئىچرە ئۈچ مىڭ پەرى،
بىر بىرىدىن گۈزەل بەرى،
ئاشۇ ئۈچ مىڭ پەرى ئىچرە،
شاھقا ياققان شۇ بىر پەرى.⑨

ئۇ ياسىنار ئالتۇن ئۆيدە،
تېپىپ ۋىسال بىدار تۈندە،

مەرمەر قەسىر، بەزمە ئىشرەت،
كەيپى كوكلەم ئۇنىڭ كۈندە.

قىز جەمەتى شوھرەت تېپىپ،
خانۇ-مانى زەرتۇس ئېلىپ،
مەرتىۋىسى خوي ئېشىپتۇ،
بەگلىكلەرگە تەينلىنىپ.

كەڭ ئالەمدە شۇندىن قالغان،
ئاتا-ئانا ساۋاق ئالغان،
ئوغۇل تۇغسا قەدىرلىمەي،
قىز تۇغۇشقا خۇشتار بولغان.[10]

لىشەندىكى[11] ئوردا-ھەرەم،
كوك قەرگە تۇتاشقان ھەم،
ئاڭلىناركەن نەغمە-ناۋا،
شامال بىلەن ئۇندىن ھەر دەم.

لەرزان ئۇسۇل، مۇڭلۇق ناخشا،
تەڭكەش كۈيلەر بار ھەر ۋاقتا،
شاھ بەزمىگە قانماس ئىكەن،
كۈنى ئوتۇپ مەسخۇشلۇقتا.

يۇيىياڭ[12] ياقتىن ياڭراپ دۇمباق،
تىترەپتۇ كەڭ يەر-كوك شۇنداق،
"قۇراق كىيىم" ناخشىسىنى[13]،
قىپتۇ ۋەيران قويماي بىراق.

ئاستانە ھەم شاھ ئوردىسى،
چاڭ-توتەكتە قاپتۇ بەسى،
مەغرىپ تامان قېچىشىپتۇ،
شاھۇ-لەشكەر، سەركەردىسى[14].

چىقىپ غەربى دەرۋازىدىن،
يۈز يول يۈرۈپ ئاستانىدىن،
توختاپ-يوپۇقلار توختىشىپتۇ،
مىدىرلىماي ئۇز جايىدىن.

ئالتە قوشۇن[15] تۇرۇۋاپتۇ،
شاھ ئەلەمگە چىدىماپتۇ،
سەپ ئالدىدا قاشىقەلەم[16]،
مىڭ تولغۇنۇپ تىپىرلاپتۇ.

ئۈنچە-مارجان بىزەكلىرى،
ئالتۇن-ياقۇت چازىلىرى،

چىچىلغانچە قاپتۇ يەردە،
ئالاي دىمەي ئۇنى بىرى.

شاھمۇ ئۇنى قۇتقۇزالماي،
بۇ ۋەھشەتكە قارىيالماي،
كوزىدىن ياش-قان ئېقىپتۇ،
ھەسرىتىگە چىدىيالماي.

كوكنى بىردىن بوران قۇچۇپ،
توپا-چاڭلار ھەر يان ئۇچۇپ،
جيەنگېغا⑰ يول ئاپتۇ ئۇلار،
ئاسما، ئەگرى يولدىن ئوتۇپ.

ئېمېي⑱ باغرى خىلۋەت ئىكەن،
ئادەم ئىزى كەمرەك ئىكەن.
تۇغ-ئەلەمنىڭ جۇلاسى يوق،
كۇن تۇتۇق، نۇر چۇشمەيدىكەن.

سىچۇەن سۇيى زۇمرەت ئىكەن،
تاغى كوركەم خىلۋەت ئىكەن،
شامۇ-سەھەر دانا شاھنىڭ⑲ —
ئىشى خىيال سۇرمەك ئىكەن.

شاھ ھەرەمباغ[20] ئايلىناركەن،
ئاينى كورۈپ ئاھ ئۇراركەن،
تۈندە يامغۇر، قوڭغۇراقتىن[21]،
يۈرەك-باغرى قان بولاركەن.

پەلەك چەرخى ئۆرگۈلۈپتۇ[22]،
شاھ ئوردىغا يۈزلىنىپتۇ،
ئۆتكىنىدە ئاشۇ يەردىن[23]،
بېشى قېيىپ يەر كوچۈپتۇ.

كەلگىنىدە ماۋېيىپوغا،
كىرگىنىدە پاتقاق لايغا،
كورۈنمەپتۇ ساھىپجامال،
شاھ قاراپتۇ ئۆلگەن جايغا.

خان-ۋەزىرلەر قاراشقانچە،
يىغا-زارە قىلىشقانچە،
ئاستانىغا كەپتۇ شەرقتىن،
ئاتنى ئەركىن قويۇشقانچە.

ئۆز پېتىكەن ئارىشاڭلىرى،
بۈلبۈل ئۆچقان گۈلباغلىرى،

تەبىيىدىكى نىلۇپەرمۇ،
ۋېيياگدىكى بوستانلىرى㉔

نىلۇپەرنى، تالنى كورۇپ،
گۇل پەرنى خىيال سۇرۇپ،
ئوخچۇپتۇ ياش كوزلىرىدىن،
شاھىم شۇ ئان پەريات ئۇرۇپ.

كوكلەمدە يەل سوققاندىمۇ،
توغاچ چېچەك ئاچقاندىمۇ،
شاھنىڭ يېشى قۇرۇماپتۇ،
كۇزدە غازاڭ ئۇچقاندىمۇ.

مەغرىپ ھەرەم، جەنۇپ ھەرەم،㉕
ئوت ـ چوپ بىلەن تولغان شۇ دەم،
پەلەمپەيدە قىزىل ياپراق،
كورمەپتۇ ھىچ سۇپۇرگە ھەم.

ناخشىچى ھەم ئۇسۇلچى ياش،
ئارامباغدا شاگىرت قاياش،
خاس خانىدا خانزادىلەر،
مۇكچىيىشىپ بوپتۇ ئاقۋاش.㉖

پەرۋانىلەر پۇر ئۇچۇپمۇ،
شاھتا خىيال ئۇزۇلمەپتۇ.
پىلىك تۇگەپ نۇر ئۇچسىمۇ،
شاھ ئۇيقۇغا كىرەلمەپتۇ.

داڭ ۋاقتىمۇ ئۇزىرىپتۇ،
تۇن ـ كېچىمۇ سوزۇلۇپتۇ،
شاھ كوزىگە ئۇيقۇ كەلمەي،
مەشرىق تامان سۇزۇلۇپتۇ.

راۋاقلارنى قىرو بېسىپ،
كاھىشلاردا مۇزلار قېتىپ،
گۇل كەشتىلىك توشەكلىرى،
ئىسسىماپتۇ تەنھا يېتىپ!

بۇ ھىجرانلىق زارى بىلەن،
يىل ئوتۇپ كۇن، ئايى بىلەن.
چۇشىدىمۇ ئۇچراشماپتۇ،
شاھ دىلدىكى يارى بىلەن.

لىڭچيۇڭ㉗ ياقتىن كەلگەن دەرۋىش،
خۇڭدۇمىندا㉘ مىھمان ئەرمىش،

ياك يۈيخۈەننىڭ ئەرۋاھىنى،
تاپماققىمۇ قادىر دەرمىش.

شاھ ھالىدىن خەۋەر تېپىپ،
قالغىنىنى بىمار يېتىپ،
ياك يۈيخۈەننى تاپماق ئۈچۈن،
ئاتلىنىپتۇ قەسەم ئىچىپ.

دەرۋىش چاقماق كەبى ئۇچۇپ،
بۇلۇتلارنى بوسۇپ ئۆتۈپ،
ئاسمان-زېمىن ئارا شۇنداق —
چىقىپتۇ ھەم قويماي كورۇپ.

كەڭ كائىنات-ئاسمان قەرى،
چەكسىز زېمىن يەرنىڭ تەھتى.
قالماپتۇ ھېچ ئۇ بارمىغان،
تاپالماپتۇ خۇدا ھەققى.

ئاخلاپتۇ ئۇ ناگىھاندا،
ھېكمەت تاغ بار دەپ ئوكياندا،
بولۇر ئەرمىش گاھى زاھىر،
غايىپ ئىكەن گاھ پىنھاندا.

راۋاق ئوزره ئەلۋان-ئەلۋان،
چىقىپ بولۇت لىۋەن، لەرزان.
خىرام ئەيلەپ يۈرەر ئەرمىش،
پەرىشتەلەر، هورۇ-غىلمان.

ئۇنىڭ بىرى تەيجىن[29] ئەرمىش،
بارچە ئۇنى شۇنداق دەرمىش،
كۈمۈش تەنلىك، سىياقى گۈل،
يۈيخۇەن بىلەن ئوخشاش ئەرمىش.

دەرۋىش بىرىپ قەسىر تامان،
مەرمەر ئىشىكنى قىقىپ شۇئان،
شياۋيۈيگە[30] دەپ مەقسەتنى ئۇ،
شۇاڭچىڭغىمۇ[31] قىپتۇ بايان.

شاھ ئەلچىسى كەلگىنىدىن،
ئەتەي خەۋەر بەرگىنىدىن،
چىملىدىقتا ياتقان پەرى،
دەس تۇرۇپتۇ ئۇيقۇسىدىن.

ياستۇغىنى سۇرۇپ بىر يان،
تۇرۇپ مىكىپ ئۇ يان-بۇ يان،

قايرىپ ئىسىل پەردىلەرنى،
جامالىنى قىپتۇ ئايان.

زۇلفى-چىچى رەتسىز-چۇۋۇق،
كوزلىرى ھەم سەل ئۇيقۇلۇق.
خانىسىدىن چۇشۇپ كەپتۇ،
كىيىمنى كىيمەي تولۇق.

شامال يەلپۇپ كوينىگىنى،
لەرزان ئويناپ يەڭلىرىنى،
ئوينىغاندەك قىپتۇ گويا —
"قۇراق كىيىم" ئۇسۇلىنى.

يۇيۇخۇەن ئۇنسىز جىم تۇرغىدەك،
مارجان يېشى ئۇرغۇغىدەك،
نەشپۇت چىچەك ئاتقان چېغى،
يامغۇر سۇيى قۇيۇلغاندەك.

كوزلىرىنى تىككىنىچە،
شاھقا رەھمەت دەپتۇ شۇنچە:
"ئوتتۇشتۇق بىز تاپماي ۋىسال،
بۇ جۇدالىق ئەزدى مۇنچە.

جاۋياگدىيەندىن[32] چىققان پىتى،
ئۈزۈلدى بۇ سويگۈ رىشتى،
باقى ماگا پىگلەي ھەرەم،
كۈنۈم ئوتەر بوپ پەرىشتى.

قارىسام مەن پەسكە پات ـ پات،
چىلىقمىدى ئادىمىزات،
چاگئەنىمۇ كورەلمىدىم،
تۇمان ئىچرە تۇرار ھەيھات!

شۇ قەدىناس نەرسەم بىلەن،
ئىزھار ئىتەي كوگلۇمنى مەن،
ئالغاچ كىتىك مەندىن سوغا،
زەرچازىنى قۇتا بىلەن.

ئىككى چازا ـــ بىرسى ماگا،
بىر قۇتىنىڭ نىسپى ماگا،
زەر بىزەكنى تەگلا بولدۇم،
بولسۇن يىرىم قىسمى ئۇگا.

چازا كەبى بولسا نىيەت،
ئاينىمىسا ئوي قەتئىيەت،

خا زىمىندا، خاھى كوكتە،
ئۈچرىشارمىز بىز ئاقىۋەت.“

دەرۋىش ئاڭلاپ سوزنى تامام،
بولاي دىسە يولغا راۋان،
تاپىلاپتۇ پەرى ئاندىن،
شەرتلەشكەننى قىلىپ بايان:

”يەتتىنچى ئاي يەتتىسىدە،
شۇ چاڭشېڭدىيەن* قەسرىسىدە،
قۇلاق يېقىپ دېيىشكەنمىز،
تۇندە خالى پەيتىمىزدە:

‘ئەگەر كوكتە قۇش بولايلى،
قانات جۇپلەپ تەڭ ئۇچايلى!
ياشىساق گەر بۇ زىمىندا،
چىرماش دەرەخ-شاخ بولايلى!’“

ئاي ئۆتۈپتۇ، يىل ئۆتۈپتۇ،
نى ۋاقىتقا چەك يېتىپتۇ،
پۈتمەس ئەلەم دېڭىزىغا
ئۇلار شۇنداق غەرق پېتىپتۇ.

بەرباپ نەزمىسى

شاراقلايدۇ ئىرەنزار،
ساما قىلار توزغاقلار،
بارسام مېھمان ئۆزىتىپ،
تۈندە دەريا[34] بويىغا.

چۈشتى ئاتتىن ساھىپخان[35]،
تۇرار قولۇاقتا مېھمان[36]،
مەي بىلەن كەيپ قىلىشقا،
تەڭكەش ساز يوق ئۈنىگە.

مەس بولساقمۇ شات بولماي،
ئايرىلىشمۇ پات بولماي،
چۈشكىنىدەك بىلىندى
كەڭ دەرياغا تولۇن ئاي.

ئۈنتۈپ مېھمان مېڭىشنى،
ساھىپخان ھەم يېنىشنى،

ئاكلاپ قالدى كىمنىڭدۇ،
ئۇندا بەرپاپ چېلىشنى.

"ساز چالـغۇچى كىمدۇ" دەپ،
بارساق ئاۋازنى ئىزلەپ،
ساز توختىدى بىر هازا،
جىمىپ كەتتى قىلماي گەپ.

يېقىنلىتىپ قولۋاقنى،
كورمەك بولۇپ ئۇ ياقنى،
مەينى لىقلاپ قەدەھكە،
بەك يورۇتتۇق چىراقنى.

چاقىرساقمۇ هەرقانچە،
ملك تەستە ئۇ چىققانچە،
يېرىمىنى يۇزىنىڭ
بەرپاپ بىلەن توسقانچە؛

تارىسىنى سازلىدى،
قۇلغىنى تولغىدى،
چالماي تۇرۇپ پەدىگە،
سېھرىي ھىسلار ئۇرغۇدى.

سايرىتىپ ئۈ مۇڭلۇق تار،
ئەتتى دىلنى ئىزھار —
دېــدى گويا ساز بىلەن:
خورلۇق كورۇپ، بولدۇم خار.

كوڭــلىدە بار ئىشنى،
ئايغىنى — بېشنى،
بايان قىلــىپ ساز بىلەن،
خوپ بوشاتتى ئىچىنى.

چېكىپ سىرىپ چالغانچە،
تىترەتكەنچە، ئىلغانچە،
باشلاپ "قۇراق كىيىم"㊲دىن،
"ليۇياۋ"غىمۇ بارغانچە؛

غوڭۇلدىدى بوم تار بەك —
دەھشەت يامغۇر ياقــقاندەك،
زىل تارىنىڭ ساداسى —
چىقتى كۇس-كۇس پاراڭــدەك.

بوم تار بىلەن زىل تارى،
مۇڭ سىلىشــتى تەڭ بارى،

سەكرىگەندەك تەخسىدە،
مەرۋايىتلار قاتارى.

گاھ، كۈلگەنــدە باغدا گۈل،
سايرىغاندەك شوخ بۇلبۇل،
گاھى قۇمغا سىڭگەندەك،
سۇلار ئاقماستىن ئۇدۇل.

گاھ سوغ بۇلاق سۇيىدەك،
سۈنىك قاتقان مۇزىدەك،
ھېچبىر سادا چىقمىدى —
دەم ئالغانىنىڭ ئوزىدەك.

ئورلەپ دەردى ـ پىغانى،
ھەسرەتتە ئاھ ئۇرغانى،
ئاشار سادا چىققانــدىن
ساداسىز جىم تۇرغانى.

بىردىن كوزا سۇنغاندەك،
سۇ ھەر يانغا ئۇچقاندەك،
گاھى ئاتلىق لەشكەرلەر
تىغ ئوينىتىپ چاپقانــدەك.

سازنىڭ ئاخىرى تۈگەپ،
بىرلا سىرىلدى زەخمەك،
جاراڭلىدى توت تار تەڭ،
دۈردۈن-تاۋار يىرتقاندەك.

ھەممە قولۋاق بىردەكلا
جىم بولغان شۇ ئەسنادا،
شولا چېچىپ تولۇن ئاي،
ئۈزمەكتىكەن دەريادا.

سۈكۈتتە سەل ئويلىنىپ،
زەخمىگىنى قىستۇرۇپ،
تۈزەشتۈردى ئەڭنىنى،
تۈردى ھەم سۈرلۈك بولۇپ.

دىدى: ”نامۇ-ئەمالىم،
ئاستانە قارارگاھىم،
ناخشىچىمەن ئەسلىمدىن،
شىامۇلىڭدۇر㊳ ماكانىم.

مەن بەرباپقا بېرىلدىم،
ئون ئۈچ ياشتا يېتىلدىم،

كىرگىنىمچە ئومەككە[39]،
بىرىنچىگە قېتىلدىم.

سازنى قولۇمغا ئالسام،
ئەل قول قويدى ھەر چالسام،
ھەسەت قىلدى سەتەڭلەر،
كېلىشتۈرۈپ ياسانسام.

نەغمە قىلسام ھەر پەيتتە،
سوغا ياغدى ھورمەتتە،
چاڭئەنلىك ياش غوجاملار،
ئىنئام سۇندى بەس-بەستە.

سازغا تەڭكەش بارلىغى،
ساق قالمىدى تاغىسىغى[40]،
مەي چېچىلىپ مەسلىكتە،
بۇلغاندى باش-ئايىغى.

ئايلار ئۆتتى، يىل ئۆتتى،
كۆلكە چېكىگە يەتتى،
باھار بىلەن، كۈز بىلەن،
چاغلار شۇنداق بوش كەتتى.

ھەدەم كەتتى ئۇلۇمگە،
قېرىندىشىم ئەسكەرگە،
سەھەر ئۆتتى، شام كەلدى،
نۇقسان يەتتى ھوسنۇمگە.

شالاڭلىدى ئات-ھارۋا،
چولدەرىدى ئوي-ھويلا،
ياتلىق بولدۇم ياشىنىپ،
بىر سودىگەر غوجامغا.

مېنى قويۇپ ھىجراندا،
پايدا قوغلار ھەر ياندا،
ئالدىنقى ئاي كەتكەنتى،
چاي ئالغىلى فۇلياڭغا㊶.

ئۇ كەتكەنچە ئۇ ياقتا،
قاراپ قالدىم قولۋاقتا،
ئاي شولىسى چۈشىدۇ،
دەريا ئارا سوغاقتا.

تۈندە ئۇخلاپ چۈش كوردۇم،
ياش چېغىمنى خۇش كوردۇم،

ئويغانغانـدا مەگزىمدە،
پەدەز، ياشنى قوش كوردۇم.“

سازنى ئاڭلاپ دەسلەپتە،
ئاھ ئۇرغانتىم ھەسرەتتە،
ئەرزىيەتتىن دەرت بىلەن،
ئاھىم يەتتى پەلەككە.

ئۇمۇ، مەنمۇ خاركەنمىز،
ۋەيرانلىقتىن زاركەنمىز،
تونۇشمىغان تونۇشتۇق،
بىر قىسمەتكە ياركەنمىز:

”خان بالىقتىن ئايرىلـدىم،
بۇلتۇر بۇ يان قايرىلدىم،
شەھرى شۇنياڭ⑫ پالىنىپ،
بىتاپ بولۇپ زارلىدىم.

شۇنياڭ دىگەن خىلۋەتـكەن،
خۇش ناۋا يوق ئەجەپـكەن،
بىر ساز ئاڭلاش يىل بويى
مىڭ تىللادىن قىممەتكەن.

جايىم فېنجياڭ[45] بويىدا،
دوڭدە ئەمەس، ئويىدا،
بامبۇك ـ قومۇش قاپلىغان،
ئوي چورىسى ـ يولىدا.

ئۇندا سەھەر ـ ئاخشىمى،
ئاڭلايتتىمەن نىمىنى؟
قان يىغلىغان كاككۇكنىڭ،
مايمۇنلارنىڭ ئۇننى!

باھار، دەريا تاشقاندا،
كۆزدە سوغاق باسقاندا،
مەي ئىچىمەن ئوزەملا،
تەنها كېلىپ بۇ يانغا.

دىسىڭىز قومۇش نەي يوقمۇ؟
تاغ ناخشىسى ھەم يوقمۇ؟!
ساز كۆيلىرى چەلەڭگۈش،
ياقتۇرمايدۇ قۇلاقمۇ!

ئاڭلاپ بەرباپ ئۇننى،
مەززە قىلدىم كۆيىنى،

قۇلاق بىردىن ئىچىلدى —
كوك ئاچقاندەك يۈزىنى.

ئولتۇرۇشقا جاي ئىلىڭ،
يەنە بىر پەردە چېلىڭ!
يازاي «بەرباپ نەزمىسى»
سىز بۇنى بىلىپ قىلىڭ!“

تەسىرلىنىپ سوزۇمدىن،
مىدىر قىلماي ئورۇندىن،
قايتىپ بېرىپ هازادا،
سازنى چالدى يېڭىدىن.

بايىقىدەك كۆي ئەمەس،
هەسرەتكە تولغان پەۋەس،
ئولتۇرغانلار يىغلىشىپ،
ئۆكسۈپ كەتتى تەڭلا، بەس.

هەممە تەڭ يىغان قىلدى،
دىسەڭ كىم گىريان قىلدى،
جياڭجۈلۈق دوتەي جاناپ[44]
يېشىنى قىيان قىلدى.

كومۇرچى بوۋاي

بار ئىدى شۇنداق كومۇرچى بوۋاي،
ياغاچلار كېسىپ كويدۇرەر كومۇر نەنشەندە[45] تىنماي.

ئۈستى-بېشى چاك، ئىسلانغان يۈزى داغلىنىپ كەتكەن،
چىكە چېچى ئاق، قول-بارماقلىرى قارىيىپ كەتكەن.

كومۇر كويدۇرۇپ تاپقان پۇلىنى نىمە قىلماقچى؟
تېنىگە كىيىم، قوساققا تاماق غېمى قىلماقچى!

بايقۇش كىيگىنى بەك يېلىك كىيىم، تۇرسىمۇ تىترەپ،
سوغاق تىلەيدۇ كومۇرگە ئوبدان بازار بولسۇن دەپ.

ياققانتى كېچە تىزدا قېلىن قار شەھەر سىرتىدا،
كومۇرنى بېسىپ، كېچىلەپ بوۋاي كەلدى قار-مۇزدا.

قوساقمۇ ئاچتى، كۇنىمۇ ئورلىدى، كالا چارچىدى،
بوۋاي نەنمېندە[46] پاتقاق جايدىلا دېمىنى ئالدى.

بىردىن ئات چېپىپ كەلدى ئىككەيلەن، تاڭەي كىم ئىكەن؟
سېرىق پەلتۇلۇق، ئاق خەسە كوينەك يايلار ئىكەن!

ئۇلار كەلگەنچە بىر خەت چىقىرىپ، يارلىق بۇ، دېدى،
ھارۋىنى بۇراپ، كالىنى شىمال ياققا ھەيدىدى.

بىر ھارۋا كومۇر ئاشار مىڭ جىڭدىن ئەگەر ئۆلچىسە،
بوۋاي نە قىلغاي، ئوردا يايىسى ھەيدەپلا يۇرسە!

بىر ئورام شايە، يېرىم شاتاۋا ھەققىنى دىيىشتى،
ساراي يايىسى كالا بېشىغا چىگىپ قويۇشتى.

چيەنتاڭ كولى[47] بويىدا باھار سەيلىسى

يىگانە بۇتخانا[48] باشتىن شىپاڭغا[49] بويلىشىپ تۇرغان،
يېڭى لىقلانما كول ئۇزرە تۇمان سۇنى ئۆپۈپ تۇرغان.

تالاشىپ ئەركى بۇلبۇللار دەرەختە ئىللىغان جاينى،
ئۇۋا سالماققا قالىغاچلار لېيىن چىشلەپ ئۇچۇپ تۇرغان.

چىمەنلەر خويمۇ چايلاپتۇ، ئالار ئاتىنىڭ تۇۋاغىـغا،
كوزۇڭ قاماشتۇرار گۈللەر ھىدى گۈپ ـ گۈپ ئۇرۇپ تۇرغان.

ئەجەپ خۇشتارمەن سەيلىگە مەشرىق ياغىدا كولنىڭ،
كى مەجنۇن تال بىلەن ئاق قاش كومۇلگەن، چۈككۈلۈپ تۇرغان.

[ئىزاھلار]

① چۈيـجۇ ــ ھازىرقى جىـجياڭ ئۆلكىـسىنىڭ چۈيـشيەن ناھىيىسى ئەتراپلىرى.

② ئۈچ يۈز دەن ئاش ــ بەي جۈيىنىڭ بىر يىللىق مائاشى ھىسا-ۋىدا ئۇنىڭغا 300 دەن ئاشلىق بېرىلگەن.

③ خانبالىق ــ تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەن.

④ گۈلجان ــ گۈلخۇمارلار، گۈل ئالغۇچىلار.

⑤ ئون ئورتىنىڭ يىللىق بىـجى ــ تاڭ سۇلالىـسى دەۋرىـدە باج ئېلىشتا كىشىلەرنى يۇقۇرى دەرىجىلىك، ئوتتۇرا ھال، تۆۋەن دەرىجىلىك دەپ ئۈچ دەرىجىگە ئايرىغان. بۇ يەردە ئېيتىلغان "ئون ئورتا" ئوتتۇرا ھال دەرىجىدىكى ئون دىخاننى دىمەكـچى. ئاپتور بۇ ئارقىـلىق ئەينى ۋاقىتتىكى باي ـ تورىلەرنىڭ ئون دىخان تولىگەن بىر يىللىق باج ھىساۋىغا بىر توپ گۈلنى ئېلىپ تاماشا قىلىدىغانلىغىنى پاش قىلىدۇ.

⑥ خەن خاقانى ــ خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاسىنى كورسىتىدۇ. نامدا خەن خاندانلىغىنى تىلغا ئالغىنى بىلەن ئەمىلىيەتتە تاڭ خانـدانلىغىنىڭ پادىشاسىنى كوزدە تۇتىدۇ. بۇ شېئىردا مەقسـەتنى بىۋاسـتە ئېيتـماي، يوشۇرۇن ۋاستە بىلەن ئىپادىلەش ئۇسۇلى قوللىنىلغان.

⑦ خۇاچىڭ بۇلاق ــ خۇاچىڭ ھەرەمنىڭ يېنىدىكى ئارىشاڭ بۇلاق.

⑧ نىلۇپەر گۈل چىملدىق — نىلۇپەر گۈلى كەشتىلەنگەن چىملدىق.
⑨ پەرى — ياش يۈيغۇەن كوزدە تۇتۇلىدۇ.
⑩ قىز تۇغۇشقا خۇشتار بولغان — فېوداللىق جەمىيەتتە ئەسلىدە ئوغۇللار قەدىرلىنىپ، قىزلار كەمسىتىلەتتى، ئەمما ياش يۈيغۇەنىنىڭ پادىشاغا ياتلىق بولۇشى بىلەن ئۇنىڭ تۇققان - جەمەتلىرىنىڭ بەگلىك-لەرگە تەيىنلىنىشى ۋە مەرتىۋىسىنىڭ ئۈستۈرۈلۈشى نەتىجىسىدە، كىشىلەر ئوغۇلنى قەدىرلەشنى قىزنى قەدىرلەشكە ئۆزگەرتكەن.
⑪ لىشەن — شاھنىڭ يازلىق ئوردىسى جايلاشقان تاغ.
⑫ يۈيياڭ — ھازىرقى خېبېي ئۆلكىسىنىڭ جىشيەن ناھىيىسى.
⑬ "قۇراق كىيىم" ناخشىسى — بىر خىل مۇزىكىنىڭ نامى بولۇپ، شىنجاڭ، گەنسۇ قاتارلىق جايلاردىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە تارقالغان، كېيىن لى لۇڭجى ئۆزگەرتىپ تۈزۈپ چىققان.
⑭ بۇ مىسرادا ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى تۈپەيلىدىن ھەممە جايىنى تۇتەك - تۇمان قاپلاپ، پادىشانىڭ ئۆز ئوردا خىزمەتچىلىرى ۋە مۇھاپىزەتچى قوشۇنلىرى بىلەن سىچۈەن تەرەپكە قېچىپ كەتكەنلىكى كوزدە تۇتۇلىدۇ.
⑮ ئالتە قوشۇن — شاھنىڭ مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنى. شاھنىڭ مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنى ئوڭ قاناتتا ئىككى، سول قاناتتا ئىككى، ئارقا تەرەپتە ئىككى بولۇپ ئالتە قىسمىغا بولۇنۇپ مۇداپىئە قىلىدىغان بولغاچقا، كېيىنكى ۋاقىتلاردىمۇ مۇھاپىزەتچى قوشۇننى ئالتە قوشۇن دەپ ئاتاش ئادەتلىنىپ قالغان. بۇ يەردە ئۇ قوشۇننىڭ كېنېرالى بولغان چېن شۈەنلى يېتەكچىلىگىدىكى مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنى ياڭ گۈيفېي بىلەن ئۇنىڭ ئاكىسى ياڭ گوجۇڭنى ئۆلتۈرۈشنى تەلەپ قىلىپ چىڭ تۇرۇۋېلىپ ئالغا باسقىلى ئۇنىمىغانلىقىنى كورسىتىدۇ.
⑯ قاشى قەلەم — ياڭ يۈيغۇەن يەنى ياڭ گۈيفېي. قوشۇن ۋە

ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ قاتتىق تەلۋى ئارقىسىدا ياڭ يۈيخۇەن بوغۇپ ئۆلتۈرۈلدۇ.

⑰ جيەنگې — جيەنمېنشەن تېغى، ھازىرقى سىچۇەن ئۆلكىسىنىڭ شىمالىدا بولۇپ، ئۇ يەرنىڭ يوللىرى ئەگرى-توقاي بولغانىنىڭ ئۈستىگە، جىلغا-تاغلار ئارىسىغا ئاسما كۆۋرۈك سېلىنغان. جيەنگېنىڭ شىمالىي قىسمىدا مۇھىم ئۆتكەل بار، شەنشىدىن سىچۇەنگە بېرىشتا ئاشۇ ئۆتكەلدىن ئۆتۈش كېرەك.

⑱ ئېمېي — ئېمېي تېغى، ھازىرقى سىچۇەن ئۆلكىسى تەۋەسىدىكى تاغ. بۇ يەردە لى لۇڭجىنىڭ سىچۇەنگە بارغانلىقىنى دېمەكچى.

⑲ دانا شاھ — لى لۇڭجى. ياڭ يۈيخۇەن ئۆلتۈرۈۋېتىلگەندىن كېيىن، لى لۇڭجى ئۇنى ئويلاپ، دۆلەتنىڭ ھېچ ئىشىنى ئويلىماي يۈردۇ. بۇ سۆزدە مەسخىرە پۇراق بار.

⑳ ھەرەمباغ — سىچۇەندە ۋاقىتلىق سېلىنغان خان ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلدۇ.

㉑ تۈندە يامغۇر-قوڭغۇراق — كېچىلىرى ياققان يامغۇر ۋە ئۆي لەمپىلىرىدىكى قوڭغۇراقلارنىڭ ئاۋاز چىقىرىشىدىن لى لۇڭجىنىڭ يۈرەك-باغرى زىدە بولۇپ، ياڭ يۈيخۇەننى تولا ئەسلىگەنلىكى كۆزدە تۇتۇلدۇ.

㉒ پەلەك چەرخى ئۆرگۈلدى — ئەن لۇشەن توپىلىڭى بېسىقتۇرۇلغانلىقى كۆزدە تۇتۇلدۇ. ئەن لۇشەن توپىلىڭى تىنجىتىلغاندىن كېيىن، لى لۇڭجى ئات-ھارۋىلىرىنى قوشتۇرۇپ، ئىلگىرىكى پايتەختىگە قاراپ يول ئالغان.

㉓ ئاشۇ يەر — ماۋېيپو، ئۇ يەردە ياڭ يۈيخۇەن بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن. لى لۇڭجى ماۋېيپوغا كەلگەندە ھۇشىدىن كەتكەندەك بولۇپ كەتكەن.

㉔ بۇ يەردە ئېيتىلغان ئارىشاڭ بۇلاق، گۈلباغلار، تەيىيدىكى نىلۇ-

پەرلەر، ۋېيياڭدىكى بوستانلارنىڭ ھەنىنۋاسى خەن خاندانلىغى دەۋرىدىكى جايلار ۋە باغلار، ئەمما خەن خاندانلىغى ئۈستىدە گەپ بارغىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە تاڭ خاندانلىغى كوزدە تۇتۇلىدۇ. بۇ جايلارنىڭ ھەممىسى خانغا ئاتاپ مەخسۇس ياسالغان.

㉕ جەنۇپ ھەرەم — خان ئوردىسىنىڭ جەنۇبىدىكى ھەرەم. لى لۇڭجى سىچۇەندىن پايتەخت چاڭئەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن پادىشا بولماي، ئالدى بىلەن جەنۇپ ھەرەمدە تۇرۇپ، كېيىنچە مەغرىپ ھەرەمگە كوچكەن.

㉖ بوپتۇ ئاقۋاش — ئەينى ۋاقىتتا خاننىڭ كوڭلىنى ئېچىش ئۈچۈن مەخسۇس ناخشا-ئۇسۇل مەشغۇلاتى بىلەن بىرقانچە يۈز شاگىرت قىز-ئوغۇللار ليۇەن باغچىسىدا مەشغۇلات ئوتكۈزگەن. ئۇلارنىڭ نامى شاگىرت دەپ ئاتالغان. تاڭ خاندانلىغىنىڭ خانى لى لۇڭجى ئۇلارغا ئوزى ساز-نەغمە ئۈگەتكەن. مانا ئەمدىلىكتە ئۇلار قېرىپ موماي، بوۋاي بولۇپ كەتكەن.

㉗ لىڭچيۇك — ھازىرقى سىچۇەن ئولكىسىدىكى بىر جاي.

㉘ خۇڭدۇمېن — خۇڭدۇمېن دەرۋازىسى، خۇڭدۇمېن ئەسلىدە خەن خاندانلىغى دەۋرىدىكى ئوردىنىڭ بىر دەرۋازىسى بولۇپ، بۇ يەردە تاڭ خاندانلىغى كوزدە تۇتۇلىدۇ.

㉙ تەيجېن — ياڭ گۈيفېينىڭ نامى. ئۇ نام ئۇنىڭغا كەيىۋەن يىللىرىنىڭ 28-يىلى بۇۋىلىك نامى بېرىلگەندە قويۇلغان.

㉚㉛ شىياۋ يۈي، شۇاڭچېك — ھەر ئىككىسى قەدىمقى رىۋايەتلەردىكى ھور-پەرىلەرنىڭ ئىسمى بولۇپ، بۇ يەردە ئۇلار ئارقىلىق ياڭ يۈيخۇەننىڭ ھور-پەرىگە ئايلانغانلىغىنى بىلدۈرمەكچى. شىياۋ يۈي ھىلىقى دەرۋىش بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن، ئۇ يەنە شۇاڭچېك ئارقىلىق بۇ خەۋەرنى تەيجېننىڭ ئوزىگە مەلۇم قىلغان دىمەكچى.

㉜ جاۋياڭـديەن ــ خەن سۇلالىسىنىڭ ئوردىسىدىكى بىر جاي، بۇ يەردىمۇ گەپ خەن سۇلالىسىنى تىلغا ئېلىش ئارقىلىق تاڭ سۇلالىسىگە قارىتىلغان.

㉝ چاڭشېڭديەن ــ تاڭ سۇلالىسىنىڭ خۇاچىڭ ئوردىسى ئىچىدىكى بىر سارايىنىڭ ئىسمى.

㉞ دەريا ــ شۇنىياڭ دەرياسى، چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ ھازىرقى جياڭشى ئۆلكىسى جيۇجياڭ شەھىرىنىڭ شىمالىدىكى بىر قىسمىنىڭ ئاتىلىشى.

㉟ ساھىپخان ــ ئاپتور ئۆزىنى دىمەكچى.

㊱ مېھمان ــ ئاپتورنىڭ ئۇزىتىپ بارغان دوستى.

㊲ "قۇراق كىيىم" ــ قۇراق كىيىم ناخشىسى. ئىزاھ ⑬ كە قاراڭ.
"ليۇياۋ" ــ شۇ ۋاقىتتىكى يەنە بىر ئاھاڭ.

㊳ شيامۇلىڭ ــ چاڭئەنگە يېقىن جايدىكى بىر مەھەللىنىڭ ئىسمى، بەرباپ چالغۇچى ئايالنىڭ ئۆي ـ جايى شۇ يەردە بولغان.

㊴ ئومەك ــ خان ئوردىسىغا خاس بولغان ناخشا ـ ساز ئۆمىگى، ھېلىقى سازچى ئايال ئاشۇ ناخشا ـ ساز ئۆمىگىنىڭ بىرىنچى گۇرۇپپىسىدا بولغان.

㊵ ساق قالمىدى تاغىغى ــ تاماشىچىلار سازغا تەڭكەش قىلىپ بېشىنى لىڭشىتىۋەرگەچكە، باشلىرىدىكى تاغاقلىرىمۇ چۇشۇپ كېتىپ سۇنغان، يەنە بەزىلەر سازغا تەڭكەش قىلىپ تاغاق، يامارىغۇچ، قىسقۇچ ـ چازىلىرىنىمۇ چېلىپ سۇندۇرۇۋەتكەن دىمەكچى.

㊶ فۇلياڭ ــ ھازىرقى جياڭشى ئۆلكىسىدىكى جېڭدېجېن شەھىرىگە يېقىن جاي، ئەينى ۋاقىتلاردىكى بىر ناھىيە. شۇ چاغلاردا ئۇ يەردە چاي سودىسى تەرەققى قىلغان.

㊷ شۇنىياڭ ــ ھازىرقى جياڭشى ئۆلكىسى تەۋەسىدىكى بىر شەھەر،

شۇ چاغلاردا بەي جۇيىى توۋەنگە چۇشۇرۇلگەن جاي.

㊸ فېنجياڭ — بىر دەريانىڭ ئىسمى.

㊹ جياڭجۇلۇق دوتەي جاناپ — بەي جۇيىى ئۆزىنى دىمەكچى. ئۇ چاغلاردا بەي جۇيىى جياڭجۇ ئايمىقىدا دوتەي ياردەمچىسى بولغان.

㊺ نەنشەن — چاڭئەن شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر تاغ.

㊻ نەنمېن — شەھەرنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسى.

㊼ چيەنتاڭ كولى — هازىرقى خاڭجۇ شەھىرىدىكى شىخۇ كولىنىڭ باشقىچە ئاتىلىشى.

㊽ يىگانە بۇتخانا — گۇشەن بۇتخانىسى. ئۇ شىخۇ كولىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يالغۇز چوققىغا جايلاشقان مەنزىرىلىك جاي.

㊾ شىپاڭ — گۇشەن بۇتخانىسى بىلەن ئۇدۇلمۇ-ئۇدۇل بويلىشىپ تۇرغان بىر شىپاڭ.

ليۇ زۇڭيۇەن

ليۇ زۇڭيۇەن (مىلادى 773 — 819 - يىللار)نىڭ تەخەللۇسى زىخۇ بولۇپ، خېدۇڭ (هازىرقى سەنشى ئۆلكىسىنىڭ يۇڭجى ناھىيىسى)دا تۇغۇلغان. ئۇ تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئىلغار مۇتەپەككۇر ۋە نەسرىچى ئىدى. ئۇنىڭ شېئىر - نەزمىلىرىنىڭمۇ ئۆزگىچىلىكى بار، ئۇسلۇبى يېڭى ۋە شوخ - جانلىق، ئۇنىڭ تەبىئەت مەنزىرىلىرىنى تەسۋىرلەيدىغان ئەسەرلىرى كۆپ سانىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇ شۇ ۋاقىتلاردا بىرقەدەر ئىلغار ھىساپلانغان ۋاڭ شۇۋېن (تاڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنزۇڭ خانى ئىشەنچ قىلىدىغان بىر چوڭ ئەمەلدار)نىڭ سىياسى گۇرۇھىغا قاتناشقان، كۇرەشتە مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن مەنسۇۋى تۆۋەنلىتىلىپ يۇڭجۇ (هازىرقى خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ لىڭلىڭ ناھىيىسى)دا دوتەي ياردەمچىسى بولغان. ئاخىرىدا ليۇجۇ (هازىرقى گۇاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونىغا تەۋە جاي)دا ۋاپات بولغان. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى «خېدۇڭلۇق ليۇ جاناپنىڭ دىۋانى»غا كىرگۈزۈلگەن، بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

قار ياققاندا دەريادا

تاغ ئارا قاقماس قانات قۇش - جانۋار،
يولدا چىلىقمايدۇ ھەم بىر يول باسار.

كىيىنىپ قارلىقنى قىيىقتا بوۋاي،
قاردا دەريادىن ئۆزى بىلىق تۇتار.

لىيۇجۇ[1] راۋىغىدا توت ئايماق بىگىگە[2] يوللانغان سالام

راۋاق ئۈزرە ئۆزاق باقتىم شۇ كەڭ دالا تامانىغا،
بىشىمنى باستى غەم ئوخشاپ گويا دەريا قىيانىغا.

نىلۇپەر تۇرمىدى ھىچ جىم شامالالار ئەۋجىدىن بىر دەم،
يىپىشقاق تامدا ئىگرايدۇ قىلىپ يامغۇر ئازاۋىغا.

داۋان-تاغ، دەل-دەرەخ توستى كوزۇمنى پەردە بوپ شۇ دەم،
ئىقىنلار زەپمۇ تولغاندى ئاقالماي ئوز راۋانىغا.

بۇ يان كەلگەن بىلەن بارچە سىلىپ بەلگە ③ يۇرەر جايغا،
بەسى-مۇشكۇل خەۋەرلەشمەك، ئىردىشمەك ھەم ۋىسالىغا!

[ئىزاھلار]

① لىيۇجۇ — ھازىرقى گۇاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونىدىكى لىيۇجۇ شەھىرى.

② توت ئايماق بېگى — جاڭجۇ (ھازىرقى فۇجيەن ئۆلكىسىدىكى لۇڭشى) بېگى خەن تەي، تىڭجۇ (ھازىرقى فۇجيەن ئۆلكىسىدىكى چاڭتىڭ) بېگى خەن يې؛ فېڭجۇ (ھازىرقى گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىدىكى فېڭشەن) بېگى چېن جيەن، ليەنجۇ (ھازىرقى گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىدىكى ليەنشيەن) بېگى ليۇ يۇيشى قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ. ئۇلارمۇ ليۇ زۇڭيۈەن بىلەن بىرلىكتە ۋاڭ شۇۋېن باشچىلىقىدىكى سىياسىي يېڭىلاش ھەرىكىتىگە قاتناشقان بولۇپ، ھەرىكەت مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن سىياسىي جەھەتتە بېسىم ۋە زەربىگە ئۇچرىغان.

③ سىلىپ بەلگە — شۇ دەۋردە جەنۇبىي ئۆلكىلەردىكى مىللەتلەردە بەدىنىگە ئىز چىقىرىپ بەلگە قىلىۋالىدىغان ئادەت بولغان.

يۈەن جېن

يۈەن جېن (مىلادى 779 ـــ 831 ـ يىللار) نىڭ تەخەللۇسى ۋېيجى بولۇپ، خېنەن (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ لوياڭ شەھىرى)دىن. ئۇ كىچىك ۋاقىتلىرىدا ئائىلىسى بەك نامرات ئۆتكەن، مىلادىنىڭ 810 ـ يىللىرى تەپتىش بېگى بولغان. ئۇ ئوردا ـ ھەرەم ئاغىلىرى ۋە كونا تورىلەر بىلەن كۈرەش قىلغانلىقى سەۋەبىدىن مەنسىۋى تۆۋەنلىتىلىپ تۇڭجۇ (ھازىرقى سىچۈەن ئۆلكىسىنىڭ داشيەن ناھىيىسى)غا دوتەي ياردەمچىسى بولغان. ئۇ بەي جۈيىي بىلەن بەك يېقىن مۇناسىۋەتتە بولۇپ ئۆتكەن دوستلاردىن بولغاچقا، ئۇ ئىككىسىنىڭ شېئىرىي ئۇسلۇبىمۇ ئاساسەن ئوخشاپراق كېتىدۇ. ئۇنىڭ شېئىر ـ نەزملىرىدە ئەينى دەۋردىكى ئىجتىمائىي رىيال تۇرمۇش بىرقەدەر چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ھەمدە ئائىلىسىدىكى كىشىلەر، دوستلىرى ئوتتۇرىسىدىكى چىن دوستلۇق مۇھەببىتى ئىنتايىن ئىنچىكە تەسۋىرلەنگەن. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئۈچ شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

توقۇمىچى قىزلار ناخشىسى

توقۇمىچى قىز بولدى نىمىشقا شۇنچە پايپىتەك؟
پىللە قۇرۇتى يېتىلەي دىدى بولۇپ ئۈچ تۇلەك!

پىر ھىممىتىدىن، قىز مېھنىتىدىن مەشۇت يېتىلدى،
باج-سېلىغىمۇ چۈشتى بالدۇرلا ھەر يىلقىدىن بەك!

ئەمەلدارلارنىڭ نەسلىگىدىن دەپ بولامدۇ باجنى،
بۆلتۈردىن سوقۇش بولۇپ تۇرغىنى سەۋەپتۇر، دىمەك:

چىمىلدىق قىلار سەركەردىلەرنىڭ توھپىكارلىرى،
جەڭ قىرغىنىدا يارىلانغاننى تاڭماقلىق كېرەك.

غوزىدىن يىپەك ئېلىپ گەزلىمە توقۇش تەس ئەمەس،
مۈشكىلى ئۇنى دۇكانغا تارتىپ كەشتە چۈشەرمەك.

ياتلىق بولمىدى ئاقىرىپ چېچى ياشانغان بىلەن،
خوشنا ئىككى قىز بولغاچقا ئىشچان كەشتىچى زىرەك.

ئومىچۈك تورى ئۇي لەمپىسىدە لەپپەڭشىمەكتە،
ئومىچۈك ئۈچۈن شۇ تاپتا ئوبدان بولماقتا ئەمەك.

قۇرۇت چېغىدا بوشلۇقتا تورلار توقۇپ ئويناركەن،
ئۆرتىمدى شۇ تاپ قىزلار قەلبىنى ئىشتىياق-تىلەك!

لىتيەننىڭ① جياڭجۇ② ئايمىقىغا دوتەي ياردەم-چىسى قىلىپ چۈشۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلاپ

شام چىراق پىل-پىل ياناتتى نۇرى يوق، خىرە تازا،
ئاڭلىسام جيۇجياڭغا چۈشۈپسەن ئىلىپ ئەيىپ-جازا.
يۇلقۇنۇپ تۇردۇم شۇ ئان سەكراتتا ياتقان جايدا مەن،
كوزنىگىمدىن ئۇردى يامغۇر-يەل ئۇيۇمگە بىر هازا.

تاشقى ھەرەم③

قىزىلگۈلگە پۈركەنسىمۇ ھەر قاياغى،
غۇربەت ئىچرە قاپتۇ شاھنىڭ ھەرەمباغى.
سوزلىشىدۇ ئاقۋاش موماي كىنىزەكلەر④،
شۇەنزۇڭ ⑤ ئىرۇر پارىڭىنىڭ باش-ئاياغى.

[ئىزاھلار]

① لىتيەن — بەي جۈيى.

② جياڭجۇ — هازىرقى جياڭشى ئولكىسىدىكى جيۇجياڭ شەھىرى. مىلادىنىڭ 815-يىلى بەي جۈيى فېئودال ھوكۇمرانلار گۇرۇھىنىڭ سىياسى زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، شۇ جايغا چۈشۈرۈۋېتىلگەن.

③ تاشقى ھەرەم ــ پايتەختتىكى ئوردىدىن باشقا جايغا مەخسۇسلا پادىشانىڭ دەم ئېلىشى ئۈچۈن سېلىنغان ھەرەمباغ.
④ ئاقۋاش موماي كېنىزەك ــ شۇەنزۇڭ دەۋرىدىكى ئوردا كېنىزەكلىرى، مانا ئەمدى قېرىپ چاچلىرى ئاقارغان، دېمەكچى.
⑤ شۇەنزۇڭ ــ تاڭ خاندانلىقىنىڭ پادىشاسى لى لۇڭجى.

جيا داۋ

جيا داۋ (مىلادى 779 ــ 843 ـ يىللار) فەنياڭ (ھازىرقى بېيجىڭ شەھىرىگە يېقىن جاي)دىن. ئۇ دەسلەپكى مەزگىللەردە دەرۋىشلىك قىلغان، كېيىنچە دەرۋىشلىكنى تاشلاپ كىچىك ئەمەلدار بولغان. ئۇنىڭ شېئىرىي ئۇسلۇبى مېڭ جياۋ دىگەن شائىرنىڭكىگە ئوخشاپراق كېتىدۇ، شېئىرلىرى خەن يۈي دىگەن شائىرنىڭ قەدىرلىشىگە مۇيەسسەر بولغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

ساڭگەندىن① ئۆتكەندە

كى بىڭجۇدا ② بولۇپ مېھمان ئۆتۈپتۇ ئۇندا ئون ياز ـ كۈز،
كېتىش ئىستەكى شيەنياڭغا③ ئەسەر قىلدى كېچە ـ كۈندۈز.
ئۆتۈپ ساڭگەن ئۇ ياغىغا بۇرۇلسام كەينىمە باقىپ،
ماڭا ئەمدى شۇ بىڭجۇمۇ تۇيۇلدى ئۆز يېزامدەك ئۆز.

تاپالمىدىم دەرۋىشنى

سورىسام شاگىرتتىن قارىغاي يېنىدا،
دېدى ئۇ: ”ئۇستازىم دورا يىغماقتا.
مۇشۇ تاغ ئىچىدە بولۇت قەرىدە،
ئۇزەممۇ بىلمەيمەن نەدە شۇ تاپتا!“

[ئىزاھلار]

① ساڭگەن ــ ساڭگەن دەرياسى، ھازىرقى ئىسمى يۇڭدىڭخې. ئۇ دەريا سەنشى ئۆلكىسىنىڭ مايى ناھىيىسىدىن باشلىنىپ خېبېي ئۆلكىسى ئارقىلىق شەرقىي دېڭىزغا قۇيۇلىدۇ.

② بىڭجۇ ــ ھازىرقى سەنشى ئۆلكىسىدىكى تەييۈەن شەھىرى.

③ شيەنياڭ ــ ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىدە بولۇپ، بۇ يەردە شۇ دەۋردىكى ئاستانە چاڭئەن كوزدە تۇتۇلىدۇ.

لى شېن

لى شېن (مىلادى 780؟ ــ 846 ـ يىللار) رۇنجۇ ئايمىغىنىڭ ۋۇشى (ھازىرقى جياڭسۇ ئۆلكىسىگە تەۋە جاي)دىن بولۇپ، مىلادىنىڭ 806 ـ يىلى تەشرىپدارلىقتا ئۆتۈپ باسقاق بەگ بولغان. ئۇ چاغلاردا ئۇنىڭ شېئىرىيەتتە داڭقى چىققان بولۇپ، ئۇ بەي جۈيىي بىلەن يېقىن دوست بولۇپ ئۆتكەن. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇر-دۇق.

ئىككى شېئىر

1

ئوتىدى مايسىنى چىڭ چۈشكە قەدەر،
تۈۋىنى نەملىدى ھەممە تامچە تەر.
بىلەرمۇ ھەر دانىنىڭ بۇ قىسمىتىنى،
تەخسىدە غىزا يەپ ھوزۇر قىلغان ئەر؟

2

ئەتىياز چېچىلغان ھەر تال ئۇرۇقتىن،
تۈمەن دان ئېلىنار كۆز كەلگەن مەھەل.
يەرلىرى ئاق قالماس، ئەمما ئاچلىقتىن،
يەنىلا دېخانغا يېتىدۇ ئەجەل.

ليۇ چا

ليۇ چا مىلادىنىڭ 810 ـ يىللىرى ئەتراپىدا ئۆتكەن شائىر بولۇپ، ھازىرقى خۇاڭخې دەرياسىنىڭ شىمالىي قىسمىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن. ئۇ بەك ھاكاۋۇر بولغاچقا، كۆپلىگەن تالىپلار بىلەن چىقىشالماي ئۆتكەن. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

لەشكەرلىكتە

يېرىلغان كول ① بويىدا يەر بوران ـ جۇت دەستىدىن توڭلاپ،
غاراسلاپ چۇششەر شاخلار دەرەخلەر تېنىدىن ئاجراپ.
كورۇنمەس ئادىمى ئەمما كېلەر نەيىنىڭ ئۈنى لەرزان،
قىزىل ئەلەم بارار ئۆرلەپ تياناشان قارىنى بويلاپ.

[ئىزاھ]

① كول ـــ قەدىمقى دەۋردىكى چىڭخەي ۋە شىنجاڭ تەۋەسىدىكى كوللەرنى دىمەكچى.

سۇي خۇ

سۇي خۇ بولىك (ھازىرقى خېبېي ئۆلكىسىدىكى دىڭشيەن ناھىيىسى) دىگەن جايدىن بولۇپ، مىلادىنىڭ 796 ـ يىلى تەشرىپدارلىقتا ئۆتۈپ باسقاق بەگ دەرىجىلىك ئەمەل تۇتقان. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

ئاستانىدىكى① نەنجۇاڭ② كەنتىگە بېغىشلاپ

بۇندا بۇلتۇر بۇ كۈنى بولماق ماڭا بولغان نېسىپ،
گۈلچىراي بىرلە توغاچ گۈلى تۇراركەن بەسلىشىپ.
جونىگەنكىن قايىسى ياقلارغا بۇگۈن ئۇ گۈلچىراي،
بۇ باھار توغاچقىنا تۇرۇپتۇ تەنھا ئېچىلىپ!

[ئىزاھلار]

① ئاستانە ــ چاڭئەن يەنى ھازىرقى شىئەن شەھرى.

② نەنجۇاڭ ـ چاڭئەن شەھرىنىڭ ئەتراپىدىكى بىر كەنت.

ئاپتور بىر يىلى چوكانتال ۋاقتىدا شەھەر سىرتىغا چىقىپ، نەنجۇاڭ كەنتىدىكى بىر ھويلىدا توغاچ دەرىخىنىڭ يېنىدا بىر قىزنىڭ تۇرغانلىغىنى كورىدۇ. ئۇ ھىلىقى قىزدىن سۇ سوراپ ئىچىدۇ، قىزمۇ ئۇنىڭغا قىزغىن مۇئامىلە قىلىدۇ. ئىككىنچى يىلى ئۇ يەنە نەنجۇاڭ كەنتىگە كېلىدۇ، ئەمما ئۇ قىزنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنىڭ دېرىكىنى ئالالمايدۇ. بۇ شېئىر شۇ ئىشقا بېغىشلاپ يېزىلغان.

لى خې

لى خې (مىلادى 791 — 816 ـ يىللار) نىڭ تەخەللۇسى چاڭجى، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئاقسوڭەك جېڭۋاڭنىڭ كېيىنكى ئەۋلاتلىرىدىن بولۇپ، چاڭگۇ (هازىرقى خېنەن ئۆلكىسىدىكى يىياڭ ناھىيىسىنىڭ غەربىي قىسمىدا) دا دۇنياغا كەلگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ 7 يېشىدىلا شېئىر ـ نەزمە تۈزەلەيدىغان بولغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرى سىرلىق، يوشۇرۇن، تەسەۋۋۇر كۈچىگە باي، ئىنتايىن قويۇق رومانتىك تۈسكە ئىگە بولۇپ، تاڭ دەۋرى شېئىرلىرى ئىچىدە ئۆزگىچە ئۇسلۇپتا يېزىلغان. ئۇ شېئىرىي پىكرىنى غەلىتە سۆزلەر بىلەن ئىپادىلەشكە خۇشتار بولغاچقا، ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى ئاسانلىقچە چۈشەنگىلى بولمايدۇ. ئۇ 27 يىللا ئۆمۈر كۆرگەن. بۇ يەردە بىز ئۇنىڭ بەش شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

ئاياغ مەھەللىدىكى باغچا[1]

تۆشمۇ ـ تۆشتا گۈل ئېچىلغان شاخ ـ شېخىدا سانجاق
بولۇپ،
هور سەنەمنىڭ مەڭزى ئوخشاش قىپ ـ قىزىل هەم ئاپپاق
بولۇپ.

كەچ باھاردا ھىد ـ ھوسىنىدىن يوقىتۇر ئەمدى بەلىگۈ ـ
نىشان،
راۋان بوپتۇ پەسلى باھار شاملىغا ئامراق بولۇپ②.

چاڭگۇدىكى يۇقۇرقى باغنىڭ يېڭى بامبۇك
نوتىسىغا بېغىشلاپ

سويۇپ بامبۇك قوۋزىغىن يازدىم مۇڭلۇق نەزمىلەر③،
ئىپار كىرەر دىماققا، ئاقتا قارا سەترىلەر.
كىم قىزىقسۇن بۇ كەمدە نوتا بىلەن نەزمىگە؟
باسار تامچىپ شاخلارنى مانان قىرو ـ قەترىلەر.

چۇشۇمدە ئەرشكە زىيارەت④

پاقا، توشقان⑤ ياش توكەر نالە قىلىپ پەلەكتە،
ئاي قەسرىدىن بۇلۇتقا كۇمۇش زىيا توكمەكتە.

چومۇپ ئۇتتى شەبنەمگە چاقا ئۇخشاش تولۇن ئاي،
دالچىنزارلىق سوقماقتىن ھور ـ پەرىشتە كەلمەكتە.

ئىلاھ تېغى ئاستىدا يەر دېڭىزغا ئايلىنار،
ئەۋلىياغا بۇ جەريان تېز بىلىنەر ئەلۋەتتە.

كوكتىن باقسام ئىقلىمغا[6] كورۇندى ئۇ نوقۇتتەك،
سۇغا ئوخشاپ دېڭىزلار تۇرغان گويا چوچەكتە[7].

يەنمېن دوتىيگە بېغىشلاپ[8]

قارا بۇلۇت بېسىپ قەلئەنى قىلماق بولدى ۋەيرانە،
ساۋۇتتا چاقنىدى ۋال-ۋۇل قۇياش شولىسى ھەر يانە.

نەقمشلىق بۇرغا كەچكۈزنىڭ كوكىنى زىلزىلە ئەتتى،
قورۇل-چېكرا بويىغا تۇن ئۇيۇل قاندەك بوياق سەپتى.

قىزىل تۇغ يوكىشىپ يولدا، سۇرۇپ يىشۇيغىچە[9] باردى،
كۇچەپ ئۇرغان بىلەن دۇمباق قىرودىن بوغۇلۇپ قالدى.

باھادىرلارغا ئىنئام[10] دەپ مال-ئالتۇن راسلىدى بەگ-خان،
ئېلىپ خەنجەر ئوزىن ئاتتى ئۇرۇشقا، خان ئۇچۇن ھەر جان.

لى پىڭنىڭ[11] غوڭقا كۈيلىرى

كۈزنىڭ زۇمرەت ئاسمىنىدا غوڭقا ئۈنى سەييار ئەيلەر،
بۇلۇتلارمۇ تاغ بېشىدا توختاپ ئۇڭا خۇمار ئەيلەر.

شاھ سەنەمنىڭ كوزلىرىدىن ياشلار تامچىپ بامبۇكزارغا[12]،
سۇنۇي خېنىم[13] ئاڭلاپ غەمدىن سىنەلىرىن سەكپار ئەيلەر.

سىھىرلىك قۇدرەت بىلەن لى پىڭ شۇ دەم نەغمە قىلىپ،
ئاستانىدا جىمى جاننى ساز مۇڭىغا خۇشتار ئەيلەر.

زىل ساز ئۈنى كۇئېنلۇننىڭ مەرمەرلىرى سۇنغانچىدۇر،
ياڭراقلىغى سۇمرۇغلارنىڭ چىللىشىنى ئىنكار ئەيلەر.

گاھى مۇڭى ئۇكسىتىدۇ لەيلىلەرنى ياش ئاققۇزۇپ،
گاھ شوخ كۈيى خۇش قاتنىمۇ جەۋلان بىلەن ئىپار ئەيلەر.

ئۇن ئىككى چوڭ دەرۋازىدا[14] جۇتنى زەبون ئەتتى ئىللىق،
يىگىرمە ئۈچ مەشۇت تارنى[15] ھەتتا تەڭرى ئىختىيار ئەيلەر.

ئايال خۇدا ياماپتىكەن تاشتا ئاسمان يېرىغىنى،
غولىدى تاش ساز مۇڭىدىن، كۆز يامغۇرى شار ـ شار ئەيلەر⑯.

تىلسىماتقا كىرسەم، لى پىلىڭ دەرس بەرمەكتە مومايلارغا،
لەھەڭ بېلىق پىلتىڭلىشىپ، ئەجدىھامۇ ھەيبار ئەيلەر.

زوقمەن بولۇپ سازغا توشقان، سەزمەي قىرو چۈشكىنىنى،
ئايدا ۋۇگاڭ دالچىن تاياپ، كوزى سەگەك بىدار ئەيلەر.

[ئىزاھلار]

① ئاياغ مەلىدىكى باغچا ــ ئاپتورنىڭ چاڭگودىكى ئائىلىسىگە يېقىن جايىدىكى بىر باغچا.

② پەسلى باھار شامىلىغا ئامراق بولۇپ ــ گۈل بەرگىلىرى شامالدا توكۈلۈپ كەتكەنلىكى، پۇرىغىدىن مەھرۇم بولغانلىقىنى باھار شامىلىغا ئامراق ـ ئىشقىۋاز بولۇپ كەتكەن دەپ تەسۋىرلەيدۇ.

③ مۇڭلۇق نەزمىلەر ــ ئاپتورنىڭ ئۆز نەزمىلىرى. بۇ يەردە ئاپتور ئۆز نەزمىلىرىنىڭ قەدرى ـ قىممىتى بولمىغانلىقىنى، پەقەت ئامبۇك نوتىلىرىغا يېزىپ قويۇش بىلەنلا ئۇتۇۋاتقانلىقىنى، ھەتتا مانان ـ قىرو ئاستىدا خارلىنىپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

④ ئەمىلىيەتتە بۇنىڭ بىر چۈش بولۇشى ناتايىن، ئاپتور ئۆزىنىڭ مول تەسەۋۋۇر كۈچىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۆزىنى كوك قەرىدە پەرۋاز قىلدۇرىدۇ، بۇنىڭدىكى غايىۋى پىكىر رومانتىك يوسۇندا ئىپادىلەنگەن.

⑤ پاقا، توشقان ــ قەدىمقى رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، ئاي قەسرىدە پاقا بىلەن توشقان بار ئىمىش.

⑥ ئىقلىم — جۇغراپىيىلىك رايون. ئىگىز ئاسمان بوشلۇقىدىن زىمىنغا باققاندا، زىمىن ئىنتايىن كىچىك بولۇپ كۆرۈنىدۇ دېمەكچى.
⑦ چوڭقۇر سۇ — ئاسمان بوشلۇقىدىن قارىغاندا، دېڭىز — ئوكيانمۇ قاچىغا توكۇپ قويۇلغان سۇدەك كۆرۈنىدىغان دېمەكچى.
⑧ يەنمىن دوتىيىگە بېغىشلاپ — قەدىمقى مەھكىمە ناخشىلىرىنىڭ ئومۇمىي ماۋزۇسىنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، كۆپىنچە چېگرا ئۇرۇشى تەسۋىرلىنىدۇ.
⑨ يىشۈي — ھازىرقى خېبېي ئۆلكىسىنىڭ غەربىي قىسمى.
⑩ باھادىرلارغا ئىنئام — يىشۈي دىگەن جاينىڭ شەرقىي جەنۇبىدا 18 چاقىرىم كېلىدىغان جايدا ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدە يەن جاۋاڭ دىگەن پادىشا مىڭ جىڭ ئالتۇننى راسلاپ قويۇپ باتۇرلارنى تاللىغان. بۇ يەردە بۇ تەمسىل ئارقىلىق، لەشكەرلەرنىڭ بەگ — خان ئەمرىگە بويسۇنۇپ پىداكارلىق بىلەن جەڭ قىلغانلىقى مەدھىيىلىنىدۇ.
⑪ لى پىڭ — تاڭ دەۋرىدىكى غوڭقا چېلىش ماھىرى. غوڭقا — 23 تارلىق بىر سازنىڭ ئىسمى.
⑫ شاھ سەنەم — رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، پادىشا شۇننىڭ ئېر خۇاڭ ۋە نۈي يىڭ دىگەن ئىككى خانىشى بولغان. شۇن ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ خانىشلىرى يىغا — زارە قىلىشقاندا ياشلىرى بامبۇكلارغا تامغانلىقتىن، ياشنىڭ دېغى بىلەن بامبۇك ئالا — چىپار بولۇپ قالغان.
⑬ سۇنۈي — رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئۇ چالغان سازنىڭ ئۈنى ئىنتايىن مۇڭلۇق چىقىدىكەن. بۇ مىسرالاردا لى پىڭنىڭ چالغان سازى ئېر خۇاڭ ۋە سۇنۈي خېنىملارنىمۇ ھەسرەتلەندۈرگەن دېمەكچى.
⑭ ئون ئىككى چوڭ دەرۋازا — تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئاستانە چاڭئەننىڭ 4 تەرىپىدە ئۈچتىن جەمى 12 چوڭ دەرۋازىسى بولغان.

⑮ يىگىرمە ئۇچ تار ــ غوڭقىنىڭ تارلىرى يەنى غوڭقا دىمەكچى.

⑯ ئايال خۇدا ــ رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئايال خۇدا 5 خىل رەڭدە تاش تاللاپ چىقىپ ئاسماننىڭ يېرىقلىرىنى ياماغان ئىكەن، ئەمما لى پىڭنىڭ غوڭقىسىنىڭ ئاۋازىدىن تەسىرلەنگەچكە، ياماق تاشلارمۇ چۇشۇپ كىتىپ، ياماغۇر يېغىپ كەتكەن. بۇ يەردە تەگرىنىڭ كوز ياشلىرى ياماغۇر بولۇپ چۇشكەن، دىمەكچى.

جۇ چىڭيۇي

جۇ چىڭيۇي (مىلادى 797 — ؟ - يىللار) يۇيجۇ دىگەن يەر (ھازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسىدىكى شاۋشىڭ ناھىيىسى)دىن بولۇپ، مىلادىنىڭ 826 - يىلى تەشرىپدارلىققا ئۆتۈپ ئەمەل تۇتـقان. ئۇنىڭ شېئىر - نەزمىـلىرى ئەينى ۋاقىتـتا خېلـى داڭ چىـقارغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىـنى تونۇشتۇردۇق.

ئىمتىھان ھارپىسىدا جـاڭ جى① جاناپقا مەكتۇپ②

كېلىنچەك تۈن بويى ياقتى قىزىل شامنى ئۇلاپ تاڭغا،
تەرەددۇتلەنـدى چىقماقـقا ئۇلۇغ - چوڭـلارغا سالامـغا.
ياساندى ئۇ، قولاق يېقىپ سوراپ باقتى كۈيەسـدىن:
"كېلەرمۇ ئەگلىگىم - قاشىم مۇناسىپ يېڭى دەۋرانغا؟"

[ئىزاھلار]

① جاڭ جى — شۇ دەۋردە ئوردىنىڭ سۇ ئىشلار مەھكىمىسىدە بەگ

بولۇپ ئىشلىگەن ئەمەلدار.

② ئاپتور بۇ شېئىرىدا تۇرمۇشتىكى كىچىككىنە بىر ۋەقەنى يازىدۇ. يېڭىدىن تۇرمۇش قۇرغان كېلىن ياسىنىپ ـ تارىنىپ بولغىنىدىن كېيىن ئېرىدىن: "كېلەرمۇ ئەڭلىگىم ـ قاشىم مۇناسىپ يېڭى دەۋرانىغا؟" دەپ سورايدۇ. ئۇ خىلدىكى كوڭۇل ھېسسىياتى ئاپتورنىڭ ئىمتىھانغا بېرىش ئالدىدىكى ھېسسىياتى بىلەن ئوخشاپراق كېتىدۇ. ئاپتور بۇ شېئىرنى تەشرىپدارلىققا ئىمتىھان بېرىشىنىڭ ئالدىدا يازغان بولۇپ، بۇ شېئىر ئارقىلىق جاڭ جى بەگدىن: ئۇزىنىڭ يازغان ماقالىسىنىڭ ئىمتىھان ئالغۇچى ئەمەلدارنىڭ كوڭلىگە ياقىدىغان ـ ياقمايدىغانلىقىنى سوراپ باقماقچى بولىدۇ.

دۇ مۇ

دۇمۇ (مىلادى 803 — 852 ـ يىللار) نىڭ تەخەللۇسى مۇجز بولۇپ، پايتەختتىكى ۋەننيەن (هازىرقى شەنشى ئۆلكىسىدىكى شىئەن شەھىرى) دىن. مىلادىنىڭ 828 ـ يىلى تەشرىپدارلىقـقا ئۆتۈپ ئەمەل تۇتقان. ئۇ — تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى مۇھىم شائىرلارنىڭ بىرى، ئۇنىڭ شېئىرىي ئۇسلۇبى ناھايىتى ئويناق ـ شوخ، مەردانە بولۇپ، ئۇ 7 بوغۇملۇق قىتئە يېزىشتا ئالاھىدە ئۆزگىچە ماھارەتكە ئىگە. بۇ يەردە ئۇنىڭ بەش شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

تاغدا يۈرگەندە

چىغىر يوللار بىلەن تاققا يىراقتىن سوغ كۆزى كەلسەم،
بۇلۇتنىڭ قەرىدە ئادەم ياشاركەن سەپ سېلىپ كورسەم.
كوكۆل تارتىپ ئېرەنلىكنى① ئەتەي هارۋامنى توختاتتىم،
قىزارغان بەرگى قىرودا باهارنىڭ گۇلىدىن كوركەم.

كۈز ئاخشىمى

گۈلگۈنە دەر پەردىدە شام نۇرى، خۇي مەسرۇرىمەن،
پاقىراق قوڭغۇزنى يىپەك يەلپۈگۈچتە ئۇرىمەن.
بىلىنەر سوغ سۇ سىمان، كۈز ئاخشىمى تاش پەللەر،
پادىچى، توقۇمچى يۇلتۇزنى[2] يىپىپ كورىمەن.

خۇاچىڭ ئوردىسىدىن[3] ئوتكەندە

ئارتقا بىقىپ چاڭئەن تامان كوردۇم قات-قات گۈلشەننى[4]،
مىڭلاپ ئىشىك[5] نوۋەت بىلەن داغدام بولۇپ بەرگەننى.
چاڭ توزىتىپ كەلگەچ ئاتلىق، قۇچتى شاتلىق خانىشنى،
بىراق ئوزگە ئىنسان بىلمەس ئۈڭا لىجۇ كەلگەننى[6].

جياڭنەندە باھار

ناۋا قىلار بۇلبۇللار گۈلزاردا ئۈرۈپ خەندان،
يەلپۈنىدۇ تۇغلىرى مەيخانىنىڭ بەك ئايان.

بۇتخانىسى بەش يۇزچە، جەنۇپ خانى⑦ سالدۇرغان،
قوينىغا ئېپ تۇرۇپتۇ يامغۇر-يېشىن، دۇت، مانان.

چىنخۇەي دەرياسى⑧ بويىدا توختاپ

باستى سوغ سۇنى تۇمان قۇملۇقنى يورۇتقاندا ئاي،
توختىدىم چىنخۇەي لېۋىدە ئىزدىبان غىزاغا جاي.
«ئارقا هويلا گۇلى»⑨نى ئېيتار ئۇ قاتتا ناخشىچى،
ئەل بېشىدا قايىنغان كۈلپەت-ئەلەمنى ئويلىماي.

[ئىزاهلار]

① ئېرەنلىك — ئېرەن ئورمانلىقى. ئېرەن دەرىخىنىڭ ياپرىقى كۈز پەسلىدە قىزىرىپ ئىنتايىن كوركەم تۇس ئالىدۇ.

② پادىچى، توقۇمىچى يۇلتۇز — رىۋايەتتە ئېيتىلىدىغان پادىچى يۇلتۇز ۋە توقۇمىچى قىز يۇلتۇزنى دېمەكچى. خەنزۇلار رىۋايىتىدە ئېيتىلىشىچە، ئۇلار ئاشىق-مەشۇق بولۇپ، سامان يولىنىڭ ئىككى يېقىدا تۇرۇپ يىلدا بىر قېتىم كورۇشىدىكەن.

③ خۋاچىڭ ئوردىسى — ئەسلى ئورنى هازىرقى شەنشى ئولكىسىنىڭ لىنتۇڭ ناهىيىسىگە تەۋە لىشەن تېغىدىكى ئوردا، تاڭ خاندانلىقىنىڭ پادىشاسى لى لۇڭجىنىڭ خانىش ياڭ گۈيفېي بىلەن ئەيش-ئىشرەت، تاماشا قىلىدىغان جايى.

④ قات-قات گۈلشەن — لىشەن تېغى تەرەپتە تۇرۇپ چاڭئەندىكى ئوردا جايلاشقان يەرگە قارىغاندا، ئۇ پۈتۈنلەي بۈك-باراقسان، گۈل-

چىمەنلەر ئارىسىدا كۆرۈنىدۇ.

⑤ مىڭلاپ ئىشىك — خۇاچېڭ ئوردىسىنىڭ ئىشىكلىرى ناھايىتى تولا بولغاچقا، قاتار - قاتار ئىشىكلەر ئارقا - ئارقىدىن ئېچىلىدۇ دېمەكچى.

⑥ لىجۇ كەلگىنىنى — ياڭ گۈيفېي يېڭى ئۈزۈلگەن لىجۇ مېۋىسى يېيىشكە ئامراق ئىكەن، شۇڭا لى لۇڭجى خەت - ئالاقە يەتكۈزىدىغان ئوتەڭ - بېكەتلەرگە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، جەنۇبىي ئۆلكىلەردىكى لىجۇ مېۋىسى ئۆسىدىغان جايلاردىن ئۈنىڭ ئۈچۈن لىجۇ ئەكەلدۈرۈپ بېرىدىكەن، ئەمما لىجۇ توشىغۇچىلارنىڭ يولدا ئۆلۈپ كېتىدىغانلىرىمۇ بولىدىكەن. بۇ شېئىردا مۇشۇ ۋەقە ھەجۋى قىلىنىدۇ.

⑦ جەنۇپ خانى — مىلادى 420 - يىلىدىن 589 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئېلىمىزنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ھوكۈم سۈرگەن 4 خاندانلىقنىڭ ئومۇمى ئاتىلىشى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى پايتەختىنى جيەنكاڭ (ھازىرقى نەنجىڭ شەھىرى)دا قۇرغان. ئۇلار سۇڭ، چى، لياڭ، چېن خاندانلىقىدىن ئىبارەت 4 خاندانلىقتۇر.

⑧ چىنخۇەي دەرياسى — ھازىرقى نەنجىڭ شەھىرىدىكى دەريانىڭ ئىسمى.

⑨ «ئارقا ھويلا گۈلى» — بىر ناخشىنىڭ ئىسمى بولۇپ، ئۇنى چېن شۇباۋ يازغان. چېن شۇباۋ تۇرمۇشتا ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلگەچكە، سىياسى جەھەتتە چۈشكۈنلىشىپ چىرىكلىشىپ كەتكەن، شۇنىڭ بىلەن مىلادىنىڭ 589 - يىلى پۈتۈن ئەل ۋەيران بولغان. چېن شۇباۋنىڭ پايتەختى نەنجىڭدا قۇرۇلغان. دېمەك، «ئارقا ھويلا گۈلى» ئەينى ۋاقىتتىكى بىر سېرىق ناخشا، بۇ يەردە شۇ دەۋردىكى تورە - بەگلەر تەبىقىسىنىڭ تاڭ ئىمپېرىيىسىنىڭ ئىچكى - تاشقى جەھەتتە قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىغا، خەلق تۇرمۇشىدىكى نامراتچىلىقنىڭ ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىغا قارىماي، سەتەڭ خېنىملارنى يىغىپ كۈنۈ - تۈن سېرىق ناخشا ئوقۇتۇپ كەيپى - ساپا قىلىشقا بېرىلىپ كەتكەنلىكىنى پاش قىلىدۇ.

لى شاڭيىن

لى شاڭيىن (مىلادى 812 ــ 858 ـ يىللار)نىڭ تەخەللۇسى يىشەن بولۇپ، خۆەيجۇ ئايمىغىنىڭ خېنېي (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىدىكى چىنياڭ ناھىيىسى) دىگەن يېرىدىن. ئۇ ياشىغان دەۋر دەل تاڭ سۇلالىسى ھوكۇمرانلار گۇرۇھىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى مەزھەپ كۈرىشى تازا كەسكىنلەشكەن ۋاقىت ئىدى، ئۇنىڭ شۇ دەۋرلەردىكى نيۇ سىڭدۇ، لى دېيۇلەر مەزھىبىنىڭ ھەر ئىككىسى بىلەن ئالاقىسى بار ئىدى، ئىدىيىۋى زىددىيىتىمۇ بار ئىدى. شۇڭا ئۇ بىرمۇنچە شېئىرلىرىدا ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى بىاراملىقنى ئەگرى يول بىلەن ئىپادىلەيدۇ. ئۇنىڭ شېئىر ـ نەزمىلىرى ئەدىبىلىك، ئاھاڭدارلىق جەھەتتە ناھايىتى گۈزەل بولۇپ، ئىنتايىن قويۇق رومانتىك تۈسكە ئىگە. ئەمما ئۇ كوپ ھاللاردا قەدىمقى تەمسىللەرنى ئىشلىتىشكە ۋە ھەددىدىن زىيادە يالتىراق، دەبدەبىلىك سوز ياساشقا بېرىلىپ كەتكەچكە، شېئىرلىرىنى بەك چۈشىنىكسىز قىلىپ قويغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

يامغۇرلۇق تۈندە شىمالدىكى يارغا جاۋاپ*

سورىساڭ قايتار چېغىمنى، دىمىگىم تەستۇر بۈگۈن،
لىقلىدى باشەندە① يامغۇر تۈنبۇيى كولنى پۈتۈن.
كېسىشىپ شام پىلىگىنى يولىنىپ دەرىزىگە،
سوز ئېچىپ باشەن تېغىدىن جەم بولارمىز قايسى كۈن؟

تېمىسىز②

ۋىسال تاپماق بەسى مۈشكۈل، جۇدالىق دەردىمۇ ئاندىن،
خازان قىلماسقا گۈللەرنى شامال مەھرۇم ھەر ئىمكاندىن.

جېنى بار پىللە توختاتماس ئىسىل مەشۇت چىقارماقنى،
كويۇپ پۈتمەي يېشى پۈتمەس، ئاقار ياش ھەردەمى شامدىن.

---

* ئاپتور مەزكۇر شېئىرنى يامغۇر ياققان كېچىسى شىمالدىكى ئايىلىغا يېزىپ يوللىغان.

قىلار غەم زۇلفى قۇندۇزمۇ سەھەردە كورۇبان ئەينەك،
پۇتۇن تۇن كورسىمۇ نەزمە، سوغاقلىق ئوتىدۇ جاندىن.

پەرى③ دەرگاھىغا يەتمەك ئەمەستۇر ئانچىمۇ مۇشكۇل،
جىنىم قۇشلار خەۋەر ئالغاچ كېلىڭلار ئۇندىكى ياردىن.

[ئىزاھلار]

① باشەن — بىر تاغنىڭ ئىسمى بولۇپ، بۇ يەردە سىچۇەندىكى تاغلارنى دىمەكچى.

② تېمىسىز — بۇنىڭ ئۆزى تېما. ئاپتور ئۆز پىكرىنى توغرىدىن - توغرا ئېيتىۋېرىشتىن ئەندىشە قىلغاچقا، "تېمىسىز" دەپ تېما قويۇپ يازغان. ئاپتورنىڭ "تېمىسىز" دىگەن تېمىدا يازغان شېئىر - نەزملىرى خېلى جىق بولۇپ، ھەممىسىدە دىگۇدەك مۇھەببەت مەزمۇن قىلىنغان.

③ پەرى — ئاپتور ئۆز يارىنى پەرى قاتارىدا تەسۋىرلەيدۇ.

ساۋ يې

ساۋ يې (مىلادى 816 — ؟ يىللار) گۈيجۇ (ھازىرقى گۇاڭشى جۇاڭـزۇ ئاپتونوم رايونىدىكى گۈيلىن شەھىرى) ئايمىغىدىن بولۇپ، مىلادىنىڭ 850 ـ يىلى تەشرىپدارلىققا ئۆتۈپ ئايماق بېگى دەرىجىلىك ئەمەلـدار بولغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

ئامبار چاشقىنى*

خانىنىڭ ئامبارلىرىدا چاشقان بار يوغان قاپتەك،
ئادەم كىرسە ئۈركمەيدۇ، يۈزلىرى قېلىن داپتەك.
ئەزىمەتلەر، پۇقرالار ئاچ قوساق يۈرەر ھەردەم،
كىملەر ساڭا يەتكۈزدى مول ئاشلارنى ھەي سولـتەك؟

* بۇ شېئىردىكى چاشقان قارىماققا ئامبار چاشقىنى بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئەينى دەۋردىكى چىرىك، ئاچكۆز فېودال ھوكۇمـرانلارنى كۆرسىتىدۇ.

لى شې

لى شې لوياڭ (هازىرقى خېنەن ئۆلكىسىدىكى لوياڭ شەھىرى)دىن بولۇپ، دەسلەپكى چاغلاردا ئۆز ئىنىسى لى بو بىلەن بىرلىكتە لۇشەن تېغىدا دەرۋىشلىك قىلىدۇ، مىلادىنىڭ 806 ـ يىلىدىن كېيىن دەرۋىشلىكنى تاشلاپ چىقىپ ئەمەل تۇتىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا مەنسىۋىنى تۆۋەنلىتىش جازاسىغا ئۇچرايدۇ. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

چوپان ناخشىسى

ئەتىگەندە كالامنى دەريا بويلاپ باقىمەن،
ئاخشاملىرى جىلغىغا ھەيدىۋېتىپ قايتىمەن.
يامغۇرلۇغۇم تەخلەگلىك، ئورماندا مەن خىرامان،
قۇملۇقلارنى ياشارتىپ، بالمان چېلىپ ياتىمەن.
چېقىلىشقا ھەددى يوق موزايلارغا يولۋاسنىڭ،
ئوقيارىم بار بېلىمدە يىرتقۇچلارنى ئاتىمەن.

دەريا شەھرىدە كەچكى بۇرغا ساداسى

ياڭرىدى بۇرغا پايانسىز سۇدا دەريا شەھرىدىن،
مۆڭى ئەسلەتتى ئەجەپ پۆتمەس ئەلەمنى چېگرىدىن.
تۇرنىلار قىيپاش ئۇچۇپ كەتتى دېڭىز ساھىل تامان،
شام چېغى ھۆركۆپ-تىنەپ بىردىنلا قۇملۇق بەھرىدىن.

ۋېن تىڭيۈن

ۋېن تىڭيۈن (مىلادى 812 — 870 - ؟ يىللار) نىڭ تەخەللۇسى فېيچىڭ بولۇپ، تەيۈەن (هازىرقى سەنشى ئۆلكىسىدە) دە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ كېيىنكى تاڭ دەۋرىدىكى مەشھۇر شائىر ئىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئۆمرى سىياسى جەھەتتە مەقسەت - مۇددىئاسىغا يېتەلمەي ئۆتكەن. ئۇ بىرقانچە قېتىم تەشرىپدارلىققا ئىمتىھان بەرگەن بولسىمۇ ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي قالغان، كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇ يەنە هوكۇمرانلارنىڭ زۇلۇملىرىغا ئۇچرىغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ هاياتى چۈشكۈنلۈك، ئۈزىنى تاشلىۋېتىش بىلەن ئۆتكەن. ئۇنىڭ شېئىرلىرى ناهايىتى سىپتا، لېكىن ئۇنىڭدا هەشەمەتلىك سۆز - ئىبارىلەرنى ياساشقا بېرىلىپ كېتىش، شەكىلۋازلىق خاھىشى بار. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

ياشلارغا

مەۋج ئۇرۇپ دۇڭتىڭ كولى①، ياپراق توكۈلگەن پەيتىدە،
جەم بولۇشتۇق ئۆزگە يۇرتتا دەردى - هىجران دەستىدە.

قبنشپ مەيگە، ئگز بنادا ئاي ئوينار چېغى،
ئايربلشتوق ناخشا توۋلاپ شەهرى خۇەييك② رەستدە.

[ئىزاهلار]

① دۇڭتك كولى ــ هازىرقى خۇنەن ئولكسدە.

② خۇەييك ــ هازىرقى جياڭسو ئولكسدە.

لو ين

لو ين (ميلادى 833 ـــ 909 ـ ييللار) چيەنتاڭ (هازىرقى خاڭجۇ شەھىرى) دا دۇنياغا كەلگەن. ئۇ تەشرىپدارلىقتا كوپ قېتىم ئىمتىھان بەرگەن بولسىمۇ ئوتەلمەي قالغان، چيەنليۇ (تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدىكى ۋۇ يۇېۋاڭ)نىڭ قولىدا ئەمەلدار بولغان. ئۇ تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى مالىمانچىلىق ييللىرىدا ياشىغان بولۇپ، ئۇ چاغلاردىكى زۇلمەتلىك سىياسىغا بەك نارازى بولغان، خەلق ماقال ـ تەمسىللىرىدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق نۇرغۇن ساتىرىك شېئىرلارنى يازغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

مايمۇنچىنىڭ ئەمەلدار بولغانلىغىدىن تەسىراتىم*

بەسكە چۈشتۇم تەلىيىم دەپ توختىماي ئون نەچچە ييل،
خۇشئۇزار كول پەيزىنى ھەم سۇرمۇدۇم، تەرك ئەتتى دىل.

* خۇاڭ چاۋ قوزغىلاڭچى قوشۇنلىرى ميلادىنىڭ 880 ـ ييللىرى تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختىني ئىشغال قىلىۋالىدۇ، لى يەن (تاڭ

سۇن جاناپ بولغايكى ئۇلگە مەن ئۇچۇن قانداقسىگە،
كۆلدۈرۈپ سۇلتاننى بىر رەت مەنسەپ ئالغان شۇم پىيل.

سۇلالىسىنىڭ شىرۇك خانى) سىچۇەنگە قېچىپ كىتىدۇ، مايمۇن ئوينىتىدىغان بىر ئۇستا ئۇنىڭ بىلەن بىللە بارىدۇ. ئۇ ئۇستا بېقىپ ئۆگەتكەن مايمۇن تولىمۇ ئىش ئۇقىدىغان بولغاچقا، گويا ۋەزىرلەرگە ئوخشاشلا تىك تۇرۇپ ئەتىگەنلىك كورۇنۇشكە بارالايدىغان بولىدۇ. لى يەن خان ئۇ مايمۇنچىنى بەك قەدىرلەيدۇ، ئۇنىڭغا ئىنئام بېرىپ يارلىق چۈشۈرىدۇ-دە، شۇنىڭ بىلەن مايمۇنچى چوڭ ئەمەلدار بولىدۇ. ئاپتور مۇشۇ ئىشنى قاتتىق مەسخىرە قىلىدۇ.

پى رىشيۇ

پى رىشيۇ (مىلادى 834 ــ 883 ـ ؟ يىللار) ئاخىرقى تاڭ دەۋرىدىكى مەشھۇر رىيالىست شائىرلارنىڭ بىرى. شياڭياڭ ئايمىقىنىڭ جىڭلىڭ (ھازىرقى خۇبېي ئۆلكىسىدىكى تيەنمېن ناھىيىسى) دىگەن يەردە دىخان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. كېيىنچە تەشرىپدارلىققا ئۆتۈپ ئەمەل تۇتقان، خۇاڭ چاۋنىڭ دىخانلار قوزغىلاڭچى قوشۇنىغىمۇ قاتناشقان. ئۇ تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ياشىغانلىغى ئۈچۈن، ئەينى ۋاقىتلاردىكى فېودال ھوكۇمرانلار سىنىپىنىڭ چىرىكلىكى ۋە مۇستەبىتلىگىنى ئۆز كوزى بىلەن كورگەن، ئىجتىمائى رىياللىقنى ۋە خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ئەكس ئەتتۇرىدىغان بىرمۇنچە شېئىرلارنى يازغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

كاشتان تەرگۈچى مومايىنىڭ ھالىغا ۋاي

كەچكۈز مەزگىلى كاشتانلار پىشىپ،
توكۇلۇپ چۈشتى تاغدا چوپلۇككە.

مۇكچىيىپ قالغان ئاقۋاش بىر موماي
سەھەر شەبنەمدە كەلدى تەرمەككە.

بىر ھازاغىچە تەردى بىر چاڭگال،
كۆن بويى ئاران كىچىك سېۋەتـكە.

نەچـچە قۇرۇتۇپ، نەچچە قايىنتىپ،
ھازىرلىۋالدى قىشلىق يېمەككە.

* * *

تاغنىڭ يېنىدا پىشـقان گۈرۈچ-شال،
شالنىڭ پۇرىغى گۇپۇلدىمەكتە.

ھوسۇلنى يىغدى، سوقتى ئادالاپ،
ئوخشىدى دانلار ئەينى سەدەپكە.

دىخان ئۆيىدە بىرەر دان قويماي،
تاپشۇردى تۇگەل شۇ ھوكۇمەتكە.

ئىككى دەن ئاشنى ئالسا بىر دەنگە،
نە چارە بولسۇن سېلىق تولەشكە.

مۇتەھەم يايى قورقماس جازادىن،
نەس تورە ئۇستا ھەر خىيانەتكە.

* * *

قاتلاڭ پەيتى قەرزگە بوغۇلۇپ،
پىشمىغان ئاشلىق كەتكەن كەلمەسكە.

ئەمدى تا قىشتىن باھار كەلگىچە
كاشتانلا قالدى قوساق غەملەشكە.

تيەن چېڭزى① ئابروي قازانغان تېخى
يالغان كويۇنۇپ ئەل ـ جامائەتــكە.

كاشتانچى موماي، ھالىڭغا مىڭ ۋاي،
يېشىم تولۇپتۇ بىردىن ئىتەككە.

[ئىزاھ]

① تيەن چېڭزى — ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرى (مىلادىدىن ئىلگە-
رىكى 475 — 221 ـ يىلــلار) دىــكــى چى بەگــلىكىنىڭ ۋەزىرى. ئۇ
خەلقىنىڭ كوڭـلىنى ئۇزىــگە تارتــىش ئۈچۈن گۈرۈچـنى مەقـسەتـلىك
ھالدا چوڭ كەمچەندە تارقىتىپ، كىچىك كەمچەندە يىغىۋالغان، كېيىنــكى
ۋاقىتلارغا كەلگەندە ئۇنىڭ ئەۋلاتلىرى چى بەگلىكىنىڭ پادىشاسى بولغان.

لۇ گۇيمېڭ

لۇ گۇيمېڭ (مىلادى؟ — تەخمىنەن 881 - يىللار) ئاخىرقى تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن ئەدىپ بولۇپ، گۇسۇ (هازىرقى جياڭسۇ ئۆلكىسىدىكى سۇجۇ شەھىرى)دا تۇغۇلغان. ئۇ ئۆز هاياتىنىڭ كوپ قىسمىنى دەرۋىشلىك بىلەن ئۆتكۈزگەن، تۇرمۇش قىيىنچىلىقى سەۋەبىدىن بەزى دىخانچىلىق ئەمگەكلىرىگە قاتنىششقا مەجبۇر بولغان. ئۇنىڭ نەسرلىرىدىنىڭ بىرمۇنچىسى فېودال هوكۇمرانلار سىنىپىنى پاش قىلىش ۋە مەسخىرە قىلىشنى مەزمۇن قىلغان، شېئىرلىرىنىڭ كوپ قىسمى بولسا مەنزىرە تەسۋىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، رېيال تۇرمۇش مەزمۇنى كەمچىل. ئۇ پى رىشيۇ بىلەن بىر قاتاردا تىلغا ئېلىنىپ كەلگەن. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

ۋەنلىڭدىكى① ساياهىتىمنى ئەسلەپ

سەيلىگاهىم بولغان ئىردى بىر چاغ لىڭياڭ② ئەزىز دىيار،
ئۇندا شى تياۋ③ راۋاق سالغان، لى بەي تاقىقا بولغان خۇشتار.

مەيلم تارتتى شر-شر ئاققان زىلال سۇدا كۆن شولسى،
مەيخانىنىڭ بايراقلرى كوكلەم چېغى سۇدا ئوينار.

[ئىزاھلار]

① ۋەنلىڭ — ھازىرقى ئەنخۇي ئولكىسىدىكى شۇەنچېڭ ناھيىسى.

② لىڭياڭ — ھازىرقى ئەنخۇي ئولكىسىدىكى بىر تاغ بولۇپ، شائىر بۇ يەردە ۋەنلىڭنى دىمەكچى.

③ شيې تياۋ — جەنۇبىي سۇلالە دەۋرىدىكى چى بەگلىگىنىڭ داڭلىق شائىرى، ئۇ شۇ دەۋردە شۇەنچېڭغا دوتەي بولغان چاغلىرىدا راۋاق ياساتقان.

نيې يىجۇڭ

نيې يىجۇڭ (مىلادى 837 ــ تەخمىنەن 884 ـ يىلــلار) ئاخىرقى تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن مەشــھۇر رېــيالىست شائىرلاردىن بىرى بولۇپ، خېنۇڭ (ھازىرقى سەنشى ئۆلكىسىدىكى يۇڭجى ناھىيــسى)دا دۇنياغا كەلــگەن. تەشرىپىدارلىققا ئۆتكەندىن كېيىن بىر قېتىم كىچىك ئەمەل تۇتقان، تۇر-مۇشتا ئاددى ـ ساددا ئۆتكەن، خەلقنىڭ تۇرمۇش ھىسسىياتىنى بىرقەدەر چۈشەنگەن ھەمدە دىخانلارنىڭ دەرت ـ ئەلەملىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىرمۇنچە شېئىرلارنى يازغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

ئېكىنچىگە ئاتاپ

باش باھار كەتتى يىپەكلەر قەرزىگە،
ياز كېلىپ ئاشمۇ قويۇلدى رەنــگە.

كوزدىكى چاپاق ئېلىندى ۋە لېــكىن
تــىغ سېلىنــدى جان ـ يۈرەكــنىڭ تۇشتىــگە.

شام-چىراق بولسا مۇقەددەس شاھ دىلى،
بەرسە ئىنساپنى قوشۇپ ھەم كۆڭلىگە.

يورۇغى چۇشمەي زىياپەتخانىغا،
چۇشسىكەن غۇربەتتە قالغان گەمىگە.

خۇاڭ چاۋ

خۇاڭ چاۋ (؟ — 884 - يىللار) تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى دېخانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبىرى، ساۋجۇ ئايمىغىنىڭ يۈەنجۈي دىگەن يېرى (ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىدىكى خېزى ناھىيىسى)دە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئەۋلاتتىن - ئەۋلاتقىچە تۇزچىلىق بىلەن ئۆتكەن باي سودىگەر ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، تەشرىپدارلىقتا ئىمتىھان بېرىپ ئۆتەلمەي قالغان. ئۇ تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھۆكۈمرانلارنىڭ ۋەھشىيانە چىرىكلىكىنى كۆرۈپ، دېخانلارغا رەھبەرلىك قىلىپ قوزغىلاڭ كۆتەرگەن. ئۇنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇنى 500 مىڭ كىشىگە يېتىپ، بىر مەزگىل پايتەخت چاڭئەننى ئېلىپ داچى ھاكىمىيىتىنى تىكلىگەن؛ كېيىن مەغلۇپ بولۇپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

جۈيخۇا گۈلگە بېغىشلاپ

سوغاق كۈز مەزگىلى جۈيخۇا ئېچىلغان باغچا - باغىم بار،
ئەجەپمۇ سەيلە ئەتمەيدۇ كېپىنەك، نە ئامالىم بار.
ئەگەر چەندە كېلىپ بىر كۈن باھار مۇئەككىلى بولسام،
ئۇنى توغاچ بىلەن بىللە ئېچىلدۇرماق خىيالىم بار.

دۇ شۇنخې

دۇ شۇنخې (مىلادى 846 ــ 907 ـ يىللار) ئاخىرقى تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن مەشھۇر رىيالىست شائىر بولۇپ، چېجۇ ئايمىقى (ھازىرقى ئەنخۇي ئۆلكىسىگە تەۋە جاي)دا دۇنياغا كەلگەن. ئۇ يوقسۇل ئائىلىدىن بولۇپ، ياش ۋاقىتلىرىدىلا شېئىرىيەتتە داڭ چىقارغان، ئەمما 40 نەچچە ياشلارغا كىرگەندە ئاندىن تەشرىپدارلىققا ئۆتەلىگەن. ئىجتىمائى رىيال- لىقنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىرمۇنچە شېئىرلارنى يازغان. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئۈچ شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

ۋۇ بەگلىگىگە① ئۇزاتقاندا

بارسىڭىز گۇسۇغا② كورگەيسىز تامام:
ھەممە خەق تۇتقان ماكان دەريا ئارا.

قەدىمى ئاستاندا بوش جايمۇ كەم،
ئۇندىكى پورتلار كىچىك، كوۋرۇك تولا.

سەيلچى يېپەك كىيىملىك بىھساپ،
كەچ يېقى قىزىپ كېتەر بازار راسا.

ناخشا تىڭشاپ ئەسلىگەيسىز يۇرتىنىمۇ،
سىزمۇ ئايدىڭدا كىرەلمەي ئۇيقۇغا.

تاغدىكى تۇل خوتۇن

ئۇرۇشتا ئۆلدى ھەمرايىم، قېلىپ گەمدە ھالىم يوق،
ئۇچامدا بوز كىيىم جۇلجۇل، چېچىم ئاق، يۈزدە قانىم يوق.

ئۇژۇمزار تەل نابۇت بولدى، سېلىقنى سۇيلىشەر ھەدەپ،
زىمىن ئاق قالدىيۇ، باجنى تولىمەسكە ئامالىم يوق.

قالايمەن شاخنى كەسكەنچە چىۋىق-ياپراقلىرى بىللە،
ياۋا ئوت-چوپ غىزا مەنچۇن، بىرەر يىلتىز قويارىم يوق.

موكۇنسەممۇ پانا ئىزلەپ جىرا-تاغ، غارغا-ئۆڭكۈرگە،
سېلىق-ئالۋاڭ بالاسىدىن قېچىپمۇ قۇتۇلارىم يوق.

خۇچېڭ③ ناھىيىسىدىن قايتا ئۆتكەندە

نىسىپ بولغان ماڭا بۇلتۇر بىسىپ ئۆتمەك مۇشۇ جايدىن،
تولا قاخشاپ خالايىقلار تويۇپ تۇرغان ئىكەن جاندىن.
بۇگۈن كەلسەم قىزىل ئۇنۋان تاقاپتۇ ھاكىمى رەت-رەت،
قىياسىمدا بويالغان ئۇ ئاۋام زەردابىدىن-قاندىن.

[ئىزاھلار]

① ۋۇ بەگلىگى — قەدىمقى ۋاقىتتىكى سۇجۇ ۋۇ بەگلىگىنىڭ پايتەختى بولغان.

② گۇسۇ — ھازىرقى سۇجۇنىڭ قەدىمي ئاتىلىشى.

③ خۇچېڭ — ھازىرقى ئەنخۇي ئۆلكىسىدىكى فۇياڭ ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمالىدا.

ۋېي جۇاڭ

ۋېي جۇاڭ (مىلادى 836 ـــ 910 ـ يىللار) نىڭ تەخەللۇسى دۇەنجى بولۇپ، ئاخىرقى تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن مەشھۇر نەزمىچى ۋە شائىر. ئۇ پايتەخت چاڭئەنگە يېقىن دۇلىڭ دىگەن جايدا دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئەسلى ۋېي يىڭۋۇ دىگەن شائىرنىڭ ئەۋلادى بولۇپ، شېئىرلىرى سىپتا ۋە يېقىملىق. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

جىنلىڭ① مەنزىرىسىگە ئاتاپ

ئالتە خاندان② ئۆتتى چۇشتەك، قۇش قىلار دەرتلىك ناۋا،
سىم ـ سىم ئەيلەيدۇ يېغىن بويى چىمەن دەريا ئارا.
بارچىگە قىلماي پىسەنت تەيچېڭدىكى③ بوستان شۇ تاپ ـــ
تۇردۇ قاشنى پايانسىز قوينىغا ئېلىپ مانا!

[ئىزاھلار]

① جىنلىڭ ـــ ھازىرقى نەنجىڭ شەھىرى.

② ئالته خاندان ــ شەرقىي ۋۇ، شەرقىي جىن ۋە جەنۇبىي سۇلالە دەۋرىدىكى سۇڭ، چى، لياڭ، چىندىن ئىبارەت ئالته خاندانلىق، بۇلار-نىڭ پايتەختى جىنلىڭدا بولغان.

③ تەيچېڭ ــ نەنجىڭ شەھەر سېپىلىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، شۇەن-ۋۇخۇ كولى بويىغا جايلاشقان.

ۋاڭ جيا

ۋاڭ جيا (مىلادى 851 — ؟ - يىللار) خېجۇڭ دىگەن يەر (ھازىرقى سەنشى ئۆلكىسىدىكى يۇڭجى ناھىيىسى)دە تۇغۇلغان، كېيىن تەشرىپدارلىققا ئۆتۈپ، ئوردا مەھكىمىسىدە ئەمەل تۇتقان. ئۇ ئاخىرقى تاڭ دەۋرىدىكى داڭلىق شائىرلاردىن ئىدى. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

ھېيت كۈنى①

غازكول تېغى② باغرىدا ئوخشاپ كەتتى زىرائەت،
توخۇ - تۇمان ھەممە يەر، مەمۇرچىلىق قىياپەت.
مەسلىرىنى يولىشىپ ئۆيگە ياندى خالايىق،
كولەڭگىلەر قىيسىيىپ③ تۈگمەندە ئىبادەت.

[ئىزاھلار]

① ھېيت كۈنى — قەدىمقى دەۋردە زىمىن ۋە زىرائەت مۇئەككىلىگە تەۋىنىدىغان ھېيت بولۇپ، كۈز ۋە ئەتىيازدا ئىككى قېتىم ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغىنى ئەتىيازدىكى ھېيت.

② غازكول تېغى — جياڭشى ٴولكىسىدىكى چيەنشەن ناھيىسىدە.

③ كولەڭگىلەر قىيسىپ — كۈن غەرپكە قىيسايغاندا، دەرەخ سايىسمۇ يانتۇ چۈشىدۇ، دېمەكچى.

چىن تاۋيۈي

چىن تاۋيۈي ئاستانە (ھازىرقى شىئەن شەھىرى)دىن بولۇپ، ياش ۋاقتىدىلا شېئىرىيەتتە داڭ چىقارغان. مىلادى 882 ـ يىلى تەشرىپدارلىققا ئۆتۈپ ئوردىدا ئەمەل تۇتقان. ئۇ — ئاخىرقى تاڭ دەۋرىدىكى مەشھۇر شائىرلارنىڭ بىرى. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

يوقسۇل قىز

كۈنۈم ئۆتكەچ غېرىبلىقتا كورەلمەي خۇش باھارىمنى،
ئاشۇردۇم ئەلچىلەر ئىزدەپ ئەجەپمۇ ئاھۇ ـ زارىمنى.

غۇبارسىز خىسلىتىمنى كىم قوبۇل قىلغاي ئەزىز ئەيلەپ،
قىلار ھەم ئىختىيار چىندىن مېنىڭ ئاددى ئۇزارىمنى؟!

زىرىپلىقتا قولۇم ئەپچىل، خېلىلاردىن قېلىشماسمەن،
كوڭۈل تارتماس بېرىپ زىننەت ئەتەي ئەگلىك قىلارىمنى.

تىكەرمەن ئۆزگىگە دۇردۇن ـ تاۋارلاردىن كىيىم كۈن ـ تۈن،
ئىست، زەر يىپ ئىشى ئالدى جىمى ۋاقتى ـ قارارىمنى!

گې يائېر

گې يائېر بىر شائىرە بولۇپ، ئۇنىڭ تۇغۇلـغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى، شۇنىڭدەك ئىجادىي پائالىيەتلىرى ھەققىدە ھېچقانــداق ماتېرىيال يوق. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر شېئىرىنى تونۇشتۇردۇق.

يارنى ① سېغىنىپ

چېچىم چـۇۋۇق، چازام ياغاچ، دۇنيادا ئاز مەن.
كېيىنگەنلىرىم تويلۇق ماتا قىشلىـغى-ياز مەن.
كۇنجۇت ئېكىش② ئاسان ئىكەن، بىراق ئەكمىدىم،
قارارىمۇ بولدى يارنىڭ، كەلمىدى زارمەن!

[ئىزاھلار]

① يار ـــ ئايال كىشىنىڭ ئېـرىــنى ئاتــشى. مەزكۇر شېئىر ئايال تىلىدىن بېرىلگەن.

② كۇنجۇت ئېكىش ـــ قەدىمىي رىۋايەتتە ئېيتىلىشـىچە، كۇنــجۇتنى ئەر-ئايال بىللە ئېكىشى لازىم ئىكەن، شۇنداق قىلغاندا ئاندىن ئۈبدان ئاينىيدىكەن، شۇ سەۋەپتىن ئايال ئۆزى كۇنجۇت ئېكىۋەرمەي، ئېرىنىڭ كېلىشىنى تـوت كـوز بىلەن كۇتكەن.

تەرجىماندىن

«تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىدىن» دىگەن بۇ كىتاپ شاڭخەي قەدىمىي كىتاپلار نەشرىياتى 1978 ـ يىل 5 ـ ئايدا نەشر قىلغان «تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىدىن يۈز پارچە» دىگەن توپلام ئاساسىدا تەرجىمە قىلىندى، ئاپتورلار ۋە ئەسەرلەرنىڭ تەرتىۋى شۇنىڭدەك ئىزاھلار ئومۇمەن شۇ كىتاپ بويىچە ئېلىندى؛ دۇفۇ ۋە باشقا بەزى شائىرلارنىڭ بىر قىسىم داڭلىق شېئىرلىرى تاللاپ قوشۇلدى، ئايرىم شائىرلارنىڭ ئايرىم شېئىرلىرى ۋە ئايرىم شائىرلار قالدۇرۇپ قويۇلدى، شۇنداق قىلىپ بۇ توپلامغا تاڭ دەۋرىدىكى 54 نەپەر شائىرنىڭ 127 پارچە شېئىرى كىرگۈزۈلدى. بۇ توپلامدىكى ئاپتورلارنى تونۇشتۇرۇشتا ۋە ئەسەرلەرگە ئىزاھ بېرىشتە يەنە يۈي شۇجېن تۈزۈپ ئىزاھلىغان «‹تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىدىن ئۈچ يۈز پارچە›نىڭ شەرھى»، جۇڭگو ئىجتىمائى پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئەدەبىيات تەتقىقاتى ئىنىستىتۇتى تۈزگەن «تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىدىن تاللانمىلار»، بېيجىڭ خەلق نەشرىياتى 1978 ـ يىلى 9 ـ ئايدا نەشر قىلغان «تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىدىن تاللانمىلارغا ئىزاھ»، تيەنجىن خەلق نەشرىياتى 1979 ـ يىلى 11 ـ ئايدا نەشر قىلغان «تاللانغان تاڭ دەۋرى شېئىرلىرى ئۈستىدە تەھلىل»، ئەنخۇي خەلق نەشرىياتى 1981 ـ يىلى

1 ـ ئايدا نەشر قىلىنغان «تاڭ دەۋرى قىتئەلىرى ئۈستىدە تەھلىل» قاتارلىق كىتاپلاردىن ھەمدە دۇ فۇ، لى بەي، بەي جۈيىي، لى شاڭيىن، لى خې قاتارلىق شائىرلارنىڭ مەخسۇس توپلاملىرى ياكى تاللانمىلىرى ئۈستىدە قىلىنغان ئىزاھ ـ تەھلىللەردىن پايدىلىنىلدى.

بۇ توپلامغا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلاردىكى ئادەم، يەر ـ جاي ئىسىملىرى ۋە رىۋايەتلەر، ھىكايە ـ ۋەقەلەر توغرىسىدا دۇگىلەك ئىچىگە ئېلىنغان رەقەم (①، ②) بىلەن قىسقىچە ئىزاھ بېرىلدى؛ تارىخىي ئارقا كورۇنۇشى مۇرەككەپرەك بولغان ياكى ئاپتورنىڭ پىكرى يوشۇرۇن يوللار بىلەن ئىپادىلەنگەن بەزى شېئىرلار ئۈچۈن شۇ شېئىر بېرىلگەن بەت ئاستىغا * بەلگىسى بىلەن ئىزاھ بېرىلدى؛ بىرنەچچە جايدا تەكرار كورۇلگەن بەزى سوزلەر ياكى يەر ناملىرىغا دەسلەپ ئۇچرىغان يېرىدە ئىزاھ بېرىلگەچكە، كېيىنكى تەكرارلانغان يېرىدە قايتا ئىزاھ بېرىلمىدى.

تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىنىڭ تارىخىي ئۇزۇن، سىياسىي ئارقا كورۇنۇشى مۇرەككەپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە خەنزۇ كىلاسسىك شېئىر ـ لىرىنى چۈشىنىش ۋە ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ ئىپادىلەش قابىلىيىتىم تۆۋەن، تەجرىبەم كەمچىل بولغانلىقى سەۋەبىدىن، دەسلەپكى قەدەمدە مۇشۇنچىلىك ئىشلەپ چىقتىم. كەڭ كىتاپ ـ خانلارنىڭ ۋە پېشقەدەم تەرجىمان ئۇستازلارنىڭ قىممەتلىك تەنقىدىي پىكىر ۋە تۈزىتىش بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

1983 ـ يىل ماي، بېيجىڭ.

本书根据上海古籍出版社1978年5月第1版上海第1次印刷版本翻译出版。

بۇ كىتاپ شاڭخەي قەدىمىي كىتاپلار نەشرىياتى تەرىپىدىن 1978 ـ يىل 5 ـ ئايدا نەشر قىلىنغان 1 ـ نەشرى شاڭخەي 1 ـ باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

تاڭ دەۋرى شېئىرلىرىدىن

تەرجىمە قىلغۇچى: ياسىن ھاۋازى

تەرجىمە تەھرىرلىرى: ۋاڭ يىجۈ
ئوسمانجان ساۋۇت

مەسئۇل مۇھەررىر: خوجائابدۇللا ئوسمان

مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى

شىنخۇا كىتاپخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلىدۇ

مىللەتلەر باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى

1984 ـ يىل 6 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى

1984 ـ يىل 6 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى

باھاسى: 0.37 يۈەن

唐 诗 一 百 首

(维吾尔文)

亚森·阿瓦孜译

译文校订：王一之
乌斯满江

责任编辑：霍加阿不都拉

民族出版社出版 新华书店发行

民族印刷厂印刷

开本：787×1092毫米1/32印张： 1/4

1984年6月 第1版

1984年6月 北京第1次印刷

印数：0001—5,000册 定价：0.37元

书号：M10049(4) 168

封面设计：崔云

书号M10049（4）168
定价　　0.37元